

ПОЛТАВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**Томілін О. О., Дорошенко А. П.,
Краснікова О. М.**

ГРОШІ ТА КРЕДИТ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

ПОЛТАВА-2026

УДК 336.77 (075.8)

Т 56

**Томілін О., Дорошенко А., Краснікова О. Гроші та кредит : навч. посіб.
Електронне видання. РВВ ПДАУ. 2026. 194 с.**

Рецензенти:

Миколенко І. Г., д.е.н. доцент, професор кафедри економіки та публічного управління Полтавського державного аграрного університету;

Худолій Л. М., д.е.н., професор, професор кафедри банківської справи та страхування Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Рекомендовано до видання вченою радою Полтавського державного аграрного університету (протокол № 7 від 02 березня 2026 року).

Зміст навчального посібника відповідає програмі дисципліни «Гроші та кредит» для студентів, що здобувають освіту за галуззю знань D Бізнес, адміністрування та право, спеціальністю D2 Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок першого (бакалаврського) рівня вищої освіти.

Навчальний посібник сприяє засвоєнню ключових понять, що формують методичну базу державного та ринкового регулювання у фінансовій, банківській, страховій сферах та на фондовому ринку.

Окрема увага приділяється розумінню інструментів та методів державного регулювання грошово-кредитної системи, її ролі у фіскальній та монетарній політиці, а також формуванню вмінь аналізувати грошову, кредитну та банківську системи, оцінювати взаємозв'язки у сфері грошових, валютних та кредитних відносин. Студенти зможуть опанувати методи аналізу й синтезу для виявлення основних характеристик грошово-кредитної системи та поведінки її суб'єктів.

Посібник охоплює 12 тематичних розділів дисципліни «Гроші та кредит».

Видання буде корисним для здобувачів вищої освіти, які здобувають освіту за бакалаврськими програмами фінансового спрямування, викладачів, фахівців фінансово-економічного профілю, працівників банківської сфери, а також усіх, хто цікавиться питаннями організації грошово-кредитного обігу й бажає поглибити знання з оцінювання та аналізу сучасної грошово-кредитної політики

© Томілін О., Дорошенко А., Краснікова О.

Зміст

Зміст.....	ст. 3
Вступ.....	4
Тема 1. Сутність і функції грошей.....	6
Тема 2. Грошовий обіг і грошові потоки.....	23
Тема 3. Грошовий ринок.....	38
Тема 4. Грошові системи.....	51
Тема 5. Інфляція і грошові реформи.....	65
Тема 6. Валютний ринок і валютні системи.....	77
Тема 7. Кредит у ринковій економіці.....	90
Тема 8. Фінансові посередники грошового ринку.....	102
Тема 9. Центральні банки.....	119
Тема 10. Комерційні банки.....	133
Тема 11. Міжнародні валютно-кредитні установи та форми їх співробітництва з Україною.....	150
Тема 12. Спеціалізовані кредитно-фінансові установи.....	161
Список використаної та рекомендованої літератури.....	173
Глосарій.....	178

Вступ

Навчальна дисципліна “Гроші та кредит” належить до галузі знань D “Бізнес, адміністрування та право” та є складовою освітньо-професійної програми “Фінанси, банківська справа та страхування” за спеціальністю D2 “Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок” для здобувачів першого (бакалаврського) рівня.

Цей курс посідає важливе місце у підготовці висококваліфікованих економістів. Формування професійних економічних знань передбачає глибоке розуміння сутності грошей, грошового обігу, кредитних відносин і банківської системи. Зростаюча роль грошей і кредиту в економіці України зумовлена розвитком ринкових механізмів, що, у свою чергу, підкреслює актуальність вивчення даної дисципліни та її значущість для подальшого засвоєння спеціалізованих банківських курсів.

Мета курсу : формування у студентів теоретичної і методологічної бази для розуміння системи взаємозв’язків в сфері грошових, валютних і кредитних відносин, а також формування комплексу практичних вмінь та навичок, пов’язаних з аналізом кон’юнктури грошово-кредитного ринку.

Програмні результати навчання :

– знати та розуміти економічні категорії, закони, причиннонаслідкові та функціональні зв’язки, які існують між процесами та явищами на різних рівнях економічних систем;

– знати і розуміти теоретичні основи та принципи фінансової науки, особливості функціонування фінансових систем;

– розуміти принципи, методи та інструменти державного та ринкового регулювання діяльності в сфері фінансів, банківської справи, страхування та фондового ринку;

– вміти абстрактно мислити, застосовувати аналіз та синтез для виявлення ключових характеристик фінансових систем, а також особливостей поведінки їх

суб'єктів.

Попередніх дисциплін, що передують вивченню курсу, не передбачено відповідно до структурно-логічної схеми підготовки за спеціальністю.

Курс “Гроші та кредит” включає 12 тем. Практичні заняття спрямовані на закріплення теоретичного матеріалу, а практичні виконуються відповідно до переліку завдань у межах кожної теми.

Оцінювання результатів навчання здійснюється згідно з чинними нормативними документами.

У навчальному посібнику до кожної теми подано:

- короткий опорний конспект лекції;
- практичні завдання (ситуаційні задачі, аналітичні вправи, тести);
- контрольні запитання.

Під час підготовки посібника автори прагнули підкреслити практичну значущість теоретичних понять, економічних категорій і функціональних зв'язків, що виникають у межах фінансових систем.

Увага приділяється як основам фінансової науки, так і особливостям державного та ринкового регулювання у сферах фінансів, банківської справи, страхування та фондового ринку.

Окремо акцентується застосування методів аналізу й синтезу для ідентифікації ключових характеристик фінансових систем та поведінки їх суб'єктів.

Дисципліна є обов'язковим компонентом освітньо-професійної програми для студентів економічних спеціальностей. Рівень її засвоєння значною мірою визначає професійну компетентність майбутніх фахівців та їхню готовність до практичної діяльності в умовах сучасного ринку.

Тема 1. Сутність і функції грошей

Навчальні питання:

- 1.1. Сутність грошей та їх форми.
- 1.2. Функції грошей та їх якісні властивості.
- 1.3. Роль грошей у розвитку економіки.

Короткий опорний конспект

1.1. Суть грошей та їх форми.

Сучасний світ неможливо уявити без існування грошей. Вони є найвищою формою розвитку фінансово-економічних відносин у суспільстві.

Ще з давніх часів у різних народів існували аналоги грошей – у якості засобу обміну використовувалися пир'я птахів, сушена риба, в'ялене м'ясо, черепашки, перли, хутро, чай, какао-боби, спеції, кам'яна сіль тощо. Проте навіть сьогодні існують спільноти, які не користуються грошима і не розуміють їхнього призначення в повсякденному житті.

У процесі історичного розвитку людство виокремило товари, які мали найвищу споживчу вартість і були найбільш затребуваними, що й стало основою для формування первісних форм грошей. Гроші виникли як результат стихійного виділення серед усього товарного різноманіття одного універсального товару, що мав оптимальні фізичні властивості для виконання функції загального еквівалента.

Цей процес закріплення певного товару як універсального засобу обміну позначив появу грошей у примітивній формі – так званих натуральних грошей. Вони вже тоді виконували основні функції : міри вартості та засобу обігу.

За своєю природою гроші є специфічним товаром, що займає особливе місце у системі товарно-грошових відносин. Це універсальний, високоліквідний товар, що виступає загально визнаним засобом обміну.

Гроші – це найбільш розвинена соціальна форма встановлення фінансово-економічних зв'язків між суб'єктами господарювання.

На думку А. Г. Загороднього та інших дослідників, гроші є економічною категорією, що представляє собою специфічний товар, який виконує функцію загального еквівалента в процесі товарного обміну.

Отже, суть грошей як загального еквівалента визначається їх історичним походженням.

Гроші мають подвійну природу:

- як звичайний товар – вони володіють споживчою вартістю;
- як загальний еквівалент – вони мають мінову вартість.

Таким чином, гроші – це складна економічна категорія, яка поєднує в собі властивості товару, міри вартості, засобу обміну, збереження вартості, платежу тощо. Їх головною особливістю є багатфункціональність.

У межах економічної теорії сформувалися дві основні концепції походження грошей:

Раціоналістична теорія – стверджує, що гроші виникли в результаті свідомої домовленості між людьми з метою створення універсального інструменту для обслуговування товарного обігу.

Еволюційна теорія – передбачає поступове виділення грошей із загальної маси товарів завдяки їхній найвищій придатності до виконання функцій обміну. Згідно з цією концепцією, поява грошей є об'єктивним наслідком розвитку товарного виробництва.

Згідно з еволюційним підходом, будь-який товар може виконувати роль грошей лише в межах певної суспільної форми виробництва та товарного обігу. Формування грошових відносин було тривалим процесом, який пройшов шлях від обміну натуральними продуктами до створення символічних і цифрових форм грошей. Об'єктивний характер виникнення грошей підтверджується такими аргументами:

1. Потреба у грошах виникає на основі дії економічного закону попиту й пропозиції, що породжується самим ринком.
2. Ринок пред'являє чіткі вимоги до властивостей грошового засобу, а держава повинна забезпечити обрання такого носія, що найкраще відповідає

цим вимогам.

3. Кількість грошей в обігу визначається об'єктивними економічними закономірностями, які держава повинна враховувати у своїй регуляторній політиці.

Таким чином, формування грошової системи є наслідком не лише економічної доцільності, а й соціально-історичного процесу. З розвитком економіки трансформувалися форми грошей і механізми їх регулювання, зростала роль держави у забезпеченні стабільності грошово-кредитної системи. Портфельний підхід до суті грошей нами представлено на рис. 1.1.

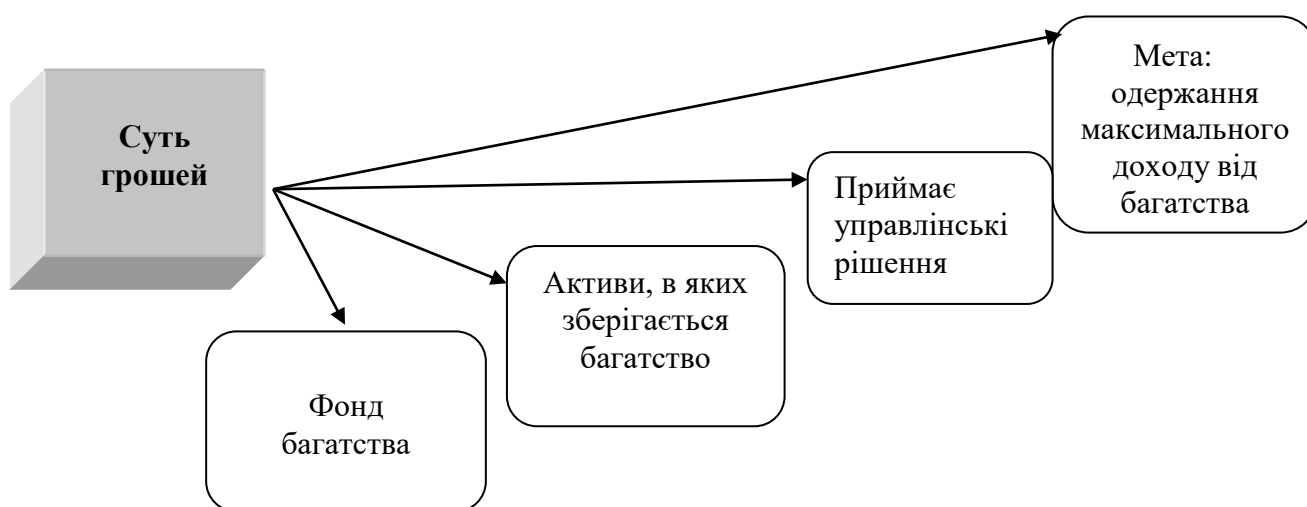

Рис. 1.1. Портфельний підхід до суті грошей

Етапи розвитку грошей та їх еволюція

Появі грошей передував період натурального (бартерного) обміну, який ґрунтувався на прямому обміні товарами або послугами без використання посередника.

Згодом сформувалися перші ознаки грошей, до яких належать:

- загальне визнання в суспільстві;
- здатність зберігати вартість;
- функція посередника в обміні товарів і послуг.

Еволюція грошової форми відбувалася в напрямку від повноцінних до неповноцінних грошей.

Повноцінні гроші

Повноцінними вважаються ті грошові одиниці, чия номінальна вартість повністю відповідає вартості матеріалу, з якого вони виготовлені. Це, зокрема, товарні та металеві гроші (золото, срібло, мідь). Золота, срібна чи мідна монета мала певну вагу та форму (зазвичай округлу), при цьому:

- лицьова сторона монети називалася *аверсом*;
- зворотна сторона – *реверсом*;
- ребро (обріз) – *гуртом*, на який наносили насічки або зубцювання для запобігання псуванню чи сточуванню монети.

Неповноцінні гроші

Неповноцінні гроші мають номінальну вартість, що перевищує вартість матеріалу, з якого вони виготовлені. Їхня цінність зумовлена виключно довірою суспільства та державним регулюванням.

Основні форми грошей нами представлено на (рис. 1.2):

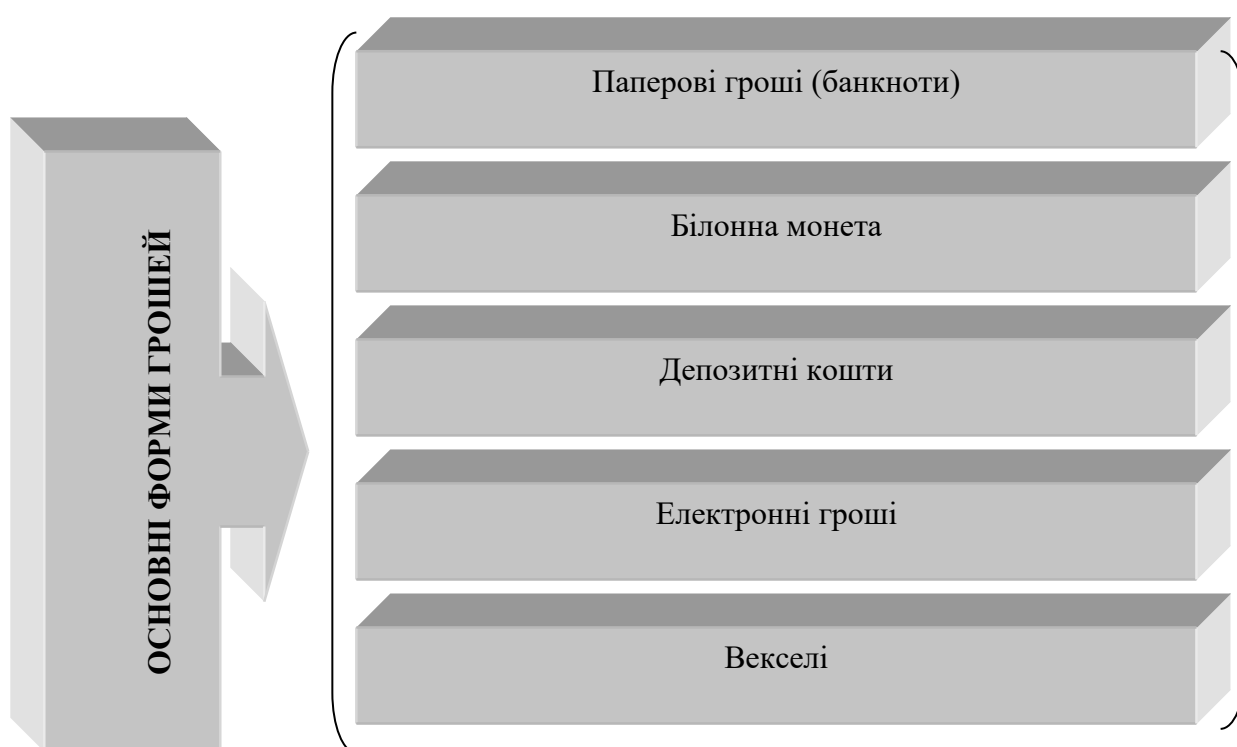

Рис. 1.2. Основні форми грошей

До таких форм грошей належать:

- паперові гроші (банкноти);

- білонна монета;
- депозитні кошти;
- електронні гроші;
- векселі.

У сучасному світі всі країни користуються виключно неповноцінними грошима, що не мають власної внутрішньої вартості.

Історія грошового обігу на території України

В різні історичні періоди в обігу на українських землях перебували такі грошові одиниці, як гривня, карбованець, шаг.

Гривня (від лат. *torques* – прикраса на шию з дорогоцінного металу) у Київській Русі мала форму шестикутного злитка вагою 140–160 г і використовувалася як грошово-розрахункова одиниця.

Карбованець, імовірно, отримав назву від процесу карбування монет – створення рельєфного зображення. У XIII столітті в обігу з'явилися срібні злитки з цією назвою.

Шаг являв собою розмінну грошову одиницю, виготовлену у вигляді паперових купюр, яка виконувала переважно лічильну функцію. Його застосування, зокрема, простежується серед козацького населення. Термін “шаг” етимологічно походить від польського слова *szeląg*, що, у свою чергу, запозичене з англійського *shilling*. У грошовому обігу українських земель ця назва використовувалась ще з XVI–XVII століть для позначення дрібної монети. У період діяльності Української Народної Республіки (1917–1921 рр.) було здійснено спробу реінтегрувати шаг до грошової системи у вигляді паперових розмінних марок номіналами 10, 20, 30, 40 та 50 шагів. Хоча емісія металевих монет також планувалась, їх випуск не було реалізовано у зв'язку з військово-політичними подіями того часу. Національний банк України ініціював процес паралельного запровадження “шага” як розмінної одиниці поряд із чинною копійкою у співвідношенні 1:1, без очікуваного впливу на рівень інфляції.

Металеві гроші домінували в обігу до XX століття. Розвиток грошової

системи йшов у двох *напрямах*:

- 1) удосконалення монетної форми;
- 2) закріплення за золотими та срібними монетами функції загального еквівалента.

У світі поширеним був біметалевий обіг, за якого одночасно функціонували золото і срібло як засоби платежу.

Особливості та демонетизація золота

На вартість золота впливають такі *чинники*:

- фізичні обмеження щодо нарощування його видобутку;
- накопичення золотовалютних резервів у минулому;
- співвідношення попиту й пропозиції;
- динаміка цін на світових ринках дорогоцінних металів.

Золото вирізняється фізичними перевагами: однорідність, подільність, компактність і зручність у зберіганні. Проте, з часом виникли й суттєві недоліки. Зокрема, через м'якість металу золото під час обігу стиралося, втрачаючи частину ваги. За даними досліджень, одна золота монета щорічно втрачала в обігу до 0,07 % початкової ваги.

Це зумовило поступову демонетизацію золота, тобто припинення його використання як засобу платежу. Обіг золотих монет зупинився після Першої світової війни. Водночас золото не втратило свого значення – воно й досі залишається важливим елементом світової фінансової системи. Запаси золота використовуються як стратегічний інструмент економічної стабільності, зокрема в періоди інфляції. Інвестування в золото – один із найнадійніших способів збереження вартості капіталу.

1.2. Функції грошей та їх якісні властивості

Функції грошей

Деякі дослідники вважають, що ключовою функцією грошей є використання їх як фінансового інструменту для здійснення розрахунків у процесі обміну.

У сучасній економічній науці до *основних функцій грошей* традиційно відносять:

Міра вартості – забезпечення кількісного вимірювання цінності товарів і послуг;

Засіб обігу – посередництво у процесі купівлі-продажу товарів;

Засіб платежу – виконання грошових зобов'язань без негайного товарного обміну;

Засіб нагромадження та заощадження – накопичення вартості для майбутнього використання;

Світові гроші – виконання ролі універсального платіжного засобу у міжнародних розрахунках. Схематичне зображення основних функцій грошей подано на рис. 1.3.

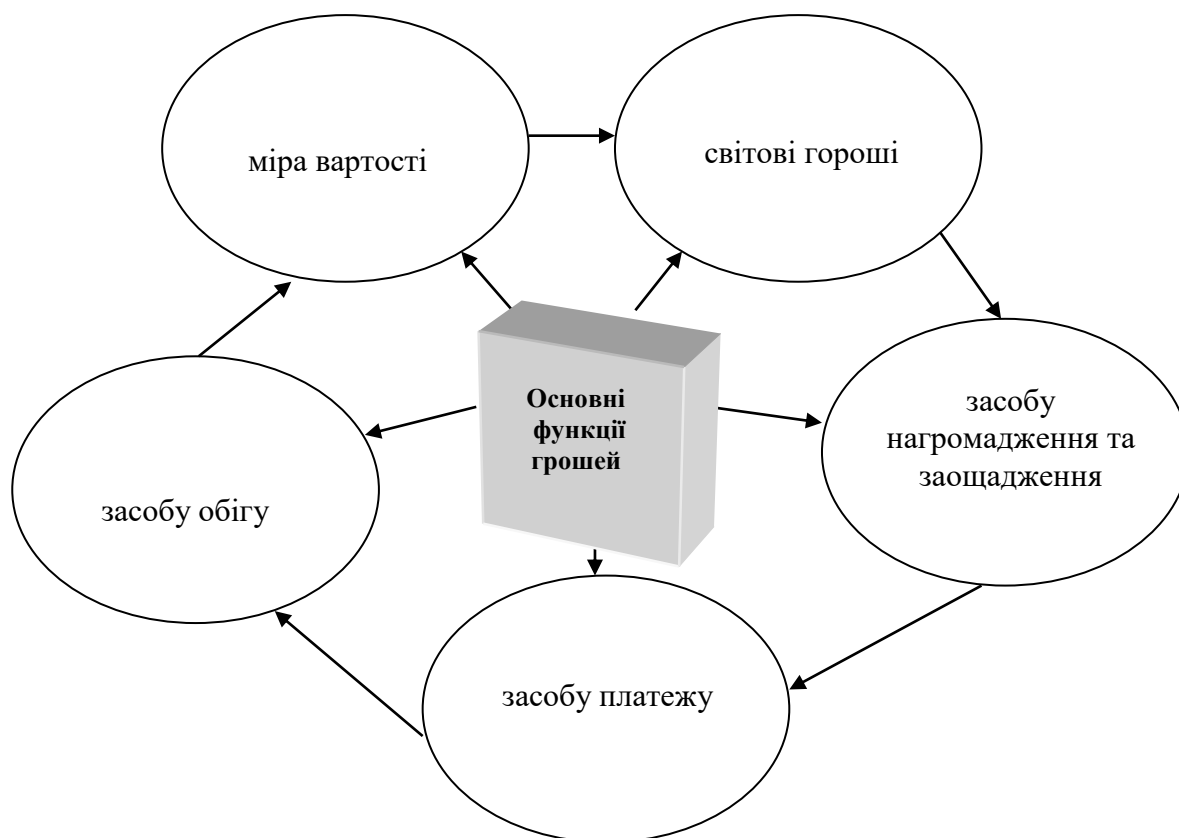

Рис. 1.3. Основні функції грошей

Сутність цієї функції полягає в тому, що гроші виступають універсальним засобом вимірювання вартості товарів і послуг шляхом вираження їх у грошовій формі – тобто через цінову величину. Ціна, своєю чергою, є

грошовим виразом вартості товару. В умовах простого товарного виробництва ціни формуються стихійно та коливаються навколо вартості, а в умовах розвинутого ринкового (капіталістичного) господарства – навколо ціни виробництва, що визначається співвідношенням попиту і пропозиції.

Ціна також є інструментом державного регулювання економіки, оскільки вона відображає суспільно необхідні витрати праці. До основних видів цін належать: оптові; роздрібні; закупівельні. У процесі еволюції грошових форм функція міри вартості трансформувалася в засіб фіксації вартості товарів, що особливо притаманно кредитним грошам. Система впливу на механізм встановлення ціни представлена нами на рис. 1.4.

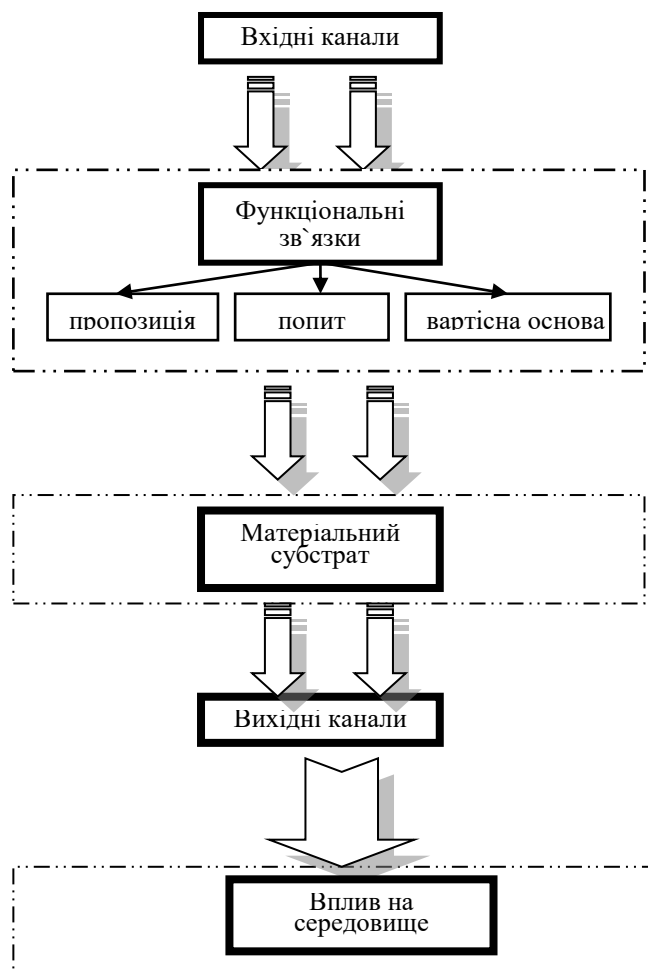

Рис. 1.4. Система впливу на механізм встановлення ціни

Функція грошей як засобу обігу

У процесі товарного обміну виникає потреба в грошах як у засобі обігу – тобто проміжному елементі між продавцем і покупцем, який забезпечує обмін

товару на еквівалентну грошову вартість. Ця функція реалізується через участь грошей у русі товарів, розподілі, обміні суспільного продукту та перерозподілі національного доходу. Функція засобу обігу виявляється в тому, що гроші забезпечують безпосередній обмін товарів, виступаючи фінансовим інструментом товарного обігу. Як зазначає Осовська Г.В. та ін. [26, с. 275], *рух товару* – це фізичне переміщення продукції від місця її виробництва до кінцевого споживача з метою задоволення потреб як виробників, так і покупців.

У межах цієї функції реалізується обіг готівкових і безготівкових коштів. Проте наявність грошового виразу вартості ще не означає завершення процесу реалізації – для цього важливо, щоби рух грошей і товарів відбувався синхронно, згідно з законом грошового обігу.

$$K_n = \frac{СЦ}{O}, \quad (1.1)$$

де:

K_n – кількість грошей, яких необхідно для товарного обігу у поточному році;

СЦ – сума товарних цін;

O – середня кількість оборотів за календарний рік кожної грошової одиниці [10, с. 232].

Вимір у грошових одиницях цінності блага називають *ціною*.

Функція грошей як засобу платежу

У сучасних умовах обігу товари не завжди реалізуються за безпосередню оплату готівкою, що призводить до виникнення боргових зобов'язань між суб'єктами економічної діяльності. Це породжує потребу у відстрочці платежів, тобто продаж товарів у кредит, а також створює умови для розвитку кредитних відносин.

Основними причинами відтермінування платежів можуть бути:

- нестача тимчасово вільних грошових коштів у підприємстві під час простого або розширеного відтворення;
- сезонний характер виробничої діяльності;

– затримка реалізації певних видів товарів споживачам.

У такому випадку гроші виконують функцію засобу платежу, що дає змогу здійснювати оплату товарів і послуг із певною затримкою. При цьому виникає тимчасовий розрив між передачею товару (Т) і оплатою за нього (Г), що потенційно створює ризик неплатоспроможності боржника. Порухення платіжної дисципліни може спричинити збій у товарно-грошовому обігу, порушення процесу кругообігу економічних ресурсів і навіть банкрутство підприємства.

Функція грошей як засобу нагромадження та заощадження

Ця функція реалізується тоді, коли гроші використовуються для накопичення вартості з метою подальшого її використання у майбутньому, зокрема для інвестування в процеси простого чи розширеного відтворення.

У розвинутій ринковій економіці гроші як засіб накопичення повинні:

- бути реальними (зберігати вартість);
- мати стабільну купівельну спроможність;
- забезпечувати економічну безпеку суб'єктам господарювання.

Форми нагромадження поділяються на:

- банківське нагромадження: зберігання коштів у формі депозитів;
- готівкове нагромадження (тезаврація): зберігання паперових грошей поза обігом;
- нагромадження дорогоцінних металів: зберігання золота та інших банківських металів у формі злитків.

Слід зазначити, що переважна частина населення зберігає кредитні гроші (паперові символи вартості), які самі по собі не створюють матеріального багатства.

Функція світових грошей

У глобальному економічному просторі гроші виконують ще одну важливу функцію – світових грошей. Вони використовуються як міжнародний платіжний і резервний засіб, а також як інструмент регулювання розрахунків між країнами.

Згідно з деякими науковими підходами, світові гроші – це, насамперед, кредитно-паперові валюти розвинених країн, які застосовуються для забезпечення міжнародних розрахунків.

У сучасній глобальній економіці оцінка вартості благ здійснюється за допомогою однорідних грошових одиниць – таких як долар США, євро, гривня, японська єна тощо, які характеризуються високим ступенем конвертованості.

Світові гроші відіграють ключову роль у забезпеченні функціонування міжнародних економічних відносин, зокрема в обслуговуванні руху вартості у глобальному фінансово-економічному просторі.

Випуск грошей в обіг здійснюється державою, переважно з метою фінансування бюджетних витрат, при цьому грошові одиниці мають офіційно встановлений валютний курс щодо інших національних валют. Стабільність цих валют визначається, насамперед, купівельною спроможністю на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Найбільш стійкими світовими валютами вважаються:

- долар США (USD);
- євро (EUR);
- швейцарський франк (CHF);
- японська єна (JPY).

Крім того, золото і срібло продовжують залишатися об'єктами тезаврації (накопичення), адже вони вважаються високоліквідними активами.

Основні функції світових грошей:

– світовий платіжний засіб – застосовується при здійсненні міжнародних розрахунків, коли обсяг зовнішніх платежів перевищує надходження з-за кордону;

– міжнародний купівельний засіб – використовується під час імпорту товарів із негайною оплатою в конвертованій валюті або золотом;

– уособлення загального суспільного багатства – проявляється у можливості переміщення капіталу й активів з однієї країни до іншої.

1.3. Роль грошей у розвитку економіки

Грошовий обіг забезпечує ефективне функціонування економічної системи, сприяючи мінімізації транзакційних витрат суспільства на забезпечення обороту вартості. Застосування грошових символів, виготовлених із довговічних матеріалів (метал, зносостійкий папір), дозволяє значно зменшити витрати на обіг у порівнянні з натуральним обміном. Гроші виконують функцію універсального посередника в економічних транзакціях, сприяючи реалізації споживчої вартості товарів і послуг. У ході економічної діяльності готівкові гроші емітуються державою виключно в обмін на безготівкові кошти, що забезпечує стабільність грошової маси. Такий обмін відбувається через Національний банк України, який надає готівку комерційним банкам шляхом одночасного списання еквівалентної суми з їх кореспондентських рахунків. Високий рівень економічного розвитку країни потребує чітко визначених вимог до сучасних грошей, зокрема:

- стабільності купівельної спроможності;
- високої ліквідності;
- зручності у використанні;
- надійного державного регулювання та гарантування.

Показники ефективності сучасних грошових одиниць доцільно відобразити у вигляді рис. 1.5).

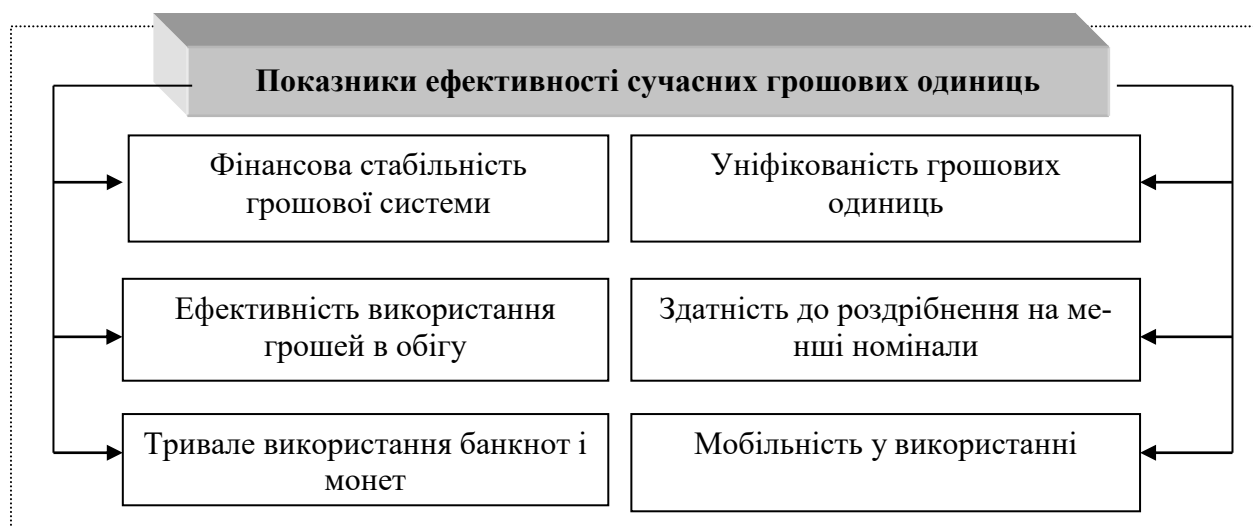

Рис. 1.5. Основні характеристики грошей, необхідні для ефективного ринкового обігу

Ми можемо уявити ці функції через діаграму, де кожна функція представлена у вигляді окремого блоку, підкреслюючи їх роль у міжнародній економіці (рис. 1.6):

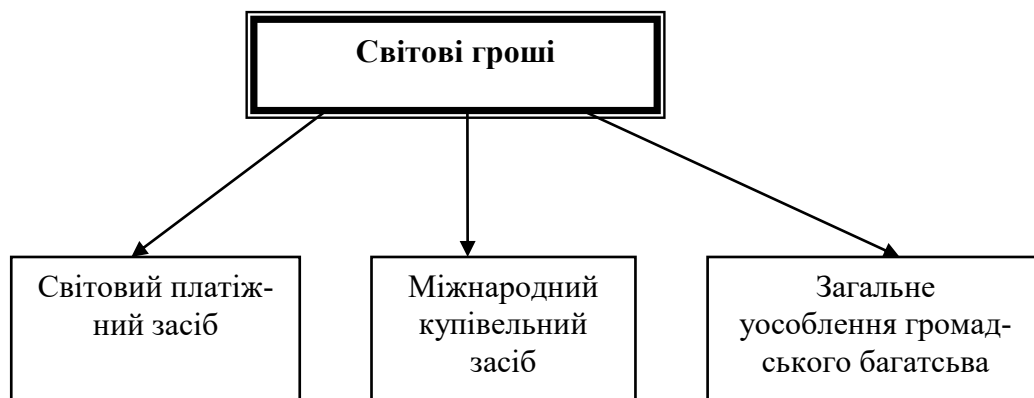

Рис. 1.6. Функція світових грошей

Кількість товарів чи послуг, які можна придбати за одну грошову одиницю, називається купівельною спроможністю. Важливо, що гроші не можуть прямо відображати встановлену вартість товару, як це робить сам товар. Замість цього гроші можуть виражати широкий асортимент товарів через певне мінове співвідношення. Купівельну спроможність або її відносне товарне відображення називають міною вартістю грошей. Діаграма вимог до сучасних грошей (схематичний приклад) (рис. 1.7):

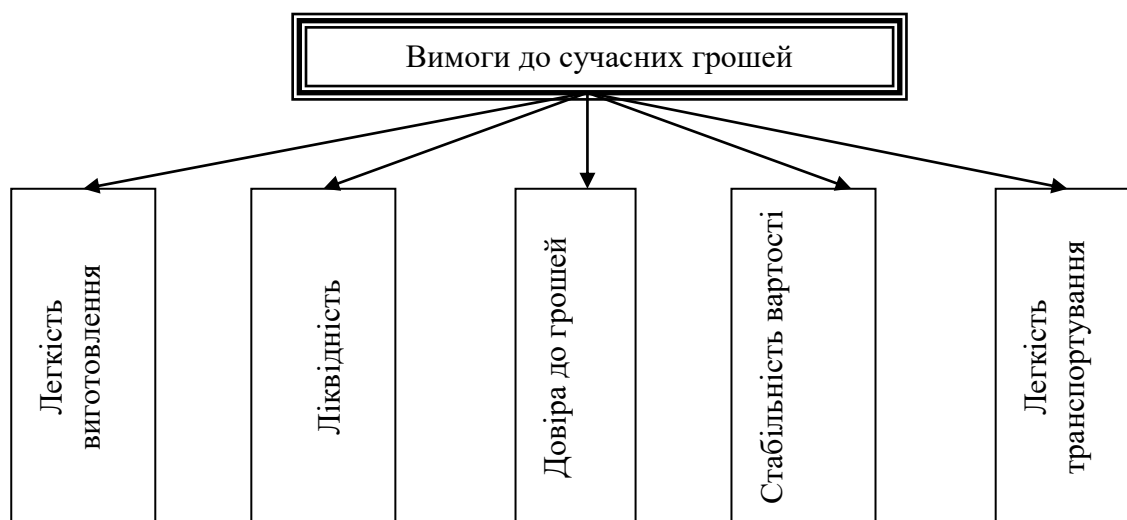

Рис. 1.7. Основні вимоги до сучасних грошей

Мінова вартість – це властивість товару, яка дозволяє обмінювати один товар на інший. З посиленням ролі держави в формуванні та розвитку грошей зростають вимоги до них з боку товарного ринку.

Тестовий контроль :

1. Чому виникли гроші? Виберіть правильну відповідь:

а) через спільну домовленість людей для полегшення процесів обміну продуктами праці;

б) їх запровадила держава з метою фінансування своїх загальносуспільних функцій;

в) через природний процес виділення одного товару серед інших для виконання функції засобу обміну.

2. Яке визначення найкраще описує основну сутність грошей?

а) гроші – це законний платіжний засіб;

б) гроші – це абстрактне мірило вартості;

в) гроші – це загальний еквівалент.

3. Що таке кредитні гроші? Виберіть правильну відповідь:

а) гроші, що емітуються національним банком для кредитування потреб державного бюджету;

б) будь-які неповноцінні гроші, що мають стабільну вартість і ґрунтуються на довірі до держави;

в) гроші, що випускаються банками для кредитування реального сектору економіки.

4. Який з наведених фінансових інструментів є законним засобом платежу в Україні?

а) депозитні гроші;

б) банківські білети центрального банку;

в) облігації внутрішньої державної позики.

5. Яка властивість грошей пов'язана з витісненням гірших грошей кращими?

а) стабільність вартості;

б) економічність;

в) однорідність.

6. В яких функціях гроші найбільше страждають від інфляції?

а) як міра вартості; як засіб обігу;

б) як засіб платежу; як засіб нагромадження;

в) немає вірної відповіді.

7. Який основний чинник відігравав вирішальну роль у демонетизації золота?

а) бажання урядів зібрати все золото у своїх стратегічних запасах;

б) надмірне використання золота у виробництві;

г) обмежені природні запаси золота.

8. За яких умов кредитні гроші Національного банку можуть стати паперовими?

а) якщо Національний банк виготовляє гроші з особливо цінного матеріалу;

б) якщо Національний банк випускає недостатню кількість банкнот;

в) якщо емісія банкнот використовується для покриття бюджетного дефіциту.

9. Яка основна роль держави у створенні грошей?

а) держава створює гроші як економічне явище на нормативно-правовій основі;

б) держава не створює грошові одиниці, а тільки визначає їх форму обігу;

в) держава надає грошам придатну форму і якісні властивості для споживачів відповідно до вимог ринку.

10. Що спільного між депозитними та електронними грошима?

а) відсутність внутрішньої вартості; обіг лише всередині банківської системи;

б) обіг тільки поза банківською системою;

в) не мають спільних рис.

Ситуаційно-аналітичні вправи

Завдання 1. У чому полягають відмінності між грошима як капіталом і звичайними грошима? Обґрунтуйте свою відповідь.

Завдання 2. Як відрізняються повноцінні гроші від неповноцінних?

Завдання 3. У чому полягає різниця між споживчою вартістю грошей і споживчою вартістю звичайних товарів?

Завдання 4. Перерахуйте сучасні форми кредитних грошей, які використовуються в світовій практиці, і вкажіть, які з них користуються найбільшою довірою, а які – найменшою.

Завдання 5. Уявімо, що одна з країн світу перебуває на етапі структурної трансформації економіки : від сировинної моделі до інноваційно-індустріальної. Протягом останніх трьох років спостерігаються такі макроекономічні показники:

- середньорічна інфляція – 14 %;
- рівень безробіття – 11 %;
- зростання ВВП – 1,2 %;
- частка безготівкових розрахунків – 38 %;
- обсяг грошової маси (агрегат M2) зріс на 22 % за рік;

Центральний банк країни розглядає можливість зміни монетарної політики:

- 1) підвищення облікової ставки;
- 2) обмеження грошової емісії;
- 3) стимулювання розвитку цифрових платіжних інструментів;
- 4) запровадження програм довгострокового рефінансування банків.

Водночас уряд планує активізувати державні інвестиції в інфраструктуру, що потребує додаткових фінансових ресурсів.

Необхідно:

1. Проаналізувати функції грошей (міра вартості, засіб обігу, засіб нагромадження, засіб платежу, світові гроші) у контексті наведеної ситуації.

2. Визначити, як зміна обсягу грошової маси впливає на:

- рівень цін;
- інвестиційну активність;
- зайнятість населення;
- темпи економічного зростання.

3. Обґрунтувати, які інструменти монетарної політики є доцільними за умов високої інфляції та низького економічного зростання.

4. Пояснити взаємозв'язок між грошовою стабільністю та довгостроковим економічним розвитком.

5. Сформулювати власні рекомендації щодо оптимального поєднання монетарної та фіскальної політики.

Питання для самоперевірки знань

1. Що таке гроші? Розкрийте сутність цього поняття.
2. У чому полягає основна ідея раціоналістичної теорії походження грошей?
3. Яка суть еволюційної теорії походження грошей?
4. Як змінювались форми грошей у процесі еволюції?
5. Як повноцінні гроші відрізняються від неповноцінних?
6. Якими властивостями характеризуються товарні гроші?
7. Які основні ознаки притаманні металевим грошам?
8. В чому полягають особливості білонних монет?
9. Що являють собою кредитні гроші?
10. Чи є ймовірність повернення золота до ролі грошей у майбутньому?
11. Які функції виконують гроші?
12. Які способи визначення вартості грошей існують?
13. Які властивості дозволяють грошам виконувати роль універсального еквівалента у процесі обміну?
14. Яким чином трансформувалась функціональна сутність грошей у контексті поширення безготівкових форм оплати?
15. Як співвідносяться функції грошей у сучасній цифровій економіці?

Тема 2. Грошовий обіг і грошові потоки

Навчальні питання:

- 2.1. Характеристика і структура грошового обороту.
- 2.2. Форми безготівкових розрахунків.
- 2.3. Грошова маса та її показники.

Короткий опорний конспект

2.1. Опис і структура грошового обігу

Обіг – це процес обміну різних об'єктів, таких як гроші, товарно-матеріальні цінності та продукти праці, що формує цілісну систему сфер відтворення: виробництва, обміну, розподілу (перерозподілу) і споживання.

Кругообіг товарів та послуг відбувається через рух грошей, як у готівковій, так і в безготівковій формах.

Таким чином, через здійснення купівлі-продажу товарів і послуг та проведення платежів гроші переходять від одного учасника ринку до іншого. Тобто через банківсько-кредитне обслуговування економічних суб'єктів гроші постійно переміщуються від того місця, де вони потрапили в обіг, до інших.

Рух грошей в процесі господарської діяльності підприємств при розподілі та обміні суспільного продукту називається грошовим оборотом.

Грошовий обіг – це процес безперервного руху грошей між учасниками економічних відносин у процесі суспільного відтворення.

Відтворення економічних процесів здійснюється як у безготівковій, так і в готівковій формі, як у національній, так і в іноземній валюті.

Політика перетворень в економічних процесах повинна ґрунтуватися на довгостроковій стратегії перебудови суспільного відтворення, орієнтуючись на оптимізацію темпів зростання різних секторів національної економіки.

Відновлення продуктивних сил означає поновлення або розширення виробництва в зростаючих масштабах відповідно до вимог різних економічних законів.

Загальна схема циклічного процесу відтворення наведена на рис. 2.1.

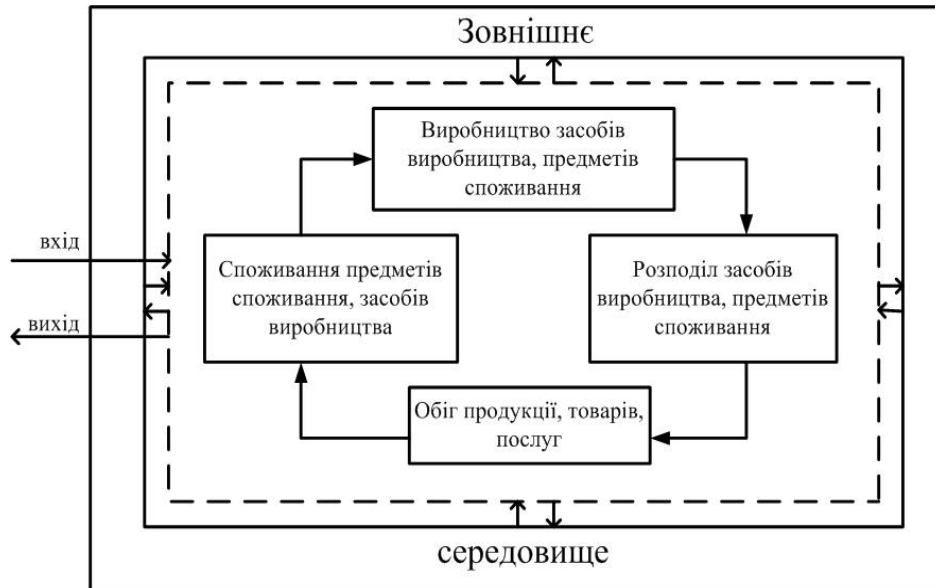

Рис. 2.1. Загальна схема циклічного процесу відтворення

Схема матеріальних і грошових потоків серед основних учасників економічної системи зображена на рис. 2.2. З цієї схеми видно, хто є джерелом та одержувачем грошових потоків.

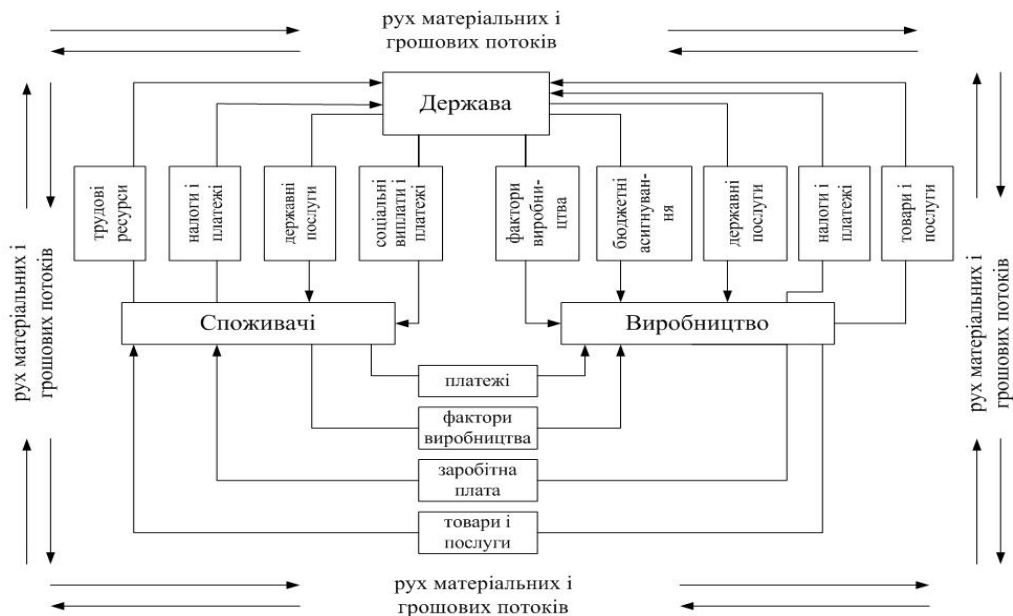

Рис. 2.2. Схема матеріальних та грошових потоків між основними учасниками економічної системи

За допомогою системи грошових розрахунків здійснюється як розподіл

продукту в натуральній формі, так і його вартості в грошовій формі.

Для забезпечення національного доходу та національного продукту грошові потоки серед основних учасників економічної системи повинні бути збалансовані.

У процесі виробництва первинний потік матеріальних і ресурсних засобів поділяється на потік перетворених ресурсів та потік грошових коштів.

Окрім руху економічного продукту, важливу роль у суспільному відтворювальному процесі відіграє питання про рух матеріальних і грошових потоків між основними учасниками економічної системи. Шляхи обігу грошей та детальний аналіз взаємозв'язків зображені на рис. 2.3.

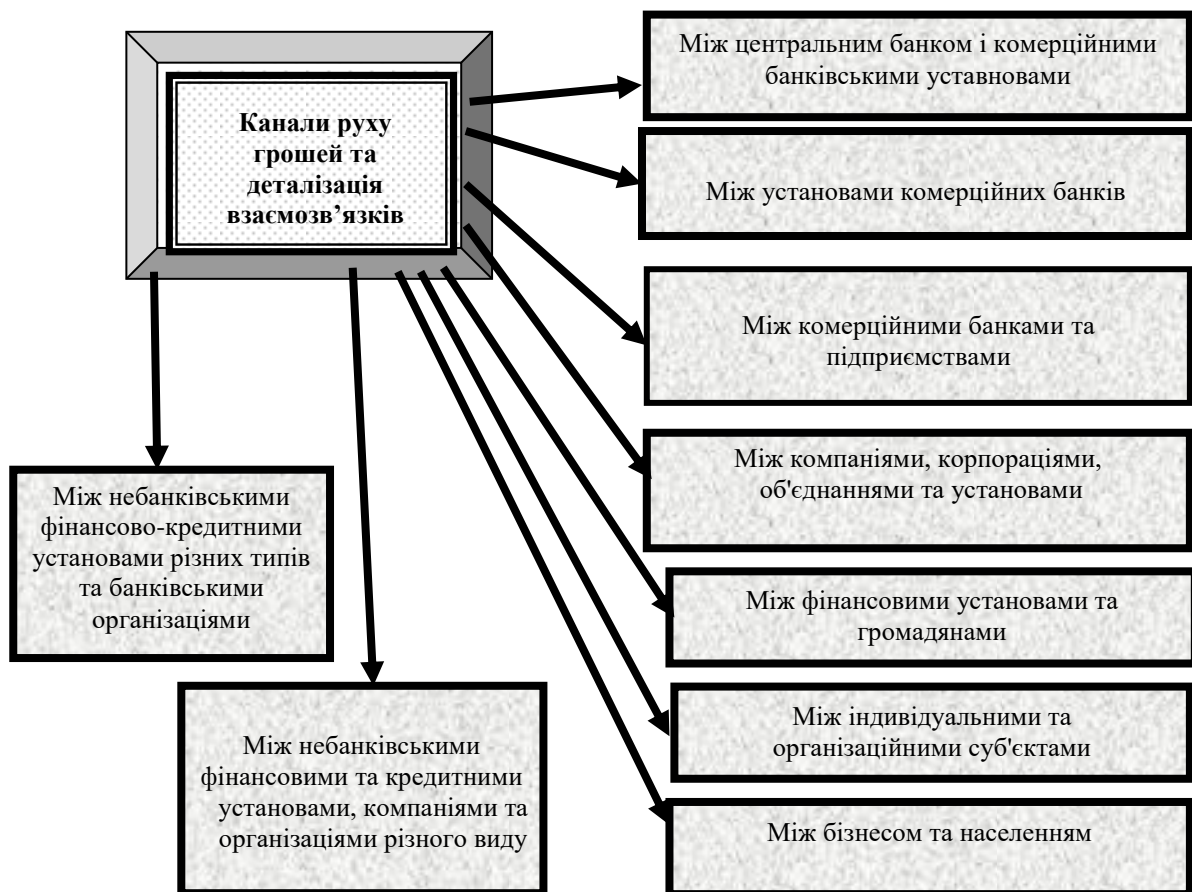

Рис. 2.3. Шляхи обігу грошей та детальний аналіз взаємозв'язків

Юридичними та фізичними учасниками грошового обороту є:

- суб'єкти підприємницької діяльності;
- державні органи та установи;

- фінансові посередники грошового ринку;
- домогосподарства.

Основними характеристиками грошового обігу є:

- еквівалентність: коли покупець передає гроші, що відповідають вартості придбаного товару чи послуги;
- односторонність: передача грошей продавцю здійснюється без можливості їх повернення, а отримані кошти використовуються для нових покупок або надання послуг;
- прямолінійність: гроші рухаються від емітента, який випускає цінні папери, до учасників обігу, що використовують їх для покупки товарів.

Готівковий обіг включає попередню оплату товарів за допомогою платіжних засобів – банківських банкнот і монет, виготовлених з металу.

Гроші виступають як кількісний вимірювач товарних потоків.

Обсяг грошової маси в обігу можна визначити на основі певних економічних залежностей:

$$M \times V = P \times Q, \quad (2.1)$$

де: M – кількість грошової маси,

V – швидкість обігу грошей,

P – рівень цін,

Q – визначений національний продукт.

Закон грошового обігу полягає в тому, що кожна транзакція в грошовому обороті передбачає наявність певної суми грошової маси. Цей процес залежить від факторів, що з'єднують економічні взаємозв'язки між кількістю товарів, загальною сумою грошових знаків в обігу, рівнем цін та швидкістю обігу грошей за визначений період часу.

Швидкість обігу грошей виражається рівнянням:

$$V = \frac{QP}{M}, \quad (2.2)$$

де: V – швидкість обігу грошей;

Q – фізичний обсяг товарів і послуг, що реалізовується;

P – рівень цін товарів і послуг;

M – маса грошей, що перебуває в обігу.

Швидкість обігу грошей зазвичай визначається або кількістю оборотів однієї грошової одиниці протягом певного періоду, або тривалістю одного повного обороту.

На цей показник впливають такі *чинники*:

- масштаби, структура та результативність суспільного виробництва;
- обсяги та динаміка товарних потоків у процесі обміну;
- ступінь розвитку ринкових відносин між учасниками економічного відтворення;
- відповідність між попитом і пропозицією на ринку;
- рівень розвитку маркетингових стратегій;
- темпи інфляції;
- стан економічної інфраструктури, зокрема транспорту, торгівлі, банківської системи, фондового ринку тощо.

Швидкість обігу грошей має зворотну залежність від грошової маси. Тобто, якщо кількість грошей, необхідна для обслуговування певного обсягу ВВП, зменшується, то кожна грошова одиниця починає обертатися частіше. У випадку нестачі грошей в економіці, їхній обіг прискорюється, що відбувається автоматично завдяки механізмам саморегулювання.

Загальну суму грошей в обігу можна визначити виходячи з наступної формули:

$$G = \frac{T_p - T_k + \Pi - Z_v}{\text{Ш}_o}, \quad (2.3)$$

де: G – загальна кількість грошей;

T_p – загальна вартість товарів, що були продані;

T_k – загальна вартість товарів, реалізованих в кредит;

Π – сума платежу, що має сплачена відповідно до умов терміну оплати;

Z_v – загальна сума погашенх зобов'язань;

Ш_o – швидкість обігу грошей.

Кількість грошей в обігу повинна відповідати сумі вартості товарів, що реалізуються, поділений на швидкість обігу грошей.

Зв'язок між банківськими резервами та грошовою масою в обігу встановлюється за допомогою грошового мультиплікатора.

Це показник (множник), який визначає, наскільки зростає кількість грошей в обігу внаслідок операцій на грошово-кредитному ринку.

Розраховується мультиплікатор за формулою:

$$m = \frac{1}{MR} \times 100, \quad (2.4)$$

де: m – грошовий мультиплікатор або коефіцієнт розширення депозитів;

MR – норма обов'язкових резервів.

Цей показник демонструє максимально можливий обсяг нових кредитних грошей, який може створити кожна одиниця надлишкових (наднормативних) резервів за певного рівня MR .

Щоб визначити максимальну суму нових грошей (ДМ), що можуть бути утворені банківською системою на основі даної суми наднормативних резервів (Е), треба помножити Е на коефіцієнт експансії (ш).

Отримаємо формулу, яка визначає ефект кредитного мультиплікатора в реальному грошовому вираженні:

$$\Delta M = E_x \frac{1}{MR} \times 100, \quad (2.5)$$

Грошовий обіг включає як готівкові, так і безготівкові гроші.

Готівкові розрахунки здійснюються здебільшого за допомогою банкнот і розмінних монет.

Сучасні банкноти мають кредитну природу і підпорядковуються закономірностям обігу паперових грошей.

Основними шляхами емісії банкнот є:

– надання банківських кредитів суб'єктам господарювання, що пов'язує грошовий обіг з економічним відтворенням;

– кредитування держави, при якому банкноти випускаються на заміну державних боргових зобов'язань.

Банкноти мають лише товарне забезпечення, яке, як правило, є слабким.

Це пояснюється тим, що кредитний механізм не завжди гарантує своєчасне повернення готівки в банківські каси.

Порушення умов банківського кредитування, а також використання банківських ресурсів для фінансування неефективних державних витрат, послаблює зв'язок емісії банкнот із реальними потребами економіки, що веде до знецінення готівки.

Монети використовуються переважно для розрахунків на дрібні суми, тому їх частка у загальній грошовій масі є незначною та обмежена побутовими потребами населення.

І банкноти, і монети надходять у грошовий обіг через комерційні банки, які отримують їх від Національного банку України.

2.2. Форми безготівкових розрахунків

Безготівковий грошовий обіг є основною формою сучасного грошового обігу, при якій рух грошей здійснюється через перекази в фінансово-кредитні установи.

Цей обіг включає оплату товарів покупцями та погашення боргових зобов'язань через переказ грошових коштів на кореспондентські рахунки учасників грошового ринку, без використання готівкових коштів.

Безготівковий обіг є організацією розрахунків між учасниками економічного процесу, де кошти перераховуються з одного рахунка на інший без залучення готівки.

Існують різні форми організації безготівкових розрахунків, що відрізняються за типом розрахункових документів та особливостями їх руху. Основні форми безготівкових розрахунків нами представлено на рис. 2.4.

Основними розрахунковими документами є:

а) *платіжна інструкція* – касовий документ в електронній/паперовій формі, який оформляється для здійснення платіжної операції та є розпорядженням платника / ініціатора / отримувача надавачу платіжних послуг

ЩОДО ВИКОНАННЯ ПЛАТІЖНОЇ ОПЕРАЦІЇ;

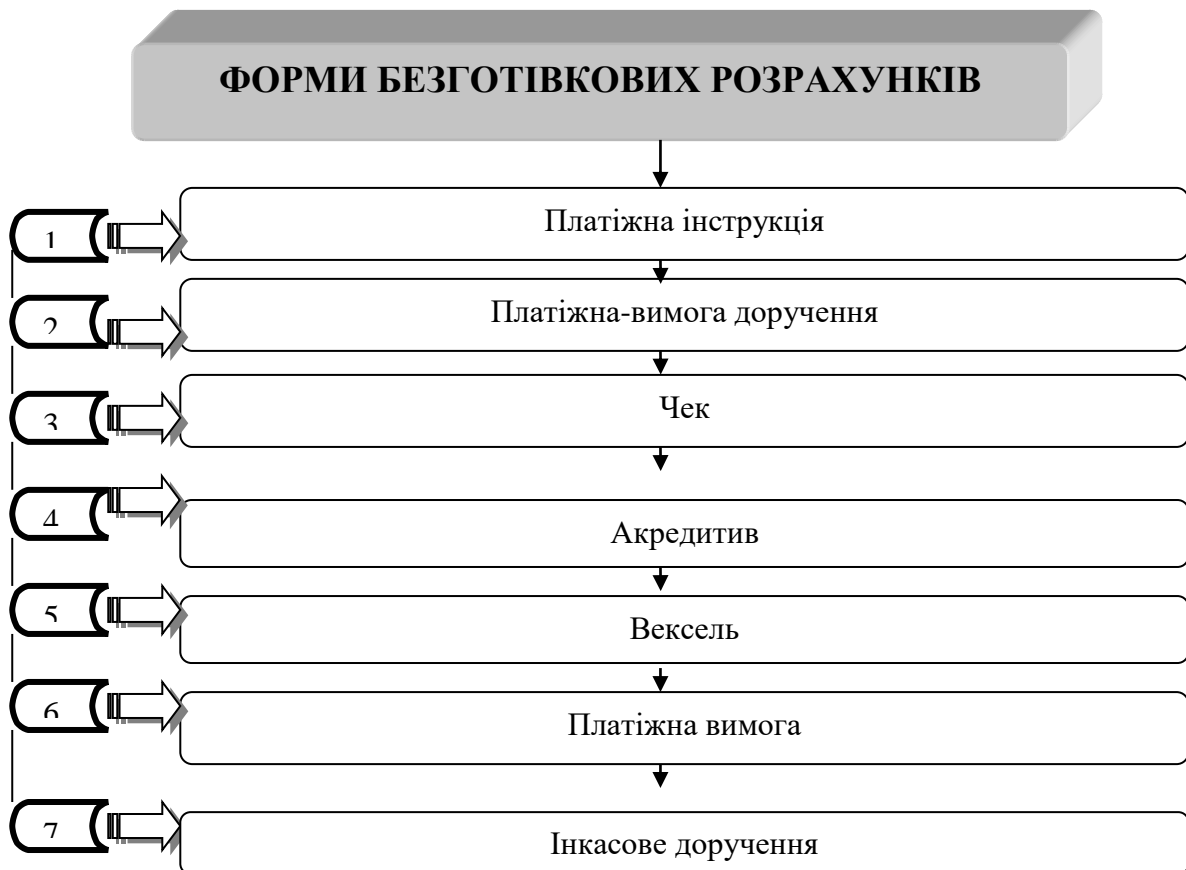

Рис. 2.4. Основні форми безготівкових розрахунків

б) *платіжна вимога-доручення* – фінансовий документ, який поєднує платіжне доручення та вимогу до платника;

в) *чек* – документ, що містить інформацію про доручення платника банку здійснити перерахування певної суми коштів на рахунок одержувача при здачі чека в банк;

г) *акредитив* – договір між банком-емітентом і покупцем, який регулює купівлю-продаж та здійснює безготівкові платежі. Безвідкличний акредитив не може бути скасований платником без згоди позичальника чи покупця;

д) *вексель* – документ, який є письмовим зобов'язанням однієї особи сплатити певну суму грошей іншій особі в обумовлений термін;

е) *платіжна вимога* – документ, в якому зазначається вимога одержувача коштів до платника про здійснення платежу через банк;

є) *інкасове доручення* – документ, за яким банк уповноважений отримувати від платника суму за товар чи послугу та переказувати її на рахунок одержувача.

Платіжною вимогою є документ, що містить вимогу одержувача коштів до платника про здійснення платежу через банк.

Платіжним дорученням є фінансовий документ (наказ платника), в якому вказується здійснення оплати за товарно-матеріальні цінності та переказ коштів на рахунок одержувача.

Платіжною вимогою-дорученням називається фінансовий документ, який поєднує платіжне доручення та вимогу.

Акредитив – це угода між банком-емітентом і покупцем, яка регулює безготівкові платежі в процесі купівлі-продажу.

Безвідкличний акредитив є таким, що не може бути скасований платником без погодження з позичальником і покупцем.

Розрахунковим чеком називається документ, який містить доручення платника банку про перерахунок певної суми грошей на рахунок одержувача при подачі чека в банківську установу.

Ще однією важливою та зручною формою безготівкових розрахунків є *вексель*. Він використовується в комерційному кредитуванні як організаційна форма, що надає власнику векселя значну кількість фінансових послуг.

Вексель може бути використаний для оформлення відстрочки оплати за поставку товарів, надані послуги або виконані роботи.

Іншою формою безготівкових розрахунків є *чек*, який обов'язково містить такі атрибути: найменування банку, одержувача чека, суму платежу та дату проведення валютування банком.

У процесі організації безготівкових розрахунків також можуть застосовуватись *інкасові доручення*.

Факторинг – це торгово-комісійні фінансові операції, пов'язані з наданням оборотного капіталу та передачею права на отримання грошей від банку-фактора за поставлені товари, виконані роботи або надані послуги.

Кореспондентський рахунок – це рахунок, на якому відображаються операції одного банку, виконані за дорученням та за рахунок іншого банку.

Кореспондентські рахунки бувають двох типів: “ностро” (“наш рахунок у вас”), коли банк відкриває рахунок у банку-кореспонденті, і “лоро” (ваш рахунок у нас), коли рахунки відкривають банки-кореспонденти у цьому банку.

У процесі кореспондентських відносин банки-кореспонденти обмінюються інформацією про виконані операції.

Для цього використовують авізо (від італ. “*avviso*” – повідомлення) – офіційне сповіщення, яке одне банк надсилає іншому щодо виконання розрахункових операцій.

Авізо зазвичай містить номер, дату та опис виконаної операції, суму та номер рахунку, а також інформацію про платника та отримувача коштів та інші важливі дані. Авізо оформлюється на спеціальних бланках. Залежно від способу відправки авізо поділяються на поштові та телеграфні.

Важливим етапом у розвитку безготівкових розрахунків стало створення на основі електронних карток систем масових платежів за товари та послуги у безготівковій формі.

Тезаврація – це економічний процес акумулювання фінансових ресурсів або інших матеріальних цінностей (зокрема, дорогоцінних металів) з метою їх заощадження, інвестування чи збереження купівельної спроможності.

Зазвичай він здійснюється поза межами офіційної банківської системи та передбачає вилучення коштів з обігу шляхом накопичення їх у формі готівки, золота або інших ліквідних активів.

2.3. Грошова маса та її показники

Грошова маса являє собою загальну суму платіжних, купівельних і накопичувальних коштів, що обслуговують економічні відносини та належать як фізичним, так і юридичним особам, а також державі. Це важливий показник, що визначає обсяг руху грошей у економіці. Для аналізу змін у русі грошей на певну дату та за визначений період у фінансовій статистиці використовуються

грошові агрегати M0, M1, M2, M3 та M4.

Грошовий агрегат – це специфічна група ліквідних активів, яка визначена законодавчо згідно з їх рівнем ліквідності. Агрегати формуються шляхом додавання нових компонентів до попередніх величин у порядку зменшення ліквідності цих активів.

Агрегат M0 зазвичай пов'язаний із готівкою, яка знаходиться поза банками. Хоча виділення цього агрегату має певне значення, в контексті розподілу грошової маси на агрегати він кількісно відрізняється від агрегату M1.

Агрегат M1 складається з:

- а) грошей, що знаходяться поза банками;
- б) коштів на рахунках і поточних депозитів, які ще називають трансакційними депозитами.

Гроші, які входять до цього агрегату, є найбільш ліквідними. Їх можна без обмежень використовувати для проведення платежів, що і є характеристикою ліквідності. Агрегат M1 виконує функцію засобу обігу і платежу, тісно пов'язаний з товарною масою, тому його обсяг залежить від таких факторів, як обсяг товарообігу і швидкість руху грошей. Агрегат M1 – це грошова маса в найвужчому сенсі. Він включає найбільш ліквідні форми грошей, такі як готівка та банківські депозити до запитання (трансакційні депозити).

Агрегат M2. Цей агрегат включає всі елементи агрегату M1, а також термінові депозити та ощадні вклади, які зберігаються на визначений період. Гроші, що входять до складу цього агрегату, також відомі як грошові активи. Однак, на відміну від M1, агрегат M2 має менший ступінь ліквідності, оскільки дострокове вилучення грошей, які були вкладені на певний термін, призводить до втрати значної частини прибутку для їх власника. Агрегат M2 містить всі елементи M1, а також строкові та ощадні депозити в комерційних банках.

Агрегат M3 включає всі елементи M2, депозитні сертифікати, ощадні внески в спеціалізованих кредитних установах та деякі інші фінансові активи. В окремих країнах, наприклад у США, банківська статистика також виділяє

агрегат, який включає M3 і додатково комерційні папери, банківські акцепти, державні цінні папери та інші форми фінансових активів. Цей агрегат вважається таким, що повністю охоплює грошову масу країни. З 1993 року Національний банк України визначає структуру грошової маси відповідно до агрегатного методу.

Грошовий агрегат M4 відображає вартість усіх валютних і ліквідних грошових активів, які знаходяться в обігу серед населення. Грошова маса є важливим індикатором інфляції, оскільки збільшення кількості грошей може чинити додатковий тиск на обмінний курс.

Отже, НБУ визначає такі *агрегати*:

- M0 = готівка (гроші поза банками);
- M1 = M0 + депозити до запитання;
- M2 = M1 + строкові депозити та інші кошти (наприклад, валютні заощадження);
- M3 = M2 + кошти клієнтів за трастовими операціями банків.
- M4 = M3 + інші види депозитів у фінансових установах.

Тестовий контроль :

1. Залежно від форми, в якій здійснюється грошовий обіг, його поділяють на:

- а) готівковий та безготівковий обіг;
- б) грошовий сектор обігу та фінансово-кредитну сферу;
- в) товарний та грошовий обіг.

2. У готівковому секторі грошового обігу:

а) гроші обертаються в межах банківських рахунків, не виходячи за межі банківської системи;

б) готівка використовується поза банками для безпосереднього обслуговування економічних відносин;

в) гроші можуть переміщатися як поза банками, так і через банківські рахунки.

3. У безготівковому секторі грошового обігу:

а) грошові потоки проходять через банківські рахунки, не залишаючи меж банківської системи;

б) гроші використовуються за межами банків для прямих розрахунків між суб'єктами;

в) рух грошей охоплює як банківську систему, так і обіг поза нею.

4. До складу грошової маси M_0 в Україні входять:

а) лише готівкові кошти, що перебувають в обігу поза банківською системою;

б) готівка поза банками та кошти на рахунках до запитання;

в) тільки гроші, розміщені на рахунках до запитання.

5. Грошовий агрегат M_1 включає:

а) готівку поза банками, кошти на рахунках «до запитання» та поточні депозити;

б) виключно готівкові кошти поза банками;

в) лише кошти на рахунках до запитання.

6. До складу грошової бази входить:

а) загальний обсяг готівки, що перебуває в обігу за межами банківської системи;

б) кошти, розміщені на страхових рахунках;

в) готівка поза банками та в касах банків, а також резерви комерційних банків на кореспондентських рахунках у центральному банку.

7. Строкові депозити є складовою грошового агрегату:

а) M_0 ;

б) M_1 ;

в) M_2 .

8. Готівкові кошти поза банками враховуються у складі агрегату:

а) M_0 ;

б) M_1 ;

в) M_2, M_3 .

9. Закон грошового обігу передбачає:

а) необхідну відповідність між фактичною кількістю грошей в обігу та обсягом, який реально потрібен економіці;

б) державне втручання в процес грошового обігу;

в) перехід від повноцінних грошей до заміників вартості.

10. Під попитом на гроші розуміють:

а) обсяг грошових коштів, який підприємства готові надати в кредит;

б) кошти, призначені для інвестування в цінні папери;

в) суму грошей, яку економічні суб'єкти прагнуть мати у своєму розпорядженні в конкретний момент часу.

Ситуаційно-аналітичні вправи

Завдання 1. Визначте загальний обсяг грошового обігу, якщо середній річний залишок грошей в обігу становить 25 000 млн грошових одиниць, а одна грошова одиниця здійснює 8 оборотів за рік.

Завдання 2. Обсяг валового національного продукту (ВНП) за два роки склав 200 800 тис. грн. Середній залишок грошей в обігу за рік становив 40 000 тис. грн. Визначте кількість оборотів, які здійснює одна грошова одиниця протягом року.

Завдання 3. Швидкість обігу грошей становить 8 разів на рік і залишається незмінною. Якщо грошова маса зростає з 250 до 500 млрд доларів США, як зміниться номінальний ВНП?

Завдання 4. Підприємство має 70 000 грн на банківському рахунку, з яких 24 000 грн – це страхові резерви, що зберігаються в банку. Норма обов'язкових резервів, встановлена НБУ, становить 12%. Який обсяг позик може видати банк та вся банківська система за таких умов?

Завдання 5. У звітному році обсяг валового внутрішнього продукту (ВВП), тобто PQ, склав 172,9 млрд грн. На початку року грошова маса за агрегатом М3 становила 22,1 млрд грн, а на кінець року – 32,1 млрд грн. Визначте швидкість обігу гривні та тривалість одного повного обороту, використовуючи рівняння

обміну.

Питання для самоперевірки знань

1. Що таке грошовий обіг і яка його економічна основа?
2. Сутність і структура грошового обігу.
3. Грошовий обіг на мікро- та макрорівні: особливості.
4. Суб'єкти грошового обігу на різних рівнях економіки.
5. Поняття грошового потоку та його зв'язок з товарним обігом.
6. Грошові потоки в процесі розширеного відтворення.
7. Готівковий і безготівковий обіг: потреба у розмежуванні.
8. Що таке грошова маса і як вона вимірюється?
9. Грошові агрегати: визначення та характеристика.
10. Як визначається поняття грошового обігу та які його ключові характеристики?
11. У чому полягають відмінності між готівковою та безготівковою формами грошового обігу?
12. Яку роль виконує грошовий обіг у забезпеченні стабільності національної економіки?
13. Що таке швидкість обігу грошей і які фактори впливають на її зміну?
14. Як класифікуються грошові засоби за рівнем ліквідності?
15. Що розуміється під терміном «грошовий потік» і які його основні типи?
16. За якими критеріями здійснюється класифікація грошових потоків у фінансово-господарській діяльності?
17. Яке значення має управління грошовими потоками для ефективності функціонування підприємства?

Тема 3. Грошовий ринок

Навчальні питання:

- 3.1. Суть грошового ринку та особливості його функціонування
- 3.2. Грошові ринки та їх характеристика
- 3.3. Попит на гроші та чинники, що на нього впливають
- 3.4. Пропозиція грошей та чинники, що на неї впливають

Короткий опорний конспект

3.1. Суть грошового ринку та особливості його функціонування

Ринок, у найпростішому розумінні, є системою економічних відносин, що виникають у процесі купівлі-продажу товарів. Він охоплює як товарний, так і грошовий оборот. У більш глибокому функціональному сенсі, сучасний ринок є комплексною системою, що включає різні підсистеми, серед яких ключову роль відіграє грошовий (фінансовий) ринок.

Грошовий ринок представляє собою сукупність усіх грошових ресурсів країни, які постійно рухаються під впливом попиту та пропозиції різних економічних агентів. Цей ринок складається з численних потоків, які переміщують гроші від власників заощаджень до позичальників та інвесторів. В умовах ринкової економіки можна виділити дві основні ситуації:

1. Домашні господарства зазвичай витрачають менше, ніж отримують доходів, тобто утворюють заощадження. *Заощадження* – це частина доходів, яка не використовується на придбання товарів і послуг, сплату податків або боргових зобов'язань.

2. Фірми, з іншого боку, часто позичають гроші для здійснення прямих інвестицій. *Інвестиції* – це вкладення в майно або інтелектуальні цінності, які призводять до створення прибутку або досягнення соціального ефекту.

Таким чином, коли домашні господарства мають надлишок грошових коштів (заощаджень), а фірмам необхідні кошти для інвестицій, між ними має

виникнути механізм передачі грошей. Такий механізм забезпечується через функціонування фінансових ринків.

Фінансові ринки можна поділити на два основні *типи каналів*:

- канали прямого фінансування;
- канали непрямого фінансування.

Це канали, через які гроші передаються від власників заощаджень до позичальників через фінансових посередників – банки, страхові компанії, інвестиційні та пенсійні фонди.

Грошовий ринок має складну структуру, в рамках якої застосовуються різноманітні інструменти та методи управління фінансовими потоками. Він складається з двох основних *сегментів*:

1. Ринок позикових капіталів.
2. Ринок цінних паперів.

Ринок позикових капіталів включає відносини, що виникають внаслідок акумуляції кредитними установами коштів від фізичних та юридичних осіб і їх надання у вигляді позик на умовах зворотності, строковості та платності. У цьому випадку об'єктом операцій є не гроші, а право на тимчасове їх використання.

Ринок цінних паперів охоплює як кредитні відносини, так і відносини співволодіння, які оформлюються через спеціальні документи (цінні папери), що можуть бути куплені, продані або погашені. Саме ринки цінних паперів і позикових капіталів сприяють перерозподілу трудових і матеріальних ресурсів між різними секторами економіки, а також структурній перебудові виробництва.

Залежно від призначення та ліквідності фінансових активів, можна виділити два основні сегменти грошового ринку:

1. Ринок грошей – тут продаються короткострокові позики та фінансові активи (до одного року).
2. Ринок капіталів – тут обертаються середньо- та довгострокові кредити та фінансові інструменти (понад один рік) та акції.

Ринок грошей (монетарний ринок) є мережею інститутів, що забезпечують взаємодію попиту та пропозиції на гроші як товар. Однак гроші на цьому ринку не “продаються” або “купаються” у звичному розумінні цього слова. Замість цього гроші обмінюються на інші ліквідні активи, і ціна такого обміну вимірюється через норму позичкового процента.

3.2. Грошові ринки та їх характеристика

Грошовий ринок також поділяється на два основні сектори за *функціональними ознаками*:

- міжбанківський ринок;
- відкритий ринок.

Міжбанківський ринок формується природно в кожній країні для забезпечення банківських операцій та надання кредитів з метою врівноваження міжбанківських платіжних потоків. Цей ринок обслуговує угоди за короткостроковими (незабезпеченими) кредитами, що дозволяють комерційним банкам балансувати свою поточну ліквідність. Окрім того, операції на міжбанківському ринку надають банкам можливість отримувати додатковий прибуток, управляти процентними ставками та знижувати банківські ризики.

Відкритий ринок. На відкритому ринку здійснюється купівля та продаж цінних паперів (зокрема, короткострокових зобов'язань держави) центральним банком. Центральний банк може продати частину свого портфеля цінних паперів безпосередньо комерційним банкам чи посередникам, а через них – населенню та компаніям. У таких випадках у комерційних банках зменшуються вільні резерви та кредитний потенціал. І, навпаки, якщо центральний банк купує цінні папери у банків, фірм чи населення, то резерви в комерційних банках збільшуються, підвищуючи їхній кредитний потенціал. Операції з цінними паперами на відкритому ринку вважаються найбільш гнучким інструментом грошово-кредитної політики центрального банку.

Суб'єкти грошового ринку. Грошовий ринок не має чіткої локалізації, а його учасниками є банки, держава, спеціалізовані фінансово-кредитні установи

та інші посередницькі організації, які продають і купують короткострокові боргові зобов'язання. Інструменти грошового ринку включають скарбницькі та комерційні векселі, облігації, бони, депозитні сертифікати, банківські акцепти тощо.

Основними учасниками є комерційні банки, які можуть виступати як продавці, покупці або посередники. На цьому ринку ведеться активна торгівля між банками, де окремі банки можуть мати тимчасовий надлишок ліквідних коштів і намагаються їх прибутково розмістити. Комерційні банки мобілізують тимчасово вільні кошти клієнтів (депозити), частина яких йде на обов'язкові резерви в центральному банку, а решта може бути використана для операцій на міжбанківському та відкритому ринках. Держава також є учасником грошового ринку, виступаючи як позичальник через розміщення державних цінних паперів, що реалізуються через центральний банк. Для забезпечення ліквідності цих цінних паперів і капіталізації державного боргу застосовується механізм використання державного майна (землі, рудників, золота тощо). Центральний банк зазвичай виступає як позикодавець на ринку грошей, надаючи кредити комерційним банкам через викуп цінних паперів, аукціони та дисконтні операції з векселями. Крім традиційних учасників, на ринку грошей діють посередницькі організації, такі як позабіржові маклери, які з'єднують кредиторів і позичальників, а також дилерські та облікові контори, що здійснюють грошові операції. В Україні створюється мережа регіональних дилерських центрів для роботи з державними цінними паперами та кредитними ресурсами як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Також з'являються нові учасники ринку, зокрема фінансові компанії, страхові компанії, пенсійні фонди, які продають короткострокові зобов'язання або виступають у ролі кредиторів. Головною функцією грошового ринку є балансування попиту і пропозиції грошей та формування ринкового рівня процента як ціни грошей. Це особливо важливо для вивчення механізмів формування попиту та пропозиції на гроші.

Інституційна модель грошового ринку. Оскільки грошовий ринок має

складну структуру, розуміння його механізмів вимагає певного спрощення. Для цього можна побудувати інституційну модель, яка відображає взаємозв'язки між суб'єктами грошового ринку через потоки грошей та фінансових інструментів. Основними учасниками є кредитори (ті, що заощаджують гроші), позичальники (ті, що їх запозичують), а також фінансові посередники. Кредиторами можуть бути будь-які економічні суб'єкти, які мають заощадження, зокрема домогосподарства, фірми, державні структури та іноземні особи. Позичальниками є ті самі суб'єкти, але на першому місці за частотою запозичень стоять ділові фірми, потім – урядові структури, домогосподарства і іноземці. Рух грошей відбувається від кредиторів до позичальників, а інструменти повертаються від позичальників до кредиторів.

За інституційною ознакою грошовий ринок поділяється на два сектори:

1. Сектор прямого фінансування.

Тут зв'язки між продавцями і покупцями грошей здійснюються безпосередньо, де брокери та дилери виконують роль посередників, допомагаючи учасникам знайти один одного. У цьому секторі можна виділити два канали:

- канал капітального фінансування, де покупці залучають кошти на постійній основі (через акції);
- канал запозичень, де покупці тимчасово залучають кошти (через облігації та інші цінні папери).

2. Сектор опосередкованого фінансування.

Тут зв'язки між продавцями та покупцями грошей здійснюються через фінансових посередників, які акумулюють ресурси, а потім продають їх від свого імені кінцевим покупцям. Фінансові посередники створюють власні зобов'язання та активи, які є інструментами грошового ринку, і сприяють переміщенню коштів між кредиторами та позичальниками. Цей сектор є необхідним для здійснення тих зв'язків, які не можуть бути реалізовані через пряме фінансування, зокрема через високі витрати на пошук та перевірку контрагентів чи через ризики. Таким чином, посередники відіграють важливу

роль в оптимізації фінансових потоків і забезпеченні ефективної роботи ринку. Банк, завдяки своїм можливостям мобілізувати кошти, займає ключову позицію в секторі опосередкованого фінансування, виконуючи функції як для інших фінансово-кредитних установ, так і для всього ринку.

3.3. Попит на гроші та чинники, що на нього впливають

Монетарна теорія розглядає багатство як один із ключових факторів, що впливають на формування попиту на гроші. Джон Мейнард Кейнс у своїх роботах розробив підхід до оцінки попиту на різні форми багатства, серед яких гроші виступають лише однією з можливих. Суть попиту на гроші полягає у прагненні економічних агентів зберігати певну частину свого багатства саме в грошовій формі.

Таким чином, попит на гроші слід розглядати не як грошовий потік за період, а як потребу мати певний запас коштів у конкретний момент часу. Попит на гроші суттєво відрізняється від попиту на інші товари: грошам не надається цінності як самоцілі – вони потрібні як засіб обміну, що дозволяє купувати інші блага. Люди тримають гроші через їхню здатність представляти вартість, однак утримування грошей у вигляді заощаджень має межі, оскільки зростає вартість втрачених можливостей – власники грошей відмовляються від потенційних доходів, наприклад, у вигляді відсотків чи дивідендів. Тому попит на гроші пов'язаний із потребами проведення поточних розрахунків, споживання та збереження вартості для майбутнього використання. Загалом виділяють *два основних джерела попиту на гроші*: трансакційний попит і попит на гроші як форму зберігання активів. Трансакційний попит на гроші виникає через необхідність фізичних та юридичних осіб мати кошти для повсякденних платежів – оплат рахунків, покупок тощо. Цей попит обслуговується грошовим агрегатом M1 і прямо пов'язаний з обсягом економічних операцій, зокрема номінальним ВВП. Він є чутливим до альтернативних витрат: якщо процентні ставки на інші фінансові активи зростають, то бажання зберігати гроші зменшується. Попит на гроші як активи пояснюється теорією портфеля, яка

стверджує, що інвестори обирають, у яких формах зберігати своє багатство, керуючись співвідношенням між ризиком і доходністю. Вони прагнуть збалансувати свій “портфель” шляхом диверсифікації – інвестування в різні види активів. Якщо дохід від ризикованих активів (як-от акції чи нерухомість) значно перевищує дохід від надійних, інвестори готові йти на ризик. У межах такої логіки, утримання грошей також є частиною інвестиційної стратегії – як один із елементів збалансованого портфеля. Фактори, що визначають попит на гроші, включають рівень цін (тобто інфляцію), реальний дохід та процентну ставку. Кожен із цих параметрів впливає на те, яку частку багатства економічні агенти воліють тримати у грошовій формі.

Функціональну залежність попиту на гроші можна виразити за допомогою наступної математичної формули:

$$M^d = P * L(Y, i) , \quad (3.1)$$

де: M^d – попит на гроші (реальна кількість грошей, яку індивідууми бажають тримати),

P – рівень цін (індекс цін),

$L(Y, i)$ – функція попиту на гроші, яка залежить від:

Y – реального доходу (національний дохід або ВВП),

i – норми процентної ставки (ціна використання грошей).

Загалом, ця формула допомагає зрозуміти, як попит на гроші залежить від макроекономічних факторів, таких як рівень цін, доходи та процентні ставки. Цей попит відображає, як індивідууми і підприємства намагаються збалансувати своє бажання зберігати гроші для здійснення поточних операцій і одночасно використовувати гроші для збереження капіталу через активи, що приносять дохід.

3.4. Пропозиція грошей та чинники, що на неї впливають

На грошовому ринку пропозиція завжди перебуває у взаємодії з попитом на гроші. Банківська система здійснює регулювання грошової пропозиції, оперативно коригуючи обсяг грошей в обігу відповідно до змін у попиті.

Центральний банк має у своєму арсеналі економічні інструменти, за допомогою яких він може впливати на формування пропозиції грошей та контролювати грошовий обіг у країні. Серед таких інструментів особливе значення мають ключові макроекономічні показники: грошова база, банківські резерви та грошово-кредитний мультиплікатор. Вони широко застосовуються для оцінки можливостей емісії та прогнозування змін грошової маси. Грошова база є узагальненим показником обсягу резервних грошей у банківській системі. Саме на її основі, завдяки дії грошового мультиплікатора, формується загальна пропозиція грошей. Таким чином, обсяг грошової пропозиції (M_s) прямо пропорційний величині грошової бази (M_h) і залежить від значення мультиплікатора (m):

$$M_s = M_h * m , \quad (3.2)$$

Грошова база, яка здатна багаторазово впливати на загальний обсяг грошей в обігу, часто називається "сильними" грошима або елементом підвищеної ефективності. У монетарній теорії цей показник позначається як M_h – *high-powered money*. Це тип грошей, який центральний банк може безпосередньо контролювати, і який відіграє ключову роль у діяльності банківської системи щодо впливу на ситуацію на грошовому ринку.

До складу грошової бази входять:

- готівка, що перебуває в обігу,
- готівка, яка зберігається в касах банків,
- резерви комерційних банків, розміщені на рахунках у центральному банку.

Загальні банківські резерви включають як кошти в касах банків, так і депозити в центральному банку. Ці резерви не циркулюють у грошовому обігу і не входять до грошових агрегатів (M_0 , M_1), але мають прямий зв'язок із грошовою масою, оскільки готівка може перетворюватися на депозитні гроші і навпаки. Проте в обох випадках загальний обсяг грошової маси (наприклад, агрегат M_1) залишається незмінним. Такий механізм створює основу для монетарного впливу через систему управління банківськими резервами. Для

цього у фінансових системах країн застосовується обов'язкове резервування зобов'язань банків. Якщо фактичні резерви банку (включаючи касові залишки) менші за нормативні, банк зобов'язаний їх поповнити. Якщо ж резерви перевищують встановлений рівень, то надлишкові кошти стають вільними резервами, які можна використовувати для розширення кредитування.

Отже, вільні резерви виступають як джерело кредитного ресурсу банку. Взаємозв'язок між грошовою базою, банківськими резервами та грошовою масою можна проаналізувати через механізм грошового мультиплікатора. Нагадаємо, що обсяг пропозиції грошей (M_b) прямо залежить від грошової бази та величини грошового мультиплікатора.

Пропозиція грошей визначається за формулою:

$$M_s = M_h * \frac{1+c}{r+c} \text{ або } M_s = M_h * m \quad (3.3)$$

Таким чином, з цього рівняння можна зробити висновок, що взаємодія між двома величинами – грошовою базою та грошовим мультиплікатором – визначає потенціал банківської системи щодо забезпечення збільшення грошової маси, тобто додаткової пропозиції грошей.

Тестовий контроль

1. Грошовий ринок – це:

а) система економічних відносин, що виникають через купівлю-продаж грошей як особливого товару, на якому формуються попит, пропозиція та ціна на цей товар;

б) ринок, на якому позичальники отримують гроші, обліковуючи свої короткострокові цінні папери;

в) ринок, де банки одні розміщують свої вільні кошти, а інші отримують їх на умовах платності, терміновості і повернення;

2. Що є предметом купівлі-продажу на грошовому ринку:

а) гроші як товар;

б) гроші як капітал;

в) гроші як товар і капітал одночасно;

3. Як співвідносяться між собою ринок грошей і грошовий ринок:

а) грошовий ринок є частиною ринку грошей;

б) ринок грошей є частиною грошового ринку;

в) ці два ринки існують окремо один від одного;

4. Які фактори впливають на попит на гроші?

а) зміна обсягів номінального ВВП, змінення депозитної ставки та доходності цінних паперів;

б) зміна розмірів поточної каси, номінального ВВП та цін на товари і послуги;

в) зміна цін, рівноважної процентної ставки, поточної каси;

5. Пропозиція грошей на макрорівні дорівнює:

а) агрегату M2;

б) агрегату M1; загальній масі грошей в обороті;

в) грошовій базі;

6. Як працює грошово-кредитний мультиплікатор:

а) збільшується кількість депозитів у банках;

б) збільшується загальна маса грошей в обороті;

в) збільшується агрегат M0;

7. Хто бере участь у формуванні маси грошей в обігу:

а) Національний банк;

б) НБУ, комерційні банки, Міністерство фінансів;

в) НБУ, комерційні банки;

8. Що означає рівноважна процентна ставка:

а) ставка, що складається на ринку при масі грошей в обороті на рівні агрегату M2;

б) ставка, що утворюється на ринку, коли маса грошей в обороті дорівнює обсягу коштів, які економічні суб'єкти хочуть мати;

в) ставка, що встановлюється на ринку, коли пропозиція грошей дорівнює попиту на них;

9. Як зміна процентної ставки впливає на масу грошей в обігу:

- а) маса грошей збільшиться;
- б) маса грошей зменшиться;
- в) маса грошей залишиться без змін;

10. Як розраховується величина грошово-кредитного мультиплікатора:

- а) обернено пропорційно грошовій базі;
- б) обернено пропорційно нормі обов'язкових резервів;
- в) як відношення загальної кількості грошей в обігу (агрегат М3) до грошової бази.

Ситуаційно-аналітичні вправи

Завдання 1. Визначте обсяг нових кредитних ресурсів для перших семи банків, що використовують депозити, при умові, що комерційний банк має депозит на суму 2,2 млн грн.

Завдання 2. Розрахуйте максимальне можливе збільшення грошової маси в обороті, якщо норма обов'язкового резервування становить 12%.

Завдання 3. Якщо норма обов'язкових резервів становить 13%, який буде значення грошово-кредитного мультиплікатора?

Завдання 4. У комерційному банку зберігається депозит на суму 10 000 грн. Як зміниться обсяг кредитних ресурсів для перших п'яти банків, що використовують цей депозит, а також розмір грошової маси в обороті, якщо норма обов'язкових резервів збільшиться з 11% до 14%?

Завдання 5. Визначте максимально можливий і реальний рівень грошово-кредитної мультиплікації, якщо відомо, що норма обов'язкових резервів становить 11%, готівка поза банками – 111 млрд грн, банківські резерви – 120 млрд грн, а загальний обсяг депозитів банківської системи – 480 млрд грн.

Завдання 6. Розрахуйте грошовий мультиплікатор для агрегату М1, якщо готівка поза банками складає 120 млрд грн, банківські резерви за короткостроковими залученнями – 76 млрд грн, а величина грошового агрегату М1 – 250 млрд грн.

Питання для самоперевірки знань

1. Що таке грошовий ринок і чому його вважають умовним ринком?
2. Які відмінності існують між операціями купівлі-продажу на грошовому та товарному ринках?
3. Які фінансові інструменти використовуються на грошовому ринку?
4. У чому полягає різниця між борговими та неборговими інструментами грошового ринку?
5. Які основні категорії фінансових посередників можна виокремити?
6. Як змінюється рівень процентної ставки у залежності від обсягу грошової маси в обігу?
7. Які фактори можуть змінювати попит на гроші?
8. Як зміна процентної ставки впливає на темпи інфляції?
9. Як ви розумієте економічну сутність ринку грошей та його основні сегменти?
10. Чим відрізняється грошовий ринок від ринку грошей, і чим ринок грошей відрізняється від ринку капіталів?
11. Як взаємопов'язаний попит на гроші та швидкість їх обігу?
12. Як змінюється попит на гроші залежно від рівня цін, обсягу валового продукту та процентної ставки?
13. Яка сутність пропозиції грошей?
14. Як впливає емісія грошей банками на пропозицію грошей?
15. Хто є основними учасниками грошового ринку та які їхні функції в його структурі?
16. Які ключові функціональні завдання виконує грошовий ринок у межах національної фінансової системи?
17. Які концептуальні відмінності існують між ринком грошей і ринком капіталу?
18. Які фінансові інструменти формують основу операцій на грошовому ринку?

19. У чому полягає сутність міжбанківського кредитування та яке його значення в системі грошового ринку?

20. Яке місце займають казначейські векселі та депозитні сертифікати серед інструментів грошового ринку?

21. Як здійснюються операції репо і яку роль вони відіграють у підтриманні ліквідності на грошовому ринку?

22. Які інструменти використовуються для регулювання рівня ліквідності в межах грошового ринку?

23. Які трансформації зазнає грошовий ринок під впливом розвитку фінансових технологій і цифрових інструментів?

24. Які методи та інструменти використовує центральний банк для нагляду та регулювання діяльності на грошовому ринку?

Тема 4. Грошові системи

Навчальні питання:

4.1. Суть грошової системи та її елементи.

4.2. Державне регулювання грошової сфери як головне призначення грошової системи.

4.3. Інструменти грошово-кредитного регулювання та основи грошово-кредитної політики.

4.4. Фіскально-бюджетна й грошово-кредитна політика в системі державного регулювання ринкової економіки.

4.5. Сутність та класифікація грошових реформ.

Короткий опорний конспект

4.1. Суть грошової системи та її елементи

Грошова система – це сукупність правил та інститутів, що забезпечують організацію грошового обігу в країні і встановлені державою. Вона формується поступово, і її структура та елементи відображають ступінь розвитку соціально-економічних процесів у державі.

Грошова система є складовою частиною економічної системи країни і підпорядковується державному регулюванню. Тип грошової системи залежить від взаємодії її складових, які визначають як її функціонування, так і етапи розвитку. В ринковій економіці обіг грошей контролюється через економічні методи, що впливають на обсяг, структуру і рух грошової маси. В неринковій системі обіг грошей обмежений (наприклад, через талони чи картки), і контроль за грошовими операціями здійснюється адміністративними заходами, такими як обмеження на операції з готівкою або безготівкові платежі, заборони на певні операції, контроль за фінансовими транзакціями, обмеження на кредитування тощо.

Відкрита грошова система дозволяє вільні валютні операції та інтеграцію

національної економіки в глобальну економіку, тоді як закрита система накладає обмеження на валютні операції і обмежує зв'язки з міжнародним ринком. Механізм саморегулювання був притаманний системам металевого обігу, де кількість грошей коригувалася автоматично залежно від змін у виробництві.

В сучасних умовах регулювання грошового обігу є частиною грошової системи. Грошова система України є ринковою.

Основні етапи еволюції грошових систем:

- система металевого обігу – використання монет з дорогоцінних металів;
- система паперово-грошового обігу – базується на випуску казначейських білетів та покритті дефіциту шляхом кредитної емісії, а регулювання здійснюється шляхом поліпшення фінансових показників і бюджету;
- система кредитного обігу – передбачає випуск грошей на основі кредиту, де роль регулятора виконує банківська система.

Основні етапи введення національної валюти в Україні:

- 10 січня 1992 року в країні була введена тимчасова валюта – карбованець (купон);
- в листопаді 1992 року карбованець став основною валютою для безготівкових розрахунків;
- в вересні 1996 року була введена гривня як національна валюта.

Згідно зі статтею 99 Конституції України, офіційною грошовою одиницею є гривня. Основне завдання Національного банку України – це забезпечення стабільності гривні. Одним із ключових напрямків розвитку грошової системи є зміцнення довіри до національної валюти. Види грошових знаків, що мають законну платіжну силу в Україні. В Україні в обігу знаходяться банкноти (гривні) та монети (копійки), що випускаються Національним банком України. Для зручності проведення дрібних розрахунків також використовуються монети малих номіналів. Офіційний валютний курс гривні встановлюється для проведення поточних операцій.

4.2. Державне регулювання грошової сфери як головне призначення грошової системи

Регулювання грошового обігу – це комплекс заходів, що реалізуються в сфері грошового обігу з метою забезпечення його стабільності, контролю за інфляцією та оперативного забезпечення грошима потреб обігу. Це важлива складова частина грошово-кредитної політики держави. Центральний банк грає основну роль у впровадженні цих заходів у галузі грошового обігу та кредитних відносин. Використання методів прямого регулювання обсягу і структури грошового обігу є ефективним, якщо вони поєднуються з методами непрямого впливу на цю систему.

Операції на відкритому ринку – це гнучкий інструмент валютно-платіжної політики, який включає купівлю або продаж цінних паперів центральним банком через комерційні банки на відкритому ринку. Цей метод застосовується для проведення експансивної політики (купівля цінних паперів) або рестрикційної політики (продаж цінних паперів) у сфері грошово-кредитного регулювання.

Політика облікової ставки – полягає у коригуванні облікової ставки відповідно до економічної ситуації. Вона використовується для контролю рівня кредитної активності в економіці.

Політика мінімальних резервів – це один із найбільш жорстких інструментів грошово-кредитного регулювання. Вона передбачає зміну норми обов'язкових резервів, які комерційні банки мають зберігати на своїх рахунках у центральному банку. Цей інструмент дозволяє швидко регулювати обсяг кредитної маси в економічній системі.

4.3. Інструменти грошово-кредитного регулювання та основи грошово-кредитної політики

Грошово-кредитна політика – це сукупність заходів, які держава вживає для контролю грошового обігу та кредитних відносин. Основним органом, який реалізує цю політику, є центральний банк, що розробляє та впроваджує її на

практиці. Головною метою цієї політики є забезпечення стабільності національної валюти. Інструменти грошово-кредитної політики повинні бути спрямовані на досягнення оптимального балансу між попитом і пропозицією грошей для підтримки стабільного функціонування грошового обігу.

Політика “дорогих грошей” – ця політика має на меті обмеження обсягів грошової та кредитної емісії, зважаючи на економічний цикл. Всі заходи грошово-кредитної політики зосереджені на стримуванні надмірної емісії грошей.

Система кредитного обігу

Система кредитного обігу забезпечує доступність грошових та кредитних ресурсів для суб'єктів економічної діяльності. Стратегічні цілі грошово-кредитної політики є частиною загальної економічної політики країни, а проміжні цілі мають на меті створення умов для реалізації стратегічних завдань. Тактичні цілі спрямовані на досягнення конкретних короткострокових результатів, що, в свою чергу, дозволяють досягти проміжних цілей. Ці три рівні цілей тісно пов'язані і виконуються у визначеному порядку: стратегічні цілі досягаються через реалізацію проміжних, а ті – через тактичні.

Суб'єкти грошово-кредитної політики

Банківська система, яка складається з центрального банку та комерційних банків. Урядові структури, зокрема Міністерство фінансів, казначейство, органи нагляду за банками та грошовим обігом, установи, що займаються страхуванням депозитів, а також інші відповідні органи.

Дворівнева банківська система відповідає за стабільність грошового обігу, а також за проведення депозитних операцій і кредитування як фізичних, так і юридичних осіб. Всі питання управління грошовим обігом і забезпечення його стабільності лежать в компетенції центрального банку.

Інструменти грошово-кредитної політики

Центральний банк використовує низку інструментів для регулювання грошово-кредитної політики:

1. Операції на відкритому ринку – купівля та продаж державних цінних

паперів комерційними банками. Купівля цінних паперів центральним банком збільшує грошову масу та кредитні можливості банків. Протилежне – продаж цінних паперів – скорочує резерви банків і зменшує ліквідність в економіці.

2. Регулювання резервної норми – зміна норми обов'язкових резервів, які комерційні банки повинні зберігати на рахунках у центральному банку. Зниження цієї норми підвищує ліквідність банків, дозволяючи їм надавати більше кредитів, тоді як збільшення резервної норми обмежує можливість кредитування.

3. Зміна облікової ставки – це ставка, під яку центральний банк надає кредити комерційним банкам. Зниження облікової ставки стимулює кредитну активність, оскільки комерційні банки зацікавлені в позичанні коштів, тоді як підвищення цієї ставки обмежує кредитування.

Операції на відкритому ринку

Ці операції включають купівлю та продаж державних цінних паперів центральним банком на фінансовому ринку. Купівля цінних паперів призводить до збільшення грошової маси та посилення кредитної здатності комерційних банків. В свою чергу, продаж цінних паперів зменшує резерви банків, що обмежує їх доступ до кредитних ресурсів та знижує ліквідність в економіці.

Управління обов'язковими резервами

Обов'язкові резерви – це частина зобов'язань комерційних банків, яку вони зобов'язані зберігати у вигляді готівки або депозитів в центральному банку. Зміни в нормі обов'язкових резервів дозволяють центральному банку регулювати обсяг грошової маси та рівень кредитування в економіці. Зниження норми резервів дає можливість банкам збільшувати обсяг кредитування, а підвищення цієї норми обмежує їхні кредитні можливості.

Облікова політика

Облікова ставка визначає вартість позик, які комерційні банки отримують від центрального банку. Зниження цієї ставки заохочує банки до більш активного кредитування, що сприяє зростанню кредитної активності в економіці. Водночас зміна облікової ставки має непрямий вплив на грошовий

ринок, оскільки вона через механізм кредитного мультиплікатора впливає на загальний рівень грошової маси.

4.4. Фіскально-бюджетна й грошово-кредитна політика в системі державного регулювання ринкової економіки

Для ефективної реалізації грошово-кредитної політики важливо, щоб вона була синхронізована з фіскальною та бюджетною політикою, оскільки ці напрямки тісно взаємодіють між собою.

Фіскально-бюджетна політика – це набір заходів у сфері оподаткування та державних витрат, спрямованих на вплив на економічну ситуацію в країні.

Основні *функції* цієї політики:

1. Вплив на економічну кон'юнктуру та рівень економічної активності.
2. Перерозподіл національного доходу.
3. Нагромадження ресурсів для фінансування соціальних програм та державних витрат.

Дискреційна фіскально-бюджетна політика передбачає активне регулювання рівня податків та державних витрат урядом для впливу на обсяг виробництва, рівень зайнятості, контроль інфляції та сприяння економічному зростанню.

Основними *інструментами* цієї політики є:

- коригування програм суспільних робіт і інших витратних ініціатив;
- зміни в трансфертних програмах (перерозподільні ініціативи);
- циклічні зміни податкових ставок.

Недискреційна фіскально-бюджетна політика є пасивною, передбачаючи автоматичне коригування рівня державних витрат і податків залежно від економічної ситуації.

Ефективне функціонування ринкової економіки вимагає узгодженого застосування як фіскальної, так і грошово-кредитної політики.

Дефіцит державного бюджету виникає, коли витрати перевищують доходи бюджету, що є однією з основних причин інфляційних процесів у

країні.

Основні способи покриття бюджетного дефіциту:

- збільшення грошової маси (емісія грошей);
- випуск державних облігацій Міністерством фінансів;
- використання валютних резервів центрального банку;
- залучення позик від іноземних кредиторів.

Таким чином, уряд може використовувати різні методи фінансування дефіциту бюджету, зокрема друк грошей, залучення позик або витрачання валютних резервів.

Сеньйораж – це дохід, який уряд отримує завдяки монопольному праву на випуск грошей. Один із шляхів покриття бюджетного дефіциту – купівля державних облігацій. Цю операцію можуть здійснювати такі учасники:

- центральний банк;
- комерційні банки;
- домашні господарства;
- іноземні фізичні та юридичні особи.

Коли центральний банк купує державні облігації, це називається монетизацією бюджетного дефіциту. Однак цей процес призводить до збільшення грошової маси в обігу, що, в свою чергу, може спричинити інфляцію.

У країнах з високим рівнем інфляції населення, як правило, не купує нові державні боргові зобов'язання, а валютні резерви центрального банку можуть вичерпатися. У таких випадках держава змушена фінансувати дефіцит через емісію нових грошей.

4.5. Сутність та класифікація грошових реформ

Внаслідок негативного впливу інфляції на економіку, деякі країни змушені вдаватися до радикальних заходів, таких як грошові реформи. Ці реформи передбачають повну або часткову зміну грошової системи з метою стабілізації обігу грошей. Зазвичай такі заходи застосовуються, коли інші методи

стабілізації не дають очікуваних результатів.

Основною метою грошової реформи є забезпечення національній валюті статусу єдиного законного платіжного засобу, а також значне підвищення її купівельної спроможності та конвертованості. Оскільки стабільність валюти має два тісно пов'язані, але різні аспекти – зовнішній (стабільність обмінного курсу) і внутрішній (відсутність інфляції), під час вибору моделі грошової реформи важливо чітко визначити орієнтацію стабільності валюти в цих двох напрямках.

Класифікація грошових реформ

Кожна грошова реформа має свої особливості та характеристики. Реформи можуть різнитися за цілями, ступенем змін у грошовій системі, методами стабілізації валюти та іншими аспектами. В залежності від мети та глибини змін грошової системи, реформи можна поділити на кілька типів:

1. *Створення нової грошової системи.* Це передбачає не лише введення нової грошової одиниці, але й структурну перебудову всієї грошово-валютної та кредитної системи. Така реформа відбулася, наприклад, при переході від біметалізму до монометалізму, а також у процесі створення нових грошових систем після розпаду колоніальних імперій.

2. *Часткова зміна грошової системи.* Тут реформуються окремі елементи системи, такі як назва та величина грошової одиниці, види грошей, правила їх емісії та забезпечення. Прикладом є грошова реформа в СРСР у 1922-1924 роках, коли відбулося переведення від бюджетної до кредитної емісії.

3. *Спеціальні стабілізаційні заходи.* Ці реформи включають заходи для уповільнення інфляції або подолання її наслідків. У 1996 році в Україні було проведено грошову реформу для стабілізації економіки та національної валюти.

Основною метою грошових реформ є стабілізація грошового обігу, і для цього необхідно правильно вибрати методи стабілізації валюти, зокрема дефляцію, деномінацію, нуліфікацію, девальвацію чи ревальвацію.

Методи стабілізації валюти

Дефляція – це процес, спрямований на обмеження швидкості зростання

грошової маси в обігу. Вона є частиною антиінфляційної стратегії і здійснюється через фінансові та монетарні заходи, такі як підвищення податків, скорочення витрат бюджету та обмеження емісії грошей. Дефляція може спричинити тимчасове зниження економічної активності, зменшення ділової активності та зростання безробіття. *Деномінація* – це обмін старих грошей на нові за певним співвідношенням, а також коригування цін, заробітних плат та тарифів. Це дозволяє спростити грошові розрахунки і зменшити витрати на обслуговування грошового обігу. Наприклад, в Україні деномінація відбулася у 1996 році, коли 100000 карбованців було замінено на 1 гривню. *Нуліфікація* – це оголошення старих грошей недійсними, що зазвичай відбувається в умовах надзвичайно високої інфляції, коли обмін старих грошей на нові стає неефективним. Подібні заходи застосовувались рідко, як, наприклад, у Франції в кінці XVIII століття.

Девальвація – це зниження курсу національної валюти по відношенню до іноземних валют. Девальвація сприяє зниженню вартості експорту, але підвищує вартість імпорту, що може призвести до інфляційних наслідків для населення. Основними причинами девальвації є інфляція та дефіцит платіжного балансу.

Ревальвація – це підвищення курсу національної валюти по відношенню до іноземних валют. Вона може відбутися через позитивний сальдо платіжного балансу або спекуляції на валютному ринку. Ревальвація вигідна для імпортерів і кредиторів, але може знизити конкурентоспроможність експорту.

У сучасних умовах, коли валюти підлягають плаваючим курсам, девальвація та ревальвація частіше є результатом ринкових сил. Політика регулювання валютних курсів повинна бути збалансованою, щоб враховувати інтереси як експортерів, так і стабільність національної валюти.

Тестовий контроль

1. Що таке грошова система?

а) сума валютних операцій у національній та іноземній валютах;

- б) рух грошей між фізичними та юридичними особами;
- в) структура обігу грошей, що визначена державним законодавством.

2. Що означає грошово-кредитна політика?

- а) управління фінансовими та банківськими відносинами;
- б) контроль за діяльністю банків з боку уряду;
- в) система заходів у галузі грошей та кредиту, спрямована на стабільність національної валюти.

3. Як зниження облікової ставки центрального банку впливає на кількість грошей в обігу?

- а) зменшує грошову масу серед фізичних осіб;
- б) обмежує зростання грошової маси в економіці;
- в) сприяє зростанню грошової маси та збільшенню обсягів кредитування.

4. Що таке сеньйораж?

- а) відсоткова ставка на депозити для фізичних осіб;
- б) різниця між ринковою та номінальною вартістю акцій;
- в) прибуток, який отримує емітент грошей через випуск нових платіжних засобів.

5. Що таке деномінація грошових знаків?

- а) зниження загального рівня цін в країні;
- б) підвищення тарифів на товари та послуги;
- в) обмін старих грошових знаків на нові за певним співвідношенням з одночасною корекцією цін і тарифів.

6. Які органи регулюють грошовий обіг в країні?

- а) Центральний банк, Міністерство фінансів, Міністерство економіки;
- б) комерційні банки;
- в) торгові організації.

7. Які платіжні засоби є законними в рамках грошової системи держави?

- а) казначейські векселі;
- б) комерційні векселі;
- в) казначейські білети, банківські білети та монети.

8. Яка характеристика не притаманна сучасним грошовим системам?

- а) постійне зниження вартості грошей;
- б) обіг лише паперових грошей і монет з недорогоцінних металів;
- в) офіційне закріплення золотого вмісту грошової одиниці.

9. Як можна класифікувати грошові системи залежно від рівня державного втручання в економіку?

- а) ринкові та неринкові;
- б) лише ринкові;
- в) лише неринкові.

10. Які з наступних елементів є складовими грошово-кредитної політики?

- а) пропозиція грошей, відсоткова ставка, валютний курс, швидкість обігу грошей;
- б) відсоткова ставка, валютний курс;
- в) швидкість обігу грошей.

Ситуаційно-аналітичні вправи

Завдання 1. Уявіть, що на 1 січня 2022 року у вас є лише 550 грн. Яку складну відсоткову ставку необхідно застосувати, щоб на 1 січня 2023 року мати 1000 грн, якщо нарахування відсотків відбувається щорічно?

Завдання 2. Обчисліть ефективну середньорічну відсоткову ставку за наступних умов: сума 1000 грн розміщена на депозиті в комерційному банку, де щоквартально нараховується відсоток за річною ставкою 10%.

Завдання 3. Розрахуйте, скільки років потрібно для розміщення грошей на депозитному рахунку в банку за таких умов: початкова сума – 7000 грн, очікувана сума на кінець періоду – 10000 грн, річна ставка складного відсотка, яку пропонує банк, – 19,5%.

Завдання 4. У містечку “Сонячне” (населення – 30 000 осіб) у 2025 році почали активно впроваджувати безготівкові платежі.

За даними місцевого банку:

- частка безготівкових розрахунків зросла з 35 % до 70 % за рік;

- готівка поза банками скоротилась із 120 млн грн до 65 млн грн;
- кошти на поточних рахунках збільшилися з 90 млн грн до 150 млн грн;
- строкові депозити зросли з 60 млн грн до 110 млн грн.

Необхідно:

- обчислити зміну обсягів грошових агрегатів M_0 , M_1 , M_2 ;
- пояснити, як перехід до безготівкових розрахунків вплинув на структуру грошової маси;
- визначити функції грошей, що проявляються в цій ситуації;
- запропонувати три дії для місцевої влади, що можуть посилити тренд на цифрові платежі.

Завдання 5.

В одній із країн світу спостерігається гіперінфляція. За останній рік:

- загальний рівень інфляції склав 1 200 %;
- кількість готівки в обігу зросла до 2 000 млрд грош. од.

Уряд проводить реформу:

- здійснює деномінацію в співвідношенні 1:1 000;
- вводить нову валюту – «X»;
- обмежує грошову масу (M_0) до 2 млрд грош. од. «X».
- лише 1 800 млрд. старих грош. од. «X» було обміняно на нові.

Необхідно:

1. Визначити новий обсяг агрегату M_0 після реформи.
2. Обчислити, скільки грошей не потрапило до обігу в новій валюті.
3. Пояснити, який вплив матиме реформа на довіру до грошової системи?
4. Запропонуйте дві інформаційні ініціативи для підтримки стабільності.

Питання для самоперевірки знань

1. Чим відрізняються поняття «грошова система» та «грошовий оборот»?
2. Назвіть основні елементи грошової системи та коротко поясніть їх роль.
3. Що означає термін «біметалізм»?

4. Як забезпечувалася рівновага на грошовому ринку за умов золотомонетного стандарту?
5. Яка різниця між паперовою та паперово-кредитною грошовими системами?
6. Що таке грошово-кредитна політика та як вона взаємодіє з грошовою системою?
7. Які заходи прямої дії використовуються в рамках грошово-кредитної політики?
8. Як фіскально-бюджетна політика впливає на економічний розвиток?
9. Як була введена нова національна грошова одиниця в Україні після здобуття незалежності?
10. Що таке грошовий ринок і чому його називають умовним?
11. Як відрізняються операції купівлі-продажу на грошовому ринку від операцій на товарному ринку?
12. Які інструменти використовуються на грошовому ринку?
13. У чому різниця між борговими та неборговими інструментами грошового ринку?
14. Які основні групи фінансових посередників існують?
15. Як взаємопов'язані рівень процентної ставки та обсяг грошової маси в обігу?
16. Які фактори впливають на зміни в попиті на гроші?
17. Як зміна процентної ставки пов'язана з темпами інфляції?
18. Яка економічна сутність ринку грошей? Які його основні сегменти?
19. Чим відрізняються грошовий ринок від ринку грошей, а ринок грошей – від ринку капіталів?
20. Як попит на гроші пов'язаний зі швидкістю їх обігу?
21. Як попит на гроші залежить від середнього рівня цін, обсягу валового продукту та процентної ставки?
22. Що таке пропозиція грошей і в чому полягає її сутність?
23. Як грошова емісія банків впливає на пропозицію грошей?

24. Які типи грошових систем сформувалися в історичній ретроспективі відповідно до класифікацій, поданих у науковій літературі?

25. У чому полягає економічна природа металевої грошової системи та які основні форми її реалізації (зокрема біметалізм і монометалізм)?

26. Які ключові риси характеризують паперово-кредитну грошову систему як етап еволюції грошових відносин?

27. Як трансформувалися грошові системи під впливом глобальних економічних змін у ході історичного розвитку світового господарства?

28. Які основні ознаки та структурні елементи є характерними для сучасних грошових систем економічно розвинених країн?

29. Які специфічні риси та національні особливості визначають функціонування грошової системи України?

30. Яке значення має діяльність центрального банку у забезпеченні стабільності та стійкості грошової системи?

Тема 5. Інфляція і грошові реформи

Навчальні питання:

- 5.1. Суть, види та закономірності розвитку інфляції.
- 5.2. Загальні причини інфляції. Причини інфляції в Україні.
- 5.3. Економічні та соціальні наслідки інфляції.
- 5.4. Державне регулювання інфляції.
- 5.5. Грошові реформи.

Короткий опорний конспект

5.1. Суть, види та закономірності розвитку інфляції

Інфляція – це процес знецінення національної валюти, що проявляється у стійкому зростанні загального рівня цін на товари та послуги в економіці протягом певного періоду часу.

Основною причиною цього явища є надмірна грошова маса в обігу, яка не підкріплена реальними матеріальними цінностями. Інфляція може мати як позитивні, так і негативні наслідки, залежно від її масштабів, причин та тривалості прояву.

Форми прояву інфляції:

- зменшення купівельної спроможності грошової одиниці щодо вартості товарів і послуг;
- посилення цінового дисбалансу між внутрішнім і зовнішнім ринками;
- знецінення національної валюти по відношенню до іноземних валют;
- зниження валютного курсу національних грошей.

Класифікація інфляції:

За темпами зростання цін виділяють такі види інфляції:

- *помірна інфляція* – характеризується повільним підвищенням цін (до 10 % на рік). Такий рівень інфляції вважається нормальним у функціонуючій економіці;
- *галопуюча інфляція* – зростання цін у межах 10–200 % на рік, що може

дестабілізувати економічні процеси;

– *гіперінфляція* – надзвичайно високі темпи зростання цін (понад 1000 % на рік), що можуть призвести до краху грошової системи та глибокої економічної кризи. У таких умовах населення намагається зберегти вартість грошей через інвестиції в матеріальні активи.

Залежно від рівномірності зростання цін:

– *збалансована інфляція* – зростання цін на всі товари відбувається відносно рівномірно;

– *незбалансована інфляція* – зростання цін є нерівномірним і охоплює окремі групи товарів.

Крім того, для відкритих економік небезпеку становить імпортована інфляція, що виникає через зростання вартості імпортованих товарів при фіксованому валютному курсі.

Окреме явище – *стагфляція*, яка поєднує в собі інфляційне зростання цін з економічним спадом і високим рівнем безробіття.

Для кількісної оцінки інфляційних процесів використовуються індекси цін:

– індекс споживчих цін (ІСЦ) – показує динаміку цін на товари та послуги, що споживаються населенням;

– індекс цін виробників (ІЦВ) – відображає зміну вартості продукції на етапі виробництва;

– загальний індекс цін (дефлятор ВВП) – комплексний показник, що враховує зміну рівня цін в усіх секторах економіки.

Основні закономірності інфляції:

1. Грошова (монетарна) теорія інфляції – зростання цін є наслідком перевищення обсягів грошової маси над потребами реального сектору економіки.

2. Попитова інфляція – виникає у разі перевищення сукупного попиту над наявною пропозицією товарів і послуг.

3. Інфляція витрат – спричинена зростанням витрат виробництва (на сировину, енергоносії, оплату праці тощо), що призводить до підвищення

кінцевих цін.

4. Інфляційні очікування – підвищення цін, яке провокується очікуванням учасниками ринку подальшого їх зростання.

5. Імпортована інфляція – зумовлена подорожчанням імпортованих товарів та послуг, особливо в умовах ослаблення національної валюти.

Фактори, що визначають інфляцію:

Монетарна політика: управління обсягом грошової маси та процентними ставками центральним банком.

Фіскальна політика: державні витрати та податкова стратегія, які впливають на економічний баланс.

Цінова політика: заходи державних органів для контролю за цінами на окремі групи товарів і послуг.

Зовнішньоекономічні фактори: зміни вартості імпорту, коливання валютних курсів і глобальні економічні тенденції.

Методи вимірювання інфляції:

– індекс споживчих цін (CPI): основний показник інфляції, який відображає зміну цін на товари та послуги, що споживаються населенням;

– індекс виробничих цін (PPI): вимірює зміни цін на товари та послуги на етапі виробництва;

– дефлятор ВВП: показник, що використовується для оцінки змін у загальному рівні цін на всі товари та послуги в економіці.

5.2. Загальні причини інфляції. Причини інфляції в Україні

Причини інфляції можуть бути як результатом перевищення попиту над пропозицією, так і її зниженого рівня. Коли попит перевищує пропозицію, виникає інфляція попиту. Натомість відставання пропозиції від попиту спричиняє інфляцію витрат.

Основними *факторами*, що спричиняють інфляцію, є:

– зниження попиту на товари та послуги через повільніше зростання заробітної плати порівняно з ростом цін;

– нерозвинена структура виробництва, орієнтованого на виготовлення проміжної продукції або військових товарів, а також наявність збиткових підприємств, що підтримуються дотаціями;

– диспропорція між внутрішніми та світовими цінами;

– монополізація економіки;

– падіння обмінного курсу національної валюти відносно долара;

– тиск зовнішнього боргу, що значно обмежує можливості для валютних маневрів;

– несприятлива інвестиційна ситуація і спрямування вільного капіталу в спекулятивні бізнеси;

– дефіцит готівкових коштів: криза готівки;

– високий попит на безготівкові гроші та виникнення кризи неплатежів серед підприємств.

Причини інфляції часто є комплексними, виникаючи під впливом різноманітних економічних, фінансових і політичних факторів.

Зазвичай виділяють три основні *типи причин інфляції*:

1. *Попитова інфляція (Inflation by Demand)* виникає, коли загальний попит на товари та послуги перевищує їх пропозицію. У разі, коли попит зростає швидше за виробничі можливості економіки, ціни починають підвищуватися.

Причини підвищення попиту:

– збільшення доходів населення: вищі зарплати чи доходи дозволяють людям більше витратити на товари і послуги, що сприяє зростанню попиту;

– державні витрати: великі державні витрати на інфраструктуру, оборону та інші сфери можуть призвести до збільшення загального попиту;

– зниження податків: якщо уряд знижує податки, це дозволяє споживачам і підприємствам витратити більше грошей, що збільшує попит;

– збільшення інвестицій: інвестиції в нові проекти чи розширення виробництва з боку бізнесу підвищують попит на товари та послуги;

– зростання експорту: коли попит на національні товари збільшується за кордоном, це також може збільшити внутрішній попит.

2. *Інфляція витрат (Cost-Push Inflation)* відбувається, коли зростають витрати на виробництво товарів та послуг. Підвищення витрат зазвичай переноситься на споживачів через підвищення цін.

Причини зростання витрат:

Зростання цін на сировину:

Збільшення вартості основних матеріалів, таких як нафта, газ, метали чи харчові продукти, може значно підвищити витрати на виробництво.

Зростання заробітних плат:

Підвищення заробітної плати веде до збільшення витрат на працю, що також сприяє зростанню цін.

Підвищення вартості енергоносіїв:

Зростання цін на енергію (електрика, газ, нафта) збільшує виробничі витрати, що, у свою чергу, підвищує ціни на кінцеву продукцію.

Введення нових податків:

Якщо уряд збільшує податки або збори на виробництво, компанії можуть підвищити ціни для збереження прибутковості.

Нестача ресурсів:

Проблеми з постачанням сировини через природні катастрофи, війни або інші глобальні проблеми можуть призвести до дефіциту, що збільшує ціни.

3. *Монетарна інфляція (Monetary Inflation).*

Цей тип інфляції виникає, коли обсяг грошей в економіці зростає швидше, ніж виробництво товарів і послуг. Згідно з класичними монетарними теоріями, збільшення грошової маси без пропорційного зростання виробництва веде до інфляції.

Причини монетарної інфляції:

– *перевищення грошової маси:* якщо центральний банк друкує занадто багато грошей (наприклад, через низькі процентні ставки або купівлю державних облігацій), це може спричинити знецінення національної валюти та зростання цін;

– *фінансування дефіциту бюджету:* якщо уряд покриває бюджетний

дефіцит шляхом позик або випуску нових грошей, це може призвести до збільшення грошової маси в обігу;

– *погіршення валютного курсу*: коли валюта країни девальвується (наприклад, через слабку економіку або політичну нестабільність), імпорт стає дорожчим, що сприяє зростанню цін.

3. Інфляція через очікування (Inflation Expectations).

Інфляція може виникати через очікування зростання цін. Коли люди або підприємства вважають, що ціни піднімуться, вони можуть змінити свою поведінку, що реально може спричинити інфляцію. Наприклад: вимоги щодо підвищення заробітної плати: якщо працівники очікують, що ціни зростатимуть, вони можуть вимагати підвищення зарплат для збереження своєї купівельної спроможності, що може підштовхнути роботодавців підняти ціни на товари і послуги; ціноутворення: якщо підприємства прогнозують зростання цін у майбутньому, вони можуть підвищити ціни зараз, щоб уникнути збитків.

4. Інфляція через імпорт (Imported Inflation).

Цей тип інфляції виникає через підвищення цін на імпортовані товари. Це особливо актуально для країн, які сильно залежать від імпорту сировини, енергоносіїв або товарів тривалого користування.

Причини імпортової інфляції:

– зростання цін на імпортовані товари: якщо на світовому ринку зростають ціни на нафту, продукти харчування або інші важливі імпортні товари, це може призвести до підвищення цін на подібні товари в країні;

– валютні коливання: якщо національна валюта знецінюється стосовно інших валют, ціни на імпортовані товари можуть зростати, оскільки для їх придбання потрібно більше місцевої валюти. Причини інфляції можуть бути різноманітними, і часто вони взаємодіють між собою. Як правило, інфляція є результатом складного поєднання кількох факторів. Залежно від конкретної економічної ситуації в країні чи світі, одна причина може бути більш визначальною, ніж інші.

Ці фактори важливі для розуміння того, як інфляція впливає на економіку

та як її можна регулювати за допомогою монетарної та фіскальної політики. Якщо потрібно, я можу подати більше прикладів або глибше розглянути конкретні моделі інфляції.

5.3. Економічні та соціальні наслідки інфляції.

Інфляція має значний вплив на економіку, бізнес та споживачів. Вона може мати як негативні, так і позитивні наслідки, залежно від рівня та тривалості. Ось основні наслідки інфляції. Негативні наслідки інфляції нами представлена на рис. 5.1.

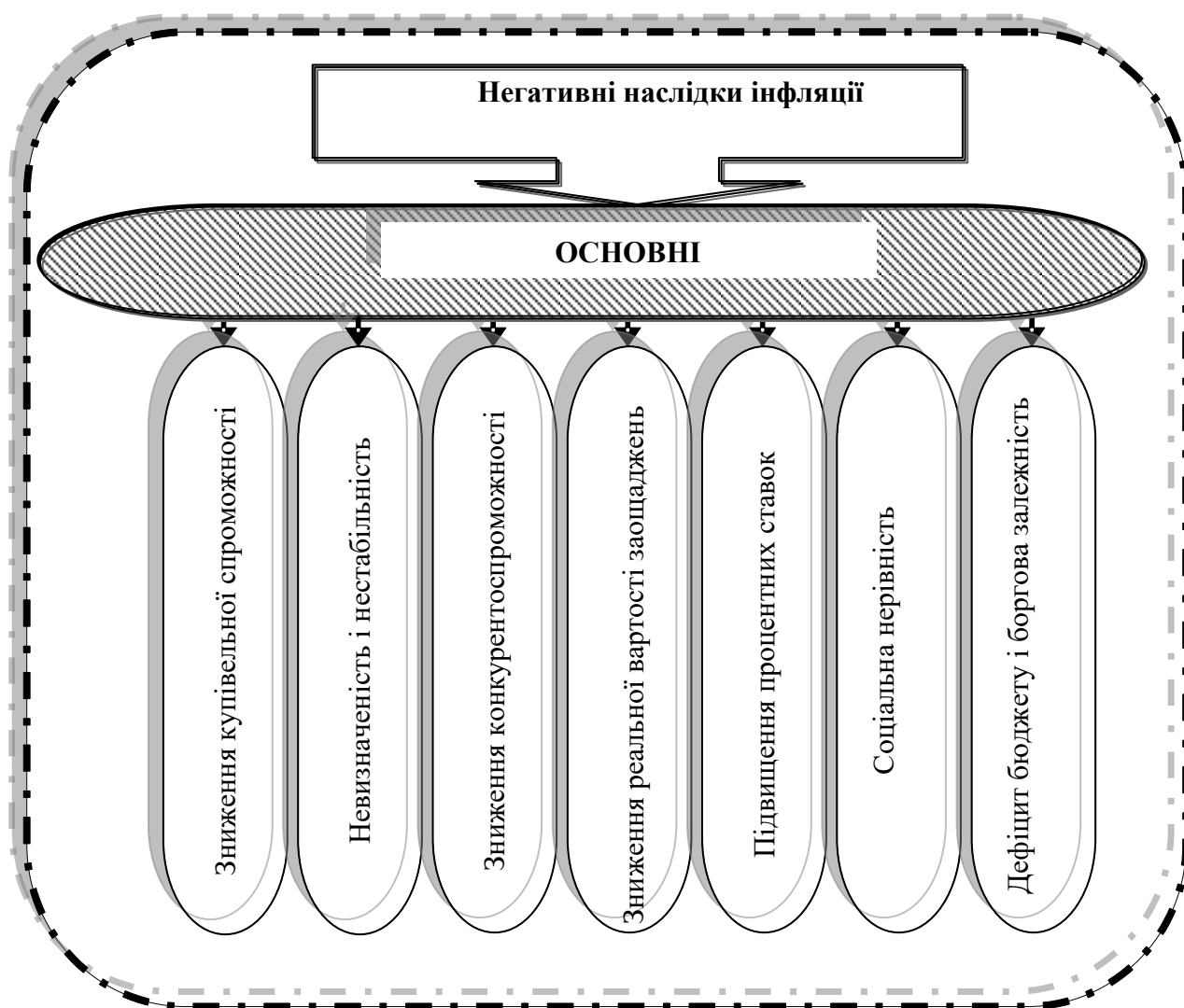

Рис. 5.1. Негативні наслідки інфляції

Негативні наслідки інфляції:

Зниження купівельної спроможності. Зі зростанням цін на товари та послуги за ті ж самі гроші можна купити менше. Це особливо гостро

відчувається серед людей з фіксованими доходами, таких як пенсіонери чи працівники з низькими заробітками. Зростання інфляції знижує їхню купівельну спроможність, що може погіршити їхнє якість життя.

Невизначеність і нестабільність. Висока інфляція створює економічну нестабільність, що ускладнює довгострокове планування для бізнесу та споживачів. Підприємства важко прогнозують свої витрати та доходи, а інвестори – можливі прибутки. Це може призвести до скорочення інвестицій та уповільнення економічного зростання.

Зниження конкурентоспроможності. Якщо рівень інфляції в одній країні вищий, ніж у її торгових партнерів, це може призвести до подорожчання експортованих товарів і зменшення їхньої конкурентоспроможності на зовнішніх ринках. Як результат, країна може втратити частину ринку, що погіршує її торговий баланс.

Зниження реальної вартості заощаджень. Коли інфляція перевищує процентні ставки по депозитах і інших фінансових інструментах, реальна вартість заощаджень зменшується. Це означає, що гроші, які люди зберігають на рахунках або в інших формах заощаджень, фактично втрачають свою цінність, навіть якщо сума на рахунках не змінюється.

Підвищення процентних ставок. Центральний банк може підвищити процентні ставки для контролю інфляції, зменшуючи грошову масу та обмежуючи попит на кредити. Однак це може мати негативний вплив на економіку, зокрема: ускладнення умов кредитування для підприємств і споживачів; зниження інвестицій через дорожчі кредити; зменшення витрат споживачів через високі витрати на кредити.

Соціальна нерівність. Інфляція може збільшувати соціальну нерівність, оскільки її наслідки не однакові для всіх. Люди з високими доходами, як правило, краще адаптуються до інфляції, зберігаючи свою купівельну спроможність, у той час як бідніші верстви населення значно більше страждають від зростання цін.

Дефіцит бюджету і боргова залежність. Якщо інфляція висока, уряди

можуть зіткнутися з труднощами у виплаті боргів. Високі інфляційні очікування можуть підвищити реальні витрати на обслуговування внутрішнього та зовнішнього боргу, що може погіршити фінансову ситуацію країни.

Позитивні наслідки інфляції

Стимулювання економічного зростання. Помірна інфляція може позитивно впливати на економіку, оскільки невелике підвищення цін може збільшити попит на товари та послуги. Люди можуть прагнути купити більше зараз, поки ціни не зросли ще більше. Це стимулює виробництво та сприяє створенню нових робочих місць.

Зниження реальної вартості боргів. Для боржників інфляція може бути вигідною, оскільки зменшує реальну вартість боргів. При фіксованих процентних ставках по кредитах зростання цін дозволяє погашати борги меншою реальною сумою, що вигідно для людей і підприємств.

Мотивування до інвестицій. Інфляція може стимулювати інвесторів вкладати гроші в активи, що зберігають або збільшують свою вартість. Інвестування в нерухомість, акції, золото та інші активи, які є захистом від інфляції, може бути вигідним у періоди підвищеної інфляції.

Гнучкість на ринку праці. В умовах помірної інфляції регулярні перегляди заробітних плат дозволяють роботодавцям і працівникам адаптуватися до змін вартості життя. Це допомагає підтримувати баланс між попитом та пропозицією на ринку праці.

Динамічний розвиток технологій і виробництва. У періоди високої інфляції компанії часто змушені підвищувати продуктивність і впроваджувати нові технології, щоб зберегти прибутковість через зростання витрат. Це може стимулювати інновації та технологічний прогрес.

Помірна інфляція зазвичай стимулює економічний розвиток, але занадто висока інфляція може завдати серйозної шкоди економічній стабільності, знизити рівень життя населення та погіршити умови для бізнесу. Тому важливо контролювати інфляцію, підтримуючи її на рівні, який дозволяє забезпечити стабільне економічне зростання без великих потрясінь для економічних агентів.

Тестовий контроль

1. Які дії сприяють зниженню рівня інфляції?

а) підвищення облікової ставки та відмова від штучного утримання валютного курсу;

б) збільшення соціальних виплат і зменшення ставки рефінансування;

в) відмова від підвищення зарплат і пенсій, вилучення надлишкової грошової маси з обігу Національним банком України.

2. Що є причиною інфляції, спричиненої надмірним попитом?

а) зміщення кривої сукупного попиту вправо;

б) підйом кривої сукупної пропозиції вгору і вправо;

в) зміщення сукупного попиту вліво та вниз

3. Який прояв характерний для прихованої (пригніченої) інфляції?

а) надмірне накопичення продукції на складах підприємств;

б) загальне підвищення цін на товари;

в) відсутність товарів у роздрібній торгівлі.

4. Що є основною ознакою інфляції попиту?

а) пропозиція перевищує попит;

б) попит перевищує пропозицію;

в) стрімке зростання цін на товари першої необхідності.

5. Хто отримує вигоду під час інфляції?

а) позичальники та підприємці у сфері послуг;

б) державні службовці та позичальники;

в) працівники бюджетної сфери та банки.

6. Що найточніше описує приховану інфляцію?

а) утримання фіксованого валютного курсу;

б) жорстке державне регулювання доходів населення і цін на товари та послуги;

в) контроль за витратами виробництва підприємств, які виготовляють базові товари.

7. Коли виникає інфляція попиту?

а) коли наявна пропозиція не встигає задовольнити попит на товари й послуги;

б) коли попит на товари суттєво знижується;

в) коли пропозиція перевищує попит.

8. Що з наведеного стосується негрошових чинників інфляції?

а) постійна зміна споживчих вподобань;

б) вплив зовнішніх ринків праці та сировини;

в) структурні дисбаланси у виробництві та неефективна економічна політика держави.

9. Що часто супроводжує несподівану інфляцію?

а) перерозподіл багатства і доходів;

б) неможливість передбачити зміну цін;

в) різке знецінення національної валюти.

10. Яка характеристика притаманна відкритій інфляції?

а) зростання цін через підвищення сукупного попиту або виробничих витрат;

б) брак товарів першої необхідності;

в) зниження цін, спричинене падінням купівельної спроможності.

Ситуаційно-аналітичні вправи

Завдання 1. Обчисліть прогнозований темп цінової інфляції на поточний рік, враховуючи, що в минулому році середня маса грошей в обігу складала 760 млрд грн, з оборотністю 1,5 рази. Фізичний обсяг ВВП становив 900 млрд одиниць. Протягом поточного року грошова маса зросла на 65 %, оборотність грошей зменшилась на 0,2 обороту, а фізичний обсяг ВВП зріс на 13 % у порівнянні з попереднім роком.

Завдання 2. У 2024 році індекс цін складав 111,6 %, а в 2025 році – 116,6 % (рівень цін для базового 2024 року становить 100 %). Визначте темп інфляції.

Завдання 3. Обчисліть темп інфляції, якщо в порівнянні з минулим роком грошова маса зросла на 35 %, швидкість обігу грошей знизилась на 21 %, а приріст фізичного обсягу ВВП склав 8 %.

Завдання 4. Розрахуйте рівень інфляції на споживчому ринку країни, якщо індекс цін у грудні поточного року дорівнює 118,3 %, а в попередньому році цей показник становив 113,6 %.

Завдання 5. Спрогнозуйте темп цінової інфляції на поточний рік, якщо в минулому році середня маса грошей в обігу становила 760 млрд. грн і здійснила 1,5 обороту. Фізичний обсяг ВВП був 900 млрд. одиниць. У звітному році грошова маса зросла на 65 %, оборотність зменшилася на 0,2 обороту, а фізичний обсяг ВВП зріс на 13 % у порівнянні з попереднім роком.

Питання для самоперевірки знань

1. Як можна визначити рівень інфляції?
2. Що являє собою інфляційна спіраль?
3. Чи завжди підвищення цін означає наявність інфляції?
4. Які ознаки “прихованої інфляції” можна спостерігати залежно від соціально-економічної ситуації в країні?
5. Що означає термін “шокова терапія”?
6. Які особливості грошових реформ в їх вузькому та широкому розумінні?
7. Які основні методи покриття бюджетного дефіциту можна застосовувати для уникнення інфляції?
8. Що таке грошовий ринок і чому його називають умовним?
9. Чим різняться операції купівлі-продажу на грошовому та товарному ринках?
10. Які інструменти застосовуються на грошовому ринку?
11. Що таке боргові і неборгові інструменти на грошовому ринку?
12. Які основні типи фінансових посередників існують?
13. Яким чином пов’язана зміна процентної ставки з обсягом грошової маси в обігу?
14. Які фактори впливають на попит на гроші?

Тема 6. Валютний ринок і валютні системи

Навчальні питання:

- 6.1. Суть валюти і валютних відносин. Поняття валюти. Види валют.
- 6.2. Валютний ринок та його класифікація. Операції на валютному ринку.
- 6.3. Валютний курс та фактори, що впливають на його рівень
- 6.4. Валютні системи та валютна політика

Короткий опорний конспект

6.1. Суть валюти і валютних відносин. Класифікація валют.

Термін “валюта” (від італійського *valuta* – вартість, цінність) використовується для позначення грошової одиниці, яка виконує функції міжнародного засобу обігу, платежу та розрахунків. Вона є основним інструментом у зовнішньоекономічній діяльності, забезпечуючи вимірювання вартості товарів і послуг у глобальному масштабі.

Основні функції валюти:

- засіб обміну – забезпечує рух товарів і послуг;
- міра вартості – дозволяє порівнювати ціну різних благ;
- засіб нагромадження – зберігає купівельну спроможність;
- засіб платежу – використовується для фінансових розрахунків.

Класифікація валют

- національна валюта – офіційна грошова одиниця певної держави (гривня, долар тощо);
- іноземна валюта – грошові знаки інших країн та інструменти розрахунків у них (векселі, чеки);
- колективна валюта – міжнародна розрахункова одиниця, емітована наднаціональними фінансовими інституціями (євро, СПЗ).

Валютні відносини – це система економічних зв'язків, що формуються у процесі обміну валюти між країнами або суб'єктами світового господарства.

Вони охоплюють процеси формування валютного курсу, організацію торгівлі, рух капіталу, регулювання валютного ринку і забезпечення фінансової стабільності.

Основні компоненти валютних відносин

1. Міжнародна торгівля. Виникає необхідність у розрахунках в іноземній валюті під час експорту та імпорту товарів і послуг.

2. Валютний курс. Це вартісне співвідношення між валютами різних країн, що може встановлюватися ринково або фіксуватися державою.

3. Валютні ринки. Фінансові платформи, де здійснюється обмін валют через банки, біржі та інші інститути. Вони визначають ринкову ціну валюти.

4. Міжнародне валютне регулювання. Забезпечується діяльністю МВФ, Світового банку, СОТ тощо. Їхня роль полягає у стабілізації валютних систем, кредитуванні та контролі за фінансовими потоками.

5. Фінансово-інвестиційні операції. Включають прямі та портфельні інвестиції, що супроводжуються валютними ризиками та залежать від коливань валютних курсів.

6. Державна валютна політика. Реалізується через центральний банк шляхом регулювання облікових ставок, валютних інтервенцій, контролю за обігом валюти та потоками капіталу.

7. Валютні кризи. Можуть бути спричинені інфляцією, політичною нестабільністю, неефективною політикою чи спекулятивними атаками, що призводять до девальвації та фінансових потрясінь.

8. Контроль за валютними операціями. Деякі країни застосовують обмеження на виведення валюти чи валютні транзакції з метою захисту внутрішньої фінансової системи (наприклад, валютні обмеження в Україні).

6.2. Валютний ринок та його класифікація. Операції на валютному ринку

Валютний ринок – це організований фінансовий простір, на якому здійснюється обмін іноземних валют відповідно до попиту й пропозиції. Його

основною метою є забезпечення вільного вибору та дій власників валютних ресурсів.

Основні функції валютного ринку:

– сприяння своєчасному проведенню міжнародних розрахунків та хеджуванню валютних ризиків; диверсифікація валютних резервів банків, компаній і держав, а також управління валютними ресурсами; отримання прибутку від спекулятивної діяльності, зокрема завдяки курсовим різницям; регулювання макроекономічних процесів через вплив на валютну систему.

Валютні операції – це трансакції, які передбачають перехід права власності на валютні цінності, включаючи обмін, купівлю-продаж чи переказ іноземної валюти.

Валюти класифікуються за різними *ознаками*, зокрема:

за емітентом:

– національна валюта – грошова одиниця, що емітується центральним банком відповідної держави (наприклад, гривня в Україні, долар у США).

– іноземна валюта – грошові знаки інших держав, що не є національною валютою для певної країни (усі валюти, крім гривні – для України).

– колективна валюта – міжнародні грошові одиниці, створені та регульовані міждержавними фінансовими організаціями (наприклад, євро, СПЗ/SDR).

Євро було введено в обіг країнами Західної Європи як єдина розрахункова одиниця, а СПЗ (спеціальні права запозичення) – це штучна резервна валюта, створена МВФ. Її курс визначений у золотому еквіваленті та доларах США (1 СПЗ = 0,888671 г золота \approx 1 дол. США).

Міжнародні валютні функції

Міжнародна торгова валюта використовується для оцінки вартості товарів, послуг і капіталу в міжнародній торгівлі. Вона також може виступати товаром на валютному ринку. Міжнародна резервна валюта застосовується для фінансування дефіциту платіжного балансу, кредитування, надання фінансової допомоги та формування державних валютних резервів. Найпоширенішою як у

ролі торгової, так і резервної валюти є долар США, який використовується приблизно в 2/3 міжнародних розрахунків. *Валютні відносини* – це система грошово-розрахункових та кредитних зв'язків між суб'єктами світового господарства, що виникають у процесі міжнародної економічної діяльності. Вони охоплюють механізми обміну валют, формування валютних курсів, функціонування валютних ринків та регулювання фінансових потоків у глобальному масштабі.

6.3. Валютний курс та фактори, що впливають на його рівень

Валютний курс – це співвідношення між грошовими одиницями двох держав, що використовується під час обміну валют у процесі зовнішньоекономічних, розрахункових та фінансових операцій. Він є економічною категорією, притаманною товарному виробництву, яка відображає взаємозв'язок між національними економіками та світовим ринком.

Економічні та політичні *чинники*, що визначають валютний курс:

- співвідношення попиту і пропозиції на валютному ринку;
- стан платіжного балансу країни;
- рівень інфляції;
- різниця в процентних ставках між країнами;
- довіра до валюти на міжнародному ринку;
- політична стабільність держави, напрям зовнішньої політики та її міжнародна репутація.

Основні чинники впливу на динаміку валютного курсу нами наведено на рис. 6.1.

Види валютних курсів

за способом формування:

- офіційний (фіксований) курс – встановлюється державними органами у вигляді фіксованих пропорцій обміну національної валюти на іноземну;
- ринковий (гнучкий) курс – формується відповідно до співвідношення попиту і пропозиції на валютному ринку;

– змішаний (контрольований) курс – визначається за участі державного регулювання, зазвичай стосується окремих зовнішньоекономічних операцій (експорт, імпорт, погашення боргу тощо);

за ступенем гнучкості:

– коливні курси – змінюються залежно від ринкової кон'юнктури, однак можуть регулюватися валютними інтервенціями з боку центрального банку для пом'якшення коливань;

– плаваючі курси – формуються в умовах вільного валютного обігу без державного втручання (характерні для США, Великої Британії, Швейцарії).

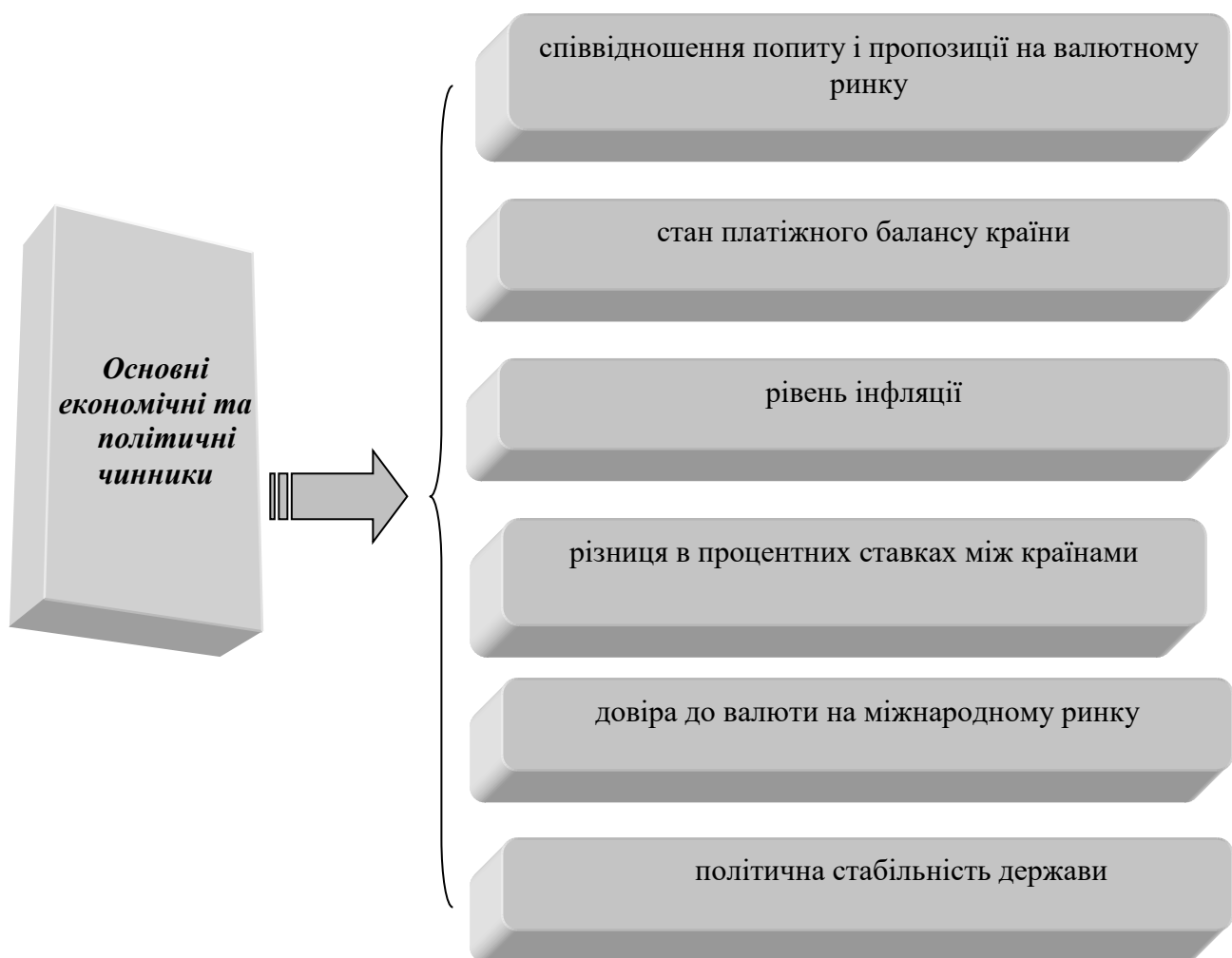

Рис. 6.1. Основні детермінанти валютного курсу

Купівельна спроможність валюти – це обсяг товарів і послуг, який можна придбати за певну суму грошей. На її основі визначається паритет купівельної спроможності (ППС) – співвідношення валют різних країн, яке враховує:

- рівень цін на споживчі товари;
- витрати виробництва;
- ефективність економіки.

Формула паритету:

$$PPP = \frac{P_j^B}{P_j^A} \quad (6.1)$$

де: P_j – рівень цін за відповідний період;

A, B – країни, що порівнюються.

Конвертованість валюти означає її здатність до обміну на інші валюти без обмежень. Вона класифікується за такими критеріями:

за ступенем:

- *повна* – безперешкодний обмін валюти на іноземну в усіх видах операцій;
- *часткова* – обмін обмежений певними видами операцій або категоріями

власників;

за характером застосування:

- *внутрішня* – вільний обмін для резидентів на території країни;
- *зовнішня* – право нерезидентів здійснювати перекази та нагромадження

валютних активів;

– *конвертованість за поточними операціями* – дозвіл на обмін валюти виключно для операцій, пов'язаних із зовнішньоекономічною діяльністю.

Котирування валюти – це процес встановлення курсу іноземної валюти щодо національної.

Розрізняють такі *методи котирування*:

– *пряме котирування* – курс одиниці іноземної валюти виражається у національній валюті;

– *непряме котирування* – одиниця національної валюти виражається в іноземній валюті (використовується рідше);

– *крос-курс* – визначається через співвідношення курсів двох валют до третьої (наприклад, обрахунок курсу євро до єни через долар США).

6.4. Валютні системи та валютна політика

Валютна система – це державна та міжнародно-правова форма організації валютно-грошових відносин між країнами, яка забезпечує функціонування механізмів валютного обміну та координацію економічної взаємодії. Вона існує на трьох основних рівнях:

– світова валютна система – сукупність міжнародних норм і механізмів регулювання валютних відносин, яка функціонує на основі міждержавних угод та діяльності міжнародних валютно-фінансових інституцій (МВФ, Світовий банк тощо);

– національна валютна система – структурний компонент внутрішньої фінансово-кредитної системи держави, що регулюється національним законодавством з урахуванням міжнародних норм.

Регіональна валютна система – правовий механізм організації валютних взаємовідносин між обмеженим колом держав, що базується на спільних угодах.

Основними елементами регіональної системи є:

- регіональні міжнародні розрахункові одиниці;
- механізми узгодженого регулювання валютних курсів;
- спільні валютні резерви;
- спеціалізовані валютно-розрахункові установи.

Процес інтеграції України у світову економічну систему супроводжується трансформацією національної економіки, включаючи реформування зовнішньоекономічних зв'язків.

Формування дієвої валютної системи вимагає скасування обмежень щодо валютних операцій і поступового приєднання до міжнародних валютно-фінансових механізмів.

Унаслідок відсутності національної валюти після проголошення незалежності, грошова реформа мала поступовий характер, що зумовило початкове встановлення внутрішньої конвертованості.

Згодом валютна політика України еволюціонувала – від жорсткого

централізованого регулювання до запровадження повної конвертованості гривні за поточними операціями.

Валютна політика – це сукупність заходів державного регулювання міжнародних валютно-фінансових відносин, яка реалізується відповідно до стратегічних і тактичних економічних цілей.

Вона є складовою частиною загальної економічної політики та здійснюється органами державного управління: центральним банком, міністерством фінансів, установами валютного контролю.

Залежно від цілей і характеру впливу, валютна політика поділяється на:

– поточну – спрямовану на короткострокове регулювання валютного ринку, курсової динаміки, режиму конвертованості та управління валютними резервами;

– структурну – зорієнтовану на довгострокові зміни у міжнародній валютній архітектурі через проведення реформ і укладення міждержавних угод щодо валютного регулювання.

Методи валютного регулювання – регулювання валютного курсу здійснюється за допомогою комплексу заходів, які впливають на попит і пропозицію іноземної валюти на ринку (на рис. 6.2).

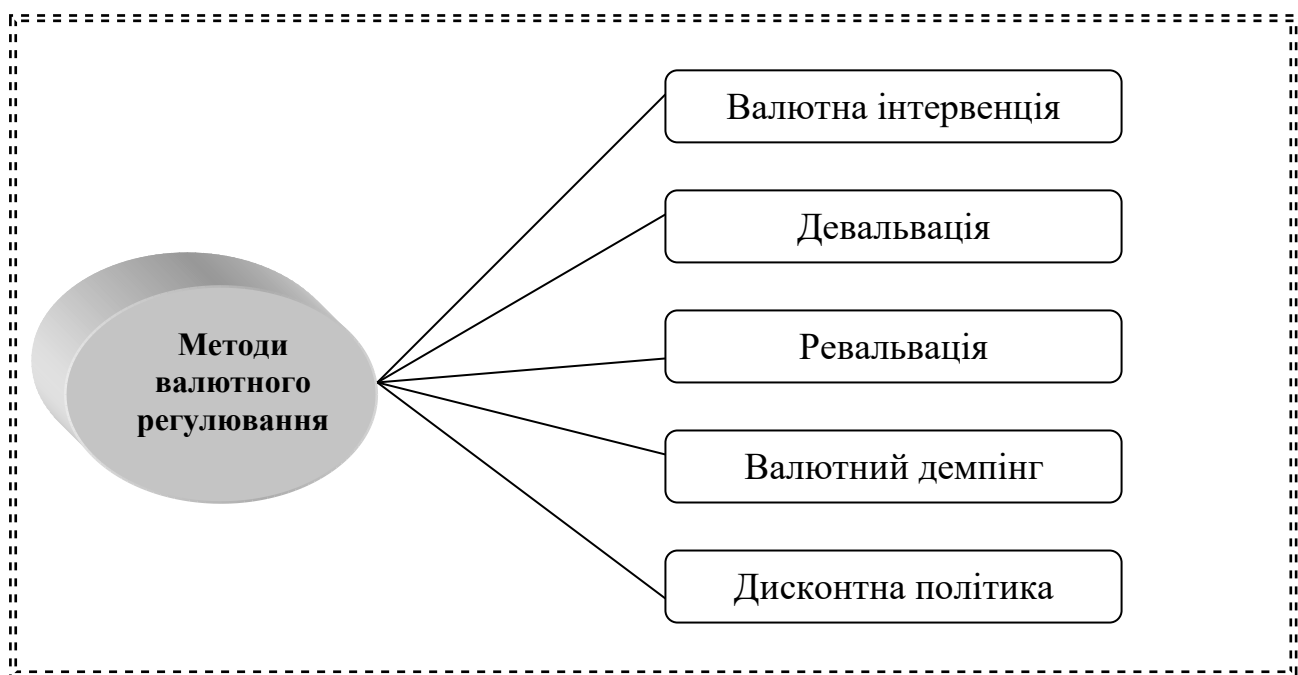

Рис. 6.2. Основні методи валютного регулювання

Основними інструментами є:

1. *Валютна інтервенція* – цілеспрямоване втручання центрального банку у валютний ринок шляхом купівлі або продажу іноземної валюти з метою впливу на обмінний курс національної валюти.

Купівля іноземної валюти призводить до зростання валютних резервів, збільшення грошової маси та зниження курсу (девальвація).

Продаж іноземної валюти має зворотний ефект – зменшує валютні резерви, обмежує грошову пропозицію та спричиняє ревальвацію.

2. *Девальвація* – цілеспрямоване зниження офіційного курсу національної валюти відносно іноземної, що підвищує конкурентоспроможність експорту, але одночасно може провокувати імпортовану інфляцію.

3. *Ревальвація* – підвищення курсу національної валюти, що сприяє зниженню цін на імпорт, стабілізації внутрішнього ринку, проте створює загрози для експортерів.

4. *Валютний демпінг* – навмисне заниження курсу національної валюти з метою експансії на зовнішні ринки.

5. *Дисконтна політика* – зміна облікової ставки центрального банку, яка впливає на рух капіталів і валютний курс через зміну дохідності національних та іноземних активів.

Валютне регулювання – це система державних заходів, спрямованих на нормування діяльності економічних суб'єктів у сфері валютних операцій, що базується на положеннях внутрішнього законодавства та міжнародних домовленостей.

Основною функцією валютного регулювання на глобальному рівні є:

- формування міжнародної валютної ліквідності;
- визначення механізмів регулювання валютних курсів;
- забезпечення стабільності міжнародних розрахунків.

У національному масштабі головними суб'єктами валютного контролю в Україні є:

- Національний банк України – координує валютну політику, здійснює

моніторинг операцій та дотримання валютного законодавства;

– уповноважені банки – безпосередньо контролюють валютні операції резидентів і нерезидентів;

– державна податкова служба – здійснює фінансовий контроль;

– державна митна служба – регламентує перетин валютних цінностей через митний кордон.

Платіжний баланс – це макроекономічний показник, який відображає сукупність усіх економічних операцій країни з рештою світу за певний період. Його аналіз є базою для формування ефективної валютної та зовнішньоекономічної політики, а також для прийняття рішень міжнародними фінансовими установами щодо кредитної підтримки.

У випадку хронічного дефіциту платіжного балансу держава може впроваджувати валютні обмеження, які мають на меті:

– стабілізацію валютного курсу;

– акумулювання валютних резервів;

– вирівнювання зовнішньоторговельного балансу.

Ці обмеження, однак, мають і негативні наслідки, зокрема зниження рівня валютної конвертованості, обмеження свободи міжнародної торгівлі та послаблення інтеграції національної економіки у світове господарство.

Тестовий контроль

1. У чому полягає відмінність між валютним курсом і паритетом купівельної спроможності відповідних валют?

а) відмінності відсутні – ці поняття є тотожними;

б) купівельна спроможність зазвичай кількісно перевищує валютний курс;

в) паритет купівельної спроможності виступає економічною базою, навколо якої відбуваються коливання валютного курсу.

2. Що являє собою крос-курс?

а) співвідношення між конвертованою та неконвертованою валютою;

б) курс, що встановлюється центральним банком країни;

в) курсова взаємозалежність двох валют, що розраховується на основі їхніх обмінних курсів до третьої валюти.

3. Якою є відмінність між ціною валюти на ринку депозитно-кредитних операцій та на ринку конверсійних операцій?

а) рівнем ціни – на депозитно-кредитному ринку вона є вищою;

б) порядком формування – у першому випадку ціну формує центральний банк, у другому – ринок;

в) типом ціни – на першому ринку ціна виражається у вигляді процентної ставки, на другому – у вигляді валютного курсу.

4. Яке основне призначення арбітражних валютних операцій?

а) стабілізація обмінного курсу валюти;

б) вирівнювання валютної позиції банківської установи;

в) отримання прибутку за рахунок курсової різниці на різних валютних ринках.

5. Як впливає дефіцит платіжного балансу на курс національної валюти?

а) сприяє стабілізації обмінного курсу;

б) стимулює зростання курсу;

в) чинить тиск на зниження валютного курсу.

6. Як називається процес зниження курсу національної валюти щодо іноземних валют?

а) ревальвація;

б) девальвація;

в) конвертація.

7. Який із заходів дає змогу нейтралізувати надлишок грошової маси, що виник унаслідок валютної інтервенції?

а) підвищення податкового навантаження;

б) розширення обсягів банківського кредитування підприємств;

в) збільшення обсягів продажу державних цінних паперів на вторинному ринку.

8. Які основні функції виконують золотовалютні резерви держави?

а) стимулююча;

б) страхова;

в) трансакційна та інтервенційна.

9. У чому полягає принципова різниця між Ямайською та Бреттон-Вудською валютними системами?

а) у кількісному складі країн-учасниць;

б) у зміні центру регулювання валютних відносин (від США до МВФ);

в) у переході від золотодевізного стандарту до девізного: якщо за Бреттон-Вудською системою долар США обмінювався на золото, то за Ямайською – припинено забезпечення долара золотом.

10. Які грошові відносини слід класифікувати як валютні?

а) усі внутрішні платіжні операції;

б) операції, пов'язані з купівлею-продажем іноземної валюти та валютними платежами між імпортерами й експортерами товарів і послуг;

в) будь-які відносини, в яких використовується валюта, незалежно від її походження.

Ситуаційно-аналітичні вправи

Завдання 1. Комерційний банк встановив курс долара США: купівля – 41,20 грн, продаж – 41,84 грн. Скільки гривень можна отримати за 500 доларів 90 центів? Скільки доларів можна придбати за 15000 грн?

Визначте відносну маржу (спред) банку за даними валютними курсами.

Завдання 2. Банк «Х» орієнтується на офіційний курс НБУ і встановив курс долара США : купівля – 41,20 грн, продаж – 41,84 грн.

Скільки гривень можна отримати за 806 доларів 65 центів?

Скільки доларів можна купити за 17 000 грн?

Завдання 3. За яким курсом євро можна придбати за 18 000 японських єн, якщо відомо, що:

–1 USD = 110,05 JPY;

–1 USD = 0,67 EUR?

Завдання 4. Як зміниться ціна товару, виробленого в Україні (в доларах США), якщо курс гривні до долара США знизиться з 0,118 до 0,1111 за одну гривню, а товар продається в Україні за 500 грн?

Завдання 5. Як зміниться ціна товару, виробленого в Україні (в доларах США), якщо курс гривні до долара США знизиться з 19,8 до 19,2 центів за одну гривню, а товар продається за 270 грн?

Питання для самоперевірки знань

1. Які переваги для країни надає конвертованість її валюти?
2. Як визначається валютний ринок?
3. Які основні групи учасників валютного ринку?
4. Перерахуйте основні функції валютного ринку (не менше 4-х).
5. Які об'єкти є предметом купівлі-продажу на валютному ринку?
6. Як класифікуються валютні операції за різними ознаками?
7. Що таке касові операції?
8. На які три категорії можна поділити чинники, що визначають стан валютного ринку?
9. Як на практиці використовують валютний курс?
10. Чи має інфляція в країні вплив на курс її валюти? Якщо “ні”, то чому? Якщо “так”, то яким чином і в якому напрямку цей вплив проявляється?
11. Кому з економічних суб'єктів-резидентів вигідна девальвація національної валюти, і з яких причин?
12. Кому з економічних суб'єктів-резидентів вигідна ревальвація національної валюти, і чому?
13. Який вплив має ревальвація гривні на інфляцію в країні? Якщо “так”, то як саме це впливає?
14. Назвіть три типи плаваючих валютних курсів.
15. Які основні методи регулювання застосовує центральний банк?
16. Як визначається валютна система і які її основні елементи?
14. Які фактори впливають на попит на гроші?

Тема 7. Кредит у ринковій економіці

Навчальні питання:

7.1. Необхідність та сутність кредиту.

7.2. Функції кредиту.

7.3. Форми та види кредиту.

Короткий опорний конспект

7.1. Необхідність та сутність кредиту

Кредит виникає як результат потреб виробництва та розвитку обміну товарами. Основою для виникнення кредитних відносин є кругообіг капіталу, який є безперервним, хоча й зазнає коливань у вигляді змін грошових потоків, попиту на ресурси та джерела їх покриття. Нерівномірність кругообігу капіталу створює умови для виникнення відносин, які дозволяють залагодити невідповідність між часом виробництва та часом обігу товарів, а також усувають протиріччя між тимчасовим накопиченням коштів та необхідністю їх використання в економіці. Такі відносини є кредитом, що є важливою складовою товарного виробництва. У ринковій економіці кредит стає загальнодоступним, і його необхідність тісно пов'язана з особливостями кругообігу індивідуальних капіталів. Кредит особливо важливий для створення нових малих та середніх підприємств, а також для впровадження нових технологій. Кредит являє собою економічні відносини між суб'єктами ринку, що стосуються перерозподілу вартості за умовами повернення, строковості та платності. Основний мотив цього перерозподілу – отримання додаткового доходу для обох сторін кредитних відносин. Кредит є специфічним видом економічних відносин, заснованих на мобілізації тимчасово вільних коштів і формуванні позикового капіталу. Це процес передачі певної суми капіталу позичальнику на умовах повернення, строковості та платності. Кредит завжди передбачає повернення коштів, що є його основною умовою.

Основні характеристики кредиту – це поверненість, строковість і

платність. Суть кредиту полягає в перерозподілі вартості на умовах повернення з метою задоволення суспільних потреб. У ринковій економіці позичальниками, як правило, є суб'єкти господарювання, а кредиторами – банки. Позичені кошти використовуються позичальниками як капітал, а джерелом позикового процента є прибуток, отриманий від використання цих коштів. Кредит служить механізмом перерозподілу капіталів у суспільному виробництві та сприяє вирівнюванню норми прибутку.

Особливості кредиту, що відрізняють його від інших економічних категорій, полягають у тому, що при наданні кредиту позичальник отримує право тимчасового користування коштами або цінностями, але об'єкт залишається у власності кредитора.

Суб'єкти кредиту можуть одночасно виступати і як кредитори, і як позичальники. Позичальник зобов'язаний надавати кредитору економічні та юридичні гарантії повернення боргу. Повернення кредиту здійснюється позичальником або, у випадку його неспроможності, третьою особою – гарантом. Термін повернення кредиту залежить від двох факторів: особливостей кругообігу коштів позичальника та можливостей кредитора щодо терміну надання позики. Кредит передбачає сплату процентів за користування ним, і формула руху позичкового капіталу в ринковій економіці виглядає як Г-Г. Вартість зростає не в сфері обігу, а у сфері виробництва. Кредитні відносини реалізуються, коли збігаються інтереси кредитора і позичальника щодо параметрів позики, таких як цільове призначення, забезпечення, термін використання і величина процента.

Кредитор – це сторона, яка надає кошти або матеріальні цінності позичальнику на умовах повернення, строковості та платності. *Позичальник* – це сторона, що отримує позику.

Об'єкти кредиту – це гроші чи інші матеріальні цінності, що надаються за кредитною угодою. В умовах ринкової економіки об'єктами кредиту переважно є гроші, які можуть бути використані для придбання інших ресурсів. Система банківського кредитування базується на ряді основних принципів, які

визначають правила поведінки банку та позичальника. Ці принципи включають цільовий характер кредитування, поверненість, строковість, платність та забезпеченість кредиту.

Процент за кредит – це плата, яку кредитор отримує від позичальника за користування позиченими коштами, і він є ціною капіталу, взятого в кредит.

Норма процента (N) розраховується за формулою:

$$N = \frac{\text{річний дохід на позичковий капітал}}{\text{середньорічна сума капіталу, наданого в позичку}} * 100 \quad (7.1)$$

Процентні ставки поділяються на два види: постійні (фіксовані), які залишаються незмінними протягом усього строку кредитування, і змінні (плаваючі), які можуть змінюватися в процесі використання кредиту. Для уникнення можливих збитків, особливо під час інфляційних процесів, банки часто використовують змінні ставки, періодично їх коригуючи. Банківський процент є однією з найбільш поширених форм позичкового процента, коли одним із учасників кредитних відносин є банківська установа. Нарахування простих процентів за депозитами і кредитами банків здійснюється за формулою:

$$K = \frac{C * T * P}{360 * 100} \quad (7.2)$$

де: K – розмір плати за користування коштами;

C – сума депозиту чи кредиту;

T – термін користування грошима (позикою) у днях;

P – процентна ставка. Формула нарахування складних процентів:

$$FV = P * (1 + R)^n \quad (7.3)$$

де: FV – розмір плати за користування коштами;

P – сума наданих коштів;

R – процентна ставка;

n – кількість періодів.

Верхня межа процентної ставки за кредит встановлюється ринковими умовами, тоді як нижня межа залежить від витрат банку на залучення кредитних ресурсів і забезпечення функціонування кредитної установи.

Маржа (від франц. «marge» – межа) – це різниця між процентною ставкою, за якою банк надає кредит, і ставкою, яку він сплачує за залучені ресурси. Розмір маржі зазвичай не регулюється, хоча в окремих випадках центральний банк може встановлювати обмеження (наприклад, для кредитів, наданих комерційними банками за рахунок ресурсів центрального банку).

Також комерційні банки України зобов'язані коригувати процентні ставки за кредити при зміні облікової ставки НБУ, пропорційно зміні цієї ставки. Основним фактором, що впливає на розмір облікової ставки, є рівень інфляції. Базова процентна ставка для кредитів комерційних банків встановлюється центральним банком як ставка рефінансування для комерційних банків. Зазвичай базова ставка є вищою за облікову ставку центрального банку (ставка за власними позиками). Офіційна облікова ставка є важливим орієнтиром для встановлення ринкової процентної ставки комерційними банками.

У ринкових умовах офіційна облікова ставка та ломбардна ставка центрального банку відіграють важливу роль. Разом з обов'язковими резервами та операціями на відкритому ринку, ці ставки є важливими інструментами грошово-кредитної політики НБУ. Знижуючи облікову ставку, НБУ робить кредити доступнішими, що стимулює пропозицію кредитів, збільшує грошову масу та здешевлює гроші. Підвищення ставки має протилежний ефект, зменшуючи доступність кредитів і знижуючи грошову масу.

Роль кредиту змінюється в залежності від економічних умов країни. У період функціонування повноцінних грошей роль кредиту була обмеженою, оскільки зміна маси грошей не сильно залежала від кредитних операцій. Зменшення кількості повноцінних грошей здійснювалося без участі кредиту, а при використанні неповноцінних грошей зміни в їх масі відбуваються через кредит. Тому роль кредиту збільшується. Особливо важливою є роль кредиту в умовах інфляції, коли регулювання грошової маси через кредит допомагає зберегти стабільність купівельної спроможності валюти.

Перед переходом до ринкової економіки в Україні роль кредиту була обмежена. Комерційний кредит використовувався незначно, кредит не був

основним джерелом капіталовкладень, а іпотечне кредитування не здійснювалося. Централізоване управління банківським кредитом означало, що всі кошти надавалися з центру для конкретних позичальників і цілей, що обмежувало розвиток кредитних відносин. Однорівнева банківська система також не сприяла розвитку кредитування.

7.2. Функції кредиту.

У перехідній економіці кредит набуває більшої значущості, зростає масштаб кредитних відносин, а також відбувається вдосконалення методів кредитування та управління кредитними ресурсами, а саме: здійснюється централізація управління кредитними операціями комерційних банків; розширюються права та можливості як комерційних банків, так і їх клієнтів на основі договірних відносин; збільшується сфера застосування кредиту; удосконалюються методи кредитування; виникають нові форми бізнес-організацій, як акціонерні товариства, з випуском акцій, уряд починає залучати кошти через цінні папери, що, в свою чергу, сприяє розвитку кредитних операцій з цінними паперами, включаючи кредитування під заставу цінних паперів; починають активно застосовуватися іпотечні та комерційні кредити; зростає значення кредиту як джерела інвестицій.

Основні функції кредиту полягають у виконанні ряду завдань та ролей, що він виконує у фінансовій системі та економіці:

1. Розподіл капіталу: кредит дозволяє переміщати фінансові ресурси від кредиторів до позичальників, забезпечуючи їхнє фінансування для розвитку бізнесу, особистих потреб або державних програм.

2. Надання ліквідності: кредит дає змогу позичальникам отримувати тимчасово необхідні кошти для виконання поточних фінансових зобов'язань або здійснення значних покупок.

3. Стимулювання економічного зростання: кредит є важливим інструментом для інвестування в нові проекти, що сприяє розширенню бізнесу, створенню нових робочих місць і збільшенню обсягів виробництва.

4. Регулювання обігу грошей: кредит допомагає контролювати кількість грошей у обігу, адже надані кредити сприяють збільшенню грошової маси, тоді як обмеження кредитування може призвести до її зменшення.

5. Інвестиційна функція: кредит дає змогу інвестувати в проекти, що можуть забезпечити високий прибуток у майбутньому, що сприяє розвитку інфраструктури, технологій і виробничих потужностей.

6. Зниження фінансових ризиків: Кредит дозволяє підприємствам та фізичним особам розподіляти фінансові ризики, оскільки вони можуть отримати необхідні кошти без необхідності вивільняти власні резерви чи продавати активи.

7. Встановлення кредитних відносин: кредит допомагає створювати та підтримувати взаємини між кредиторами та позичальниками, що в свою чергу впливає на умови майбутніх позик і бізнес-взаємодій.

8. Формування кредитної історії: використання кредиту та своєчасне його погашення сприяє формуванню кредитної історії, що в майбутньому може мати вплив на умови отримання нових кредитів. Ці функції є основою для ефективного функціонування економічної системи, оскільки вони забезпечують мобільність капіталу, стимулюють інвестиції і полегшують доступ до фінансування для різних секторів економіки.

7.3. Форми та види кредиту.

Форми кредиту визначаються в залежності від об'єкта кредитних відносин і можуть бути товарними або грошовими. У товарній формі кредиту виникають відносини між продавцями та покупцями, коли останні отримують товари чи послуги з відстрочкою платежу, що є характерним для комерційного кредиту, продажу товарів та надання послуг на умовах кредиту. У грошовій формі кредиту відбувається обіг основної частини позикових коштів країни, оскільки більшість позик надається та погашається у грошовій формі. Основні сфери довгострокового планування нами представлені на рис. 7.1.

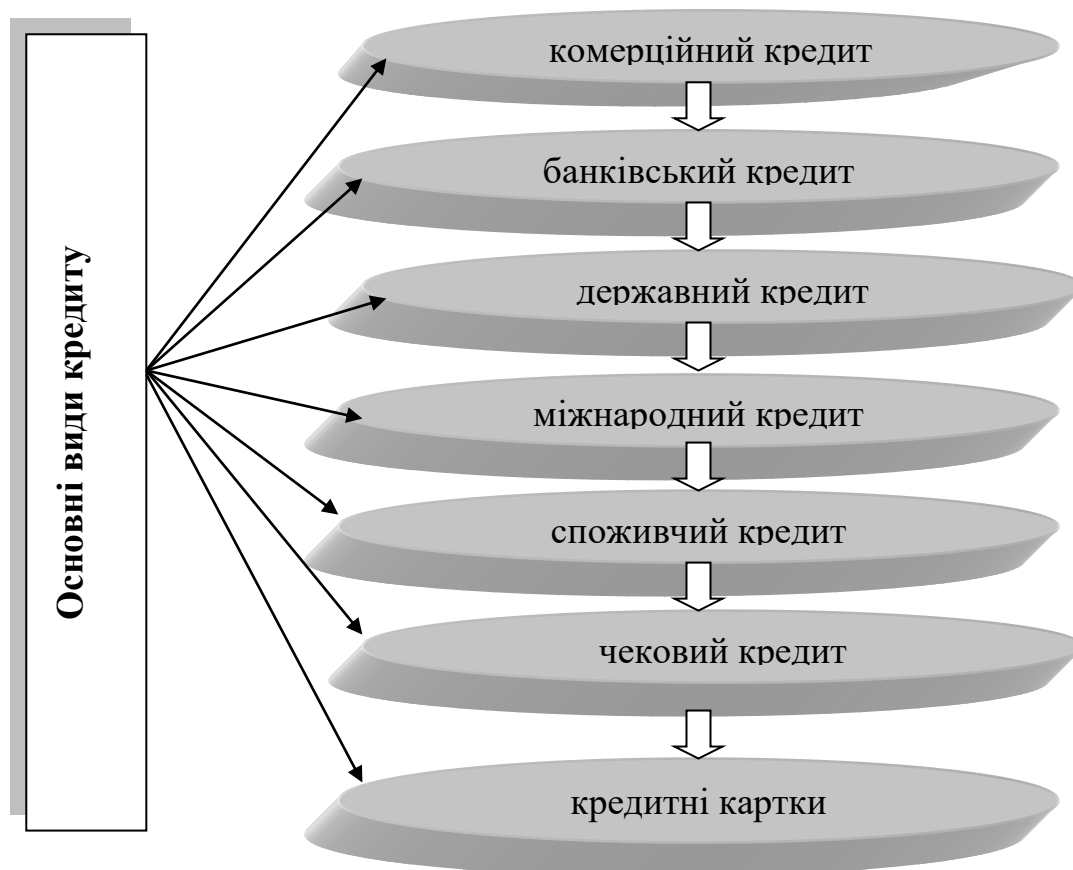

Рис. 7.1. Основні види кредиту

Залежно від суб'єктів кредитних відносин виділяють такі *види кредиту*:

- комерційний кредит надається одним товаровиробником іншому через продаж товарів із відстроченням платежу, який часто оформляється за допомогою векселя;
- банківський кредит надається банками, здебільшого у грошовій формі; банки можуть виступати не лише як кредитори, а й як позичальники;
- державний кредит надається державі юридичними та фізичними особами (центральними та місцевими органами влади), і його традиційною формою є випуск державних позик;
- міжнародний кредит – це позики, що надаються країнами одна одній на умовах повернення, строковості та платності. У міжнародному кредиті суб'єктами є банки, фірми, держави та міжнародні валютно-кредитні організації;
- споживчий кредит надається фізичним особам-резидентам у національній

валюті для придбання споживчих товарів та послуг, з поступовим погашенням;

– чековий кредит є однією з форм кредиту, що надається комерційними банками своїм клієнтам на умовах відстрочки платежу;

– кредитні картки є формою споживчого кредиту, де банк, що видає картку, та торговельні організації обслуговують її власника;

В умовах ринкової економіки основним видом кредиту є банківський кредит. Суб'єктами кредитних відносин виступають фізичні особи – позичальники, комерційні банки та підприємства – кредитори.

Тестовий контроль

1. Потреба в кредиті зумовлена:

а) наявністю товарно-грошових відносин в економіці;

б) діяльністю підприємств на основі комерційного чи господарського розрахунку;

в) існуванням товарно-грошових відносин, діяльністю підприємств на засадах комерційного та господарського розрахунку, а також коливаннями потреби в коштах і джерелах їх формування.

2. Кредит – це:

а) перерозподіл тимчасово вільних грошових коштів;

б) перерозподіл вартості на умовах повернення та зазвичай з виплатою процентів;

в) економічні відносини, що виникають в результаті перерозподілу вільних коштів на основі повернення, платності та добровільності.

3. Які функції виконує сучасний кредит (не менше трьох):

а) розподільчу;

б) перерозподільчу; контрольно-стимулюючу; капіталізацію вільних грошових доходів; емісійну;

в) контрольну.

4. Чим відрізняється кредит від грошей:

а) нічим не відрізняються;

б) різний склад суб'єктів грошових і кредитних відносин; різний характер руху вартості; різне суспільне призначення грошей і кредиту;

в) рух грошей регулюється центральним банком, а рух кредиту – комерційними банками.

5. Які з наведених процесів є закономірностями руху кредиту:

а) зростання кредиту повинно постійно і значно випереджати зростання ВВП;

б) темпи зростання кредиту мають відповідати темпам зростання ВВП; обсяги кредитних вкладень та позик на макрорівні завжди мають бути збалансовані; кредит сприяє переміщенню ресурсів з низькорентабельних у високорентабельні підприємства та галузі;

в) кредит переміщає ресурси з високорентабельних підприємств у низькорентабельні.

6. Укрупненими об'єктами банківського кредитування є:

а) лізинг, факторинг, овердрафт;

б) потреба в основному та оборотному капіталі, а також споживчі потреби;

в) сукупна потреба підприємств в оборотних коштах.

7. За укрупненими об'єктами кредитування банківський кредит поділяється на:

а) іпотечний, довгостроковий, середньостроковий і короткостроковий;

б) плановий, платіжний, розрахунковий, на тимчасові потреби, вексельний;

в) на основний капітал, оборотний капітал, на споживчі потреби.

8. Міжгосподарський кредит включає:

а) комерційний під вексель, лізинговий, факторинговий, тимчасову фінансову допомогу, аванси покупців;

б) комерційний під вексель, товарний без оформлення векселем, дебіторсько-кредиторську заборгованість, лізинговий, тимчасову фінансову допомогу.

9. Товарний кредит погашається:

а) товарами;

б) грошима;

в) товарами або грошима.

10. Державний кредит – це:

а) коли держава виступає кредитором;

б) коли держава виступає позичальником;

в) коли держава є одночасно кредитором і позичальником.

Ситуаційно-аналітичні вправи

Завдання 1. Виробничий концерн для поповнення обігових коштів отримав позику в розмірі 600 000 грн 1 серпня, з терміном погашення до 2 листопада і річною процентною ставкою 24 %. Через 45 днів банк збільшив ставку до 28 %. На цей момент було погашено 25 % основної суми позики.

Необхідно розрахувати суму відсотків, які підприємство повинно сплатити за користування позикою.

Завдання 2. Приватний підприємець отримав позику на суму 300 000 грн 1 квітня 2022 року, з терміном погашення до 1 квітня 2025 року, та ставкою відсотка 25 %. Необхідно розрахувати загальну суму відсотків, яку підприємець має сплатити, якщо погашення основної суми позики відбувається рівними частинами щоквартально.

Завдання 3. Комерційний банк надає позику виробничій компанії на суму 2 млн грн для фінансування бізнес-проекту під 18 % річних за плаваючою ставкою. Після двох місяців ставка підвищується до 22 %, а через 6 місяців після видачі – до 24 %. Обчисліть загальну суму, яку компанія повинна повернути банку через рік після отримання позики.

Завдання 4. Домашнє господарство отримало позику на купівлю житла 1 березня 2000 року в сумі 500 000 грн, з терміном кредитної угоди 5 років. Відсоткова ставка є плаваючою та коригується на рівень інфляції попереднього року. Базова ставка становить 8 %. Річний рівень інфляції був таким: 3 %, 5 %, 2 %, 6 %, 1 % відповідно. Обчисліть загальну суму відсотків, яку господарство має сплатити за цей період.

Завдання 5. Підприємець звернувся до банку з проханням надати кредит у розмірі 800 000 грн для відкриття нового ресторану. Термін кредитування – 4 роки, річна відсоткова ставка становить 12%. Погашення кредиту передбачає рівномірні щомісячні ануїтетні платежі протягом усього періоду. Очікується, що ресторан почне приносити чистий прибуток через 4 місяці після відкриття, і надалі середній місячний чистий прибуток становитиме 45 000 грн.

Необхідно:

1. Обчислити розмір щомісячного ануїтетного платежу за кредитом.
2. Визначити загальну суму виплат банку за весь строк кредитування.
3. Проаналізувати, чи здатен підприємець здійснювати погашення кредиту, враховуючи прогнозований прибуток.
4. Оцінити економічну доцільність кредиту з урахуванням платоспроможності підприємця.
5. Надати рекомендації банку щодо можливих умов кредитування та поради підприємцю.

Питання для самоперевірки знань

1. Які фактори обумовлюють потребу в кредиті та що полягає в його суті?
2. Які основні умови та передумови є необхідними для формування кредитних відносин?
3. Які етапи та основні закономірності характерні для руху кредиту?
4. Які функції виконує кредит?
5. Які основні форми та види кредиту існують?
6. Які переваги та недоліки кожної з форм кредиту?
7. Які існують види кредиту та яка їх характеристика?
8. Як можна охарактеризувати економічні межі кредиту, його поняття, причини порушень та їх наслідки?
9. Яке значення мають кредитні відносини та як вони взаємодіють з інфляцією?
10. Що являє собою процент за кредит, його види та економічні межі руху

ставки процента?

11. Які фактори впливають на зміну цієї ставки?

12. Яку роль відіграє кредит у ринковій економіці?

13. Які ключові засади формують основу кредитних відносин?

14. Чим відрізняються поняття позики, кредиту та лізингу між собою?

15. Як змінювались кредитні відносини протягом еволюції ринкової економіки?

16. Які основні типи кредитів застосовуються в сучасній фінансовій практиці?

17. У чому полягають основні відмінності між банківським, комерційним, державним та міжнародним кредитом?

18. Які характерні риси має споживчий кредит як інструмент забезпечення купівельної спроможності громадян?

19. Які сильні сторони та потенційні ризики супроводжують іпотечне кредитування?

20. Чим різняться короткострокове та довгострокове кредитування за своєю суттю й функціональністю?

21. Яке значення мають банки у процесі формування кредитних ресурсів у ринкових умовах?

Тема 8. Фінансові посередники грошового ринку

Навчальні питання:

- 8.1. Фінансові посередники і їх місце у структурі фінансового ринку.
- 8.2. Спеціалізовані небанківські кредитно-фінансові установи: сутність і класифікація.
- 8.3. Поняття і структура фінансово-кредитної системи

Короткий опорний конспект

8.1. Фінансові посередники і їх місце у структурі фінансового ринку

У ринковій економіці функціонують різноманітні фінансові посередники, які здійснюють діяльність на фінансовому ринку у взаємодії як із суб'єктами господарювання, так і між собою. Вони відіграють ключову роль у перерозподілі фінансових ресурсів, акумулюючи дрібні, переважно короткострокові заощадження численних власників і надаючи значні фінансові ресурси на тривалий термін тим, хто їх потребує. Незважаючи на наявність специфічних рис у кожного типу посередників, спільною для всіх є здатність випускати власні зобов'язання. У цьому контексті брокери, дилери та біржі не класифікуються як фінансові посередники.

До кола фінансових посередників належать спеціалізовані інвестиційні компанії, банківські установи, трастові компанії, кредитні спілки, страхові компанії, пенсійні фонди та інші. Основною їхньою функцією є трансформація прямих вимог у посередницькі шляхом придбання первинних фінансових інструментів та емітування власних зобов'язань.

Фінансові посередники забезпечують низку важливих *функцій* на фінансовому ринку:

- зниження трансакційних витрат за рахунок ефекту масштабу, що також сприяє зростанню кількості фінансових операцій;
- акумуляція заощаджень клієнтів з метою здійснення великих

інвестиційних проєктів, які є недоступними для реалізації за рахунок окремих, незначних вкладень;

– диверсифікація ризиків, що є складним завданням для індивідуальних інвесторів при самотійному управлінні капіталом;

– трансформація строків фінансових інструментів, коли фінансові посередники перетворюють терміни первинних зобов'язань на більш прийнятні для кінцевих кредиторів.

Упродовж ХХ століття в економічній науці сформувалась концепція, яка обґрунтовує вагоме значення фінансового посередництва як одного з чинників економічного зростання. В умовах сучасної фінансової системи посередники займають провідні позиції на ринку фінансових ресурсів.

Фінансові посередники репрезентують сукупність фінансових установ, таких як банки, страхові компанії, кредитні спілки, пенсійні фонди тощо, що виконують функції з акумулювання грошових коштів фізичних та юридичних осіб і подальшого їх розміщення на комерційних засадах.

Отже, фінансове посередництво полягає у залученні фінансових ресурсів з метою їх подальшого інвестування у фінансові активи.

У науковій літературі терміни «фінансові посередники» та «фінансові інститути» часто використовуються як синоніми, означаючи установи, що опосередковують рух капіталу від власників заощаджень до кінцевих споживачів фінансових ресурсів, здійснюючи ці операції від власного імені. Далі буде проаналізовано основні підходи до класифікації фінансового посередництва.

Загальна характеристика фінансових посередників

Фінансові посередники здійснюють акумуляцію грошових коштів шляхом відкриття чекових, ощадних, у тому числі страхових рахунків, і спрямовують ці ресурси на надання кредитів, придбання кредитних заставних, а також інвестиції у державні та корпоративні цінні папери. Їхня діяльність є ключовою для функціонування грошового ринку, а отже, і для підтримки динамічного розвитку ринкової економіки.

Основна економічна функція таких установ полягає у створенні сприятливих умов для ефективної діяльності базових суб'єктів грошового ринку.

Спеціалізовані небанківські кредитно-фінансові установи виконують низку важливих *функцій*, зокрема:

- кредитування – фінансова підтримка широкого спектра проєктів, від мікропідприємництва до великих корпоративних ініціатив;
- розширення доступу до фінансування – надання ресурсів у тих сегментах, де банківські установи можуть виявляти обережність або не мати інтересу, зокрема в умовах високого ризику чи невеликих обсягів фінансування;
- участь у ринку цінних паперів – окремі СНКФУ здійснюють емісію та обіг фінансових інструментів;
- надання спеціалізованих фінансових послуг – зокрема страхових або лізингових.

Переваги СНКФУ:

- гнучкість та вузька спеціалізація – завдяки зосередженню на обмеженому колі послуг такі установи мають змогу оперативно адаптуватися до змін ринку;
- низький поріг входу – відкриття таких установ часто вимагає меншого обсягу стартового капіталу порівняно з банківськими структурами;
- індивідуалізація підходу до клієнтів – особливо актуальна для малого бізнесу, що отримує персоналізовані умови фінансування.

Недоліки СНКФУ:

- обмеженість спектра послуг – через вузьку спеціалізацію такі установи не можуть забезпечити клієнтам комплексного обслуговування, характерного для банків;
- менша стійкість – висока чутливість до коливань ринкової кон'юнктури через вузьку сферу діяльності;
- регуляторні ризики – зміни у законодавстві чи регуляторних вимогах можуть суттєво вплинути на ефективність функціонування.

Фінансове посередництво в системі економічних відносин

Фінансове посередництво виконує системоутворюючу функцію у структурі економіки, оскільки забезпечує ефективний перерозподіл фінансових ресурсів. Його функціонування має виразно екзогенний характер: діяльність фінансових посередників спрямована не на задоволення внутрішніх потреб фінансової системи, а на забезпечення потреб реального сектору економіки.

Завдяки цьому підвищується ефективність діяльності суб'єктів господарювання, що, в свою чергу, стимулює економічне зростання.

Фінансове посередництво забезпечує низку важливих переваг для учасників грошового ринку, зокрема:

Оперативність розміщення та залучення фінансових ресурсів

Завдяки діяльності фінансових посередників кожен окремий кредитор отримує можливість швидко інвестувати наявні вільні кошти в дохідні фінансові активи, тоді як позичальник – оперативно мобілізувати необхідні фінансові ресурси для реалізації виробничих або споживчих потреб.

Посередник виступає сполучною ланкою, яка забезпечує ефективну трансформацію фінансових ресурсів без необхідності безпосереднього контакту між кредитором і позичальником.

Умовно кажучи, кошти кредитора потрапляють у спільний пул ресурсів, звідки позичальник має змогу їх залучити, не маючи інформації про джерело походження.

Така модель функціонує за умови наявності розвиненої інфраструктури фінансових посередників.

Зниження трансакційних витрат

Фінансове посередництво сприяє скороченню витрат базових учасників грошового ринку, пов'язаних із формуванням вільних коштів, їх розміщенням у прибуткові активи або із залученням додаткового фінансування.

Посередники, володіючи відповідною компетенцією, ресурсами та інструментами, оптимізують ці процеси, що забезпечує економію часу та зниження витрат на пошук контрагентів, аналіз ризиків та оформлення угод.

8.2. Спеціалізовані небанківські кредитно-фінансові установи: сутність і класифікація

Спеціалізовані небанківські кредитно-фінансові установи (СНКФУ) являють собою фінансові організації, що здійснюють окремі види фінансових послуг, зокрема кредитування, однак не мають статусу банківських установ. Їх діяльність регламентується спеціальними нормативно-правовими актами та потребує відповідної ліцензії. Висока спеціалізація окремих сегментів фінансового ринку обумовлює потребу в існуванні таких установ, що виконують функції, які часто виходять за межі традиційного банківського обслуговування. Класифікація спеціалізованих небанківських кредитно-фінансових установ нами наведена на рис. 8.1.

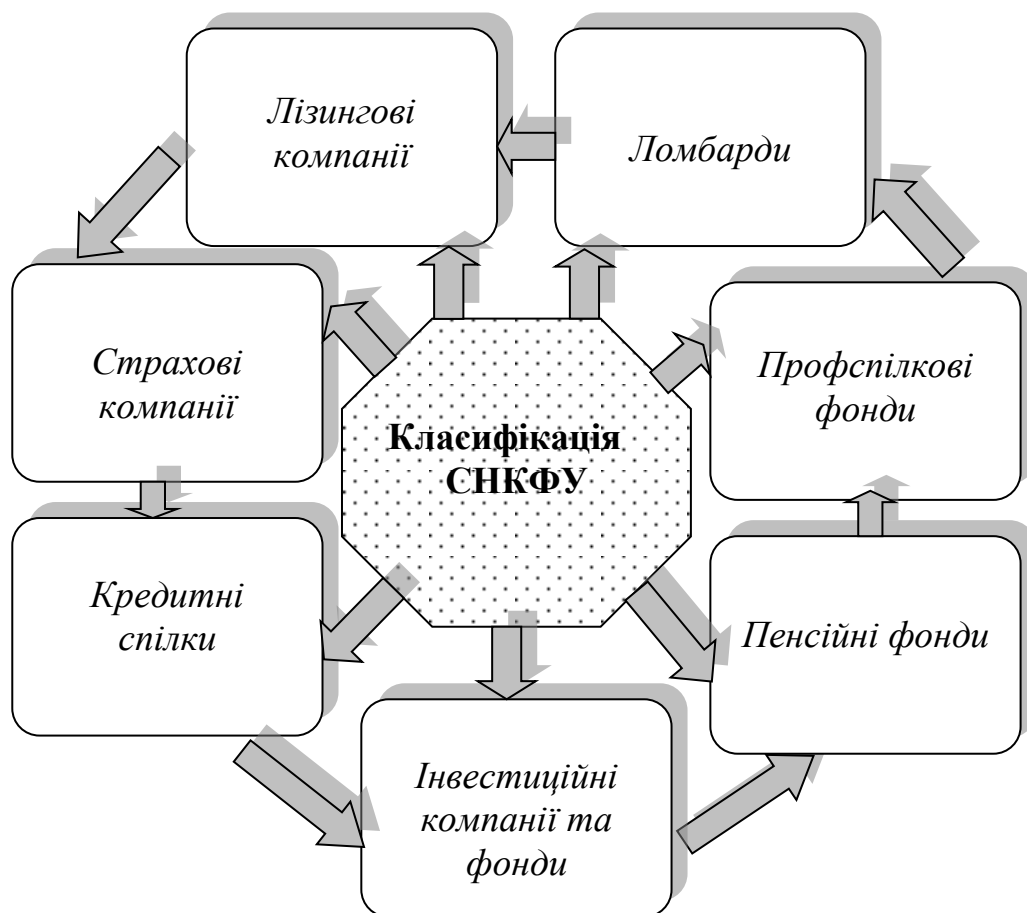

Рис. 8.1. Класифікація спеціалізованих небанківських кредитно-фінансових установ за функціональною ознакою

Класифікація СНКФУ за функціональною ознакою:

Лізингові компанії – спеціалізовані фінансові установи, що здійснюють надання майна у фінансовий або оперативний лізинг. Лізинг, як особлива форма фінансування, дозволяє суб'єктам господарювання отримати право користування обладнанням, транспортними засобами чи нерухомістю без необхідності одноразової оплати повної вартості. Після завершення строку дії договору лізингу об'єкт може бути викуплений лізингоотримувачем за залишковою вартістю. Таким чином, лізинг виступає альтернативою класичному банківському кредитуванню.

Страхові компанії – фінансові організації, що здійснюють страхову діяльність, укладаючи договори страхування з фізичними та юридичними особами. Основною функцією є перерозподіл ризиків шляхом формування страхових резервів за рахунок страхових премій і здійснення страхових виплат у разі настання застрахованих подій. Страхові компанії відіграють важливу роль у системі управління ризиками та забезпечення фінансової стабільності учасників ринку.

Кредитні спілки – кооперативні фінансові установи, які об'єднують фізичних осіб на добровільних засадах з метою задоволення їхніх фінансових потреб, насамперед через надання взаємного кредитування на пільгових умовах. Основними перевагами кредитних спілок є гнучкість, доступність та індивідуальний підхід до членів об'єднання.

Інвестиційні компанії та фонди – установи, що спеціалізуються на управлінні інвестиційними активами, фінансовому консультуванні, аналітичній підтримці та реалізації стратегій з розміщення капіталу на ринку цінних паперів. Вони сприяють ефективному перерозподілу інвестиційних ресурсів та забезпечують мобілізацію приватного капіталу в економіку.

Пенсійні фонди – установи, які формують і управляють пенсійними резервами з метою забезпечення соціального захисту громадян у майбутньому. Їх діяльність спрямована на довгострокове інвестування з урахуванням мінімізації ризиків і стабільного приросту активів.

Профспілкові фонди – організації, що здійснюють управління коштами, залученими від членів профспілок, з метою фінансування соціальних, оздоровчих чи страхових програм.

Ломбарди – установи, що надають короткострокові кредити під заставу рухомого майна (ювелірні вироби, побутова техніка тощо). Вони забезпечують швидкий доступ до фінансування, однак характеризуються високими процентними ставками.

Страхові компанії як суб'єкти фінансового посередництва

Страховання є механізмом перерозподілу фінансових ризиків, що передбачає передачу потенційних фінансових втрат від однієї сторони – страхувальника – до іншої – страхової компанії – в обмін на регулярні страхові внески (премії). Страхові компанії укладають договори страхування на визначений строк, відповідно до яких страхувальник набуває права на страхове відшкодування у разі настання страхового випадку. Діяльність таких компаній є ключовою у системі управління ризиками, фінансової безпеки та забезпечення стабільності економічної діяльності як фізичних, так і юридичних осіб.

Кредитні спілки: характеристика, структура та соціальна функція

Кредитні спілки – це кооперативні фінансові установи, що створюються на принципах добровільного членства, самоуправління та взаємодопомоги. Їхня мета полягає не у максимізації прибутку, а у поліпшенні добробуту своїх членів шляхом надання взаємних фінансових послуг, зокрема – доступного кредитування.

Основні характеристики кредитних спілок

– добровільне членство та самоврядування: Учасники кредитної спілки мають рівне право участі в управлінні установою, зокрема шляхом участі в загальних зборах та обрання керівних органів;

– принцип солідарності: фінансова діяльність базується на ідеї взаємної підтримки: ресурси, залучені від учасників, спрямовуються на кредитування інших членів спілки на пільгових умовах;

– некомерційний статус: отримані прибутки не розподіляються між

учасниками, а спрямовуються на розвиток інфраструктури спілки, підвищення її стабільності та розширення спектру послуг;

- закритий характер обслуговування: послуги кредитної спілки, як правило, доступні виключно для її членів, що відрізняє її від банківських установ.

В Україні кредитні спілки активно функціонують серед фізичних осіб і представників малого бізнесу, особливо в регіонах, де доступ до банківських послуг є обмеженим. Значну роль вони відіграють у фінансовій підтримці сільського населення, а також у кредитуванні професійних груп (медики, освітяни тощо) та наданні мікрофінансування на гнучких умовах. Таким чином, кредитні спілки виконують важливу соціально-економічну функцію, сприяючи розширенню фінансової інклюзії.

Інвестиційні компанії та фонди: роль у фінансовій системі

Інвестиційні компанії та інвестиційні фонди – це інститути фінансового ринку, які спеціалізуються на акумуляції коштів від інвесторів з подальшим їх інвестуванням у широкий спектр активів (акції, облігації, нерухомість, інноваційні проекти тощо) з метою отримання прибутку.

Основні характеристики інвестиційних компаній

- колективне інвестування: інвестиційні компанії залучають капітал багатьох інвесторів для формування диверсифікованих портфелів, що дозволяє зменшити інвестиційні ризики;

- професійне управління активами: кошти інвесторів передаються в управління фінансовим фахівцям, що забезпечує більш ефективне розміщення ресурсів на ринку;

- різні форми організації: інвестиційні компанії можуть бути як публічними, так і приватними, функціонуючи у різних правових формах відповідно до регуляторного середовища країни;

- посередницька функція: компанії виступають посередниками між інвесторами та ринком, забезпечуючи доступ до фінансових інструментів та професійної аналітики. Інвестиційні компанії відіграють ключову роль у

мобілізації приватного капіталу, сприяють розвитку фондового ринку та формують канали фінансування для підприємств і держави.

Типологія інвестиційних компаній та їхня роль у фінансовому посередництві

Інвестиційні компанії відіграють ключову роль у мобілізації капіталу та ефективному його розміщенні в економічні активи. Відповідно до характеру діяльності та рівня прийнятного ризику, їх можна поділити на кілька основних типів:

Класичні інвестиційні компанії здійснюють управління диверсифікованими інвестиційними портфелями, що включають акції, облігації та інші фінансові інструменти. Основними клієнтами таких компаній є великі інвестори, включно з інституційними структурами.

Фонди венчурного капіталу (Venture Capital Funds) спеціалізуються на фінансуванні стартапів та компаній ранніх стадій розвитку, які мають високий потенціал зростання, але характеризуються підвищеним рівнем ризику. Такі фонди виступають важливим механізмом підтримки інноваційного бізнесу.

Хедж-фонди (Hedge Funds) орієнтовані на досягнення високої прибутковості за рахунок застосування складних фінансових стратегій, включаючи короткі продажі, кредитне плече, деривативи тощо. Вони обслуговують переважно кваліфікованих або заможних інвесторів.

Пенсійні фонди як елемент системи довгострокового фінансування

Пенсійні фонди – це інститути накопичувального типу, що акумулюють фінансові ресурси з метою забезпечення пенсійного забезпечення громадян після завершення трудової діяльності. У межах фінансової системи вони виконують функцію перерозподілу ресурсів у часі та формують джерела довгострокових інвестицій.

Основні типи пенсійних фондів:

– *Обов'язкові пенсійні фонди.* Функціонують у межах державної системи соціального страхування. В Україні таким фондом є Пенсійний фонд України, що фінансується за рахунок обов'язкових внесків працівників та роботодавців. В аналогічних системах, як-от Social Security у США, роль фонду виконує

держава.

– Добровільні (недержавні) пенсійні фонди. Є елементом накопичувального пенсійного забезпечення. Участь у них є добровільною, і вони дозволяють громадянам формувати додаткові джерела доходу на старість. В Україні діяльність таких фондів регулюється спеціальним законодавством.

– Змішані (частково накопичувальні) пенсійні моделі. Передбачають розподіл внесків між обов'язковою державною та індивідуальною накопичувальною складовими. Такий підхід дозволяє поєднувати переваги державного захисту з індивідуальним накопиченням.

Профспілкові фонди: соціальна функція та напрями використання

Профспілкові фонди – це спеціальні фінансові ресурси, які формуються з метою забезпечення соціального захисту, правової підтримки та матеріальної допомоги членам професійних спілок. Їх наявність є характерною ознакою розвинених систем соціального діалогу між працівниками та роботодавцями.

Основні напрями використання профспілкових фондів:

– Соціальна допомога. Фонди можуть виплачувати матеріальну допомогу у випадках тимчасової непрацездатності, безробіття, травм чи інвалідності. Також можуть існувати додаткові пенсійні програми, які фінансуються з профспілкових фондів.

– Юридичний супровід. Профспілки забезпечують захист прав своїх членів, зокрема в судових процесах, переговорах з роботодавцями та колективних трудових спорах. Фонди можуть покривати витрати на адвокатські та інші юридичні послуги.

– Фінансування навчання та підвищення кваліфікації. Частина фондів спрямовується на організацію освітніх програм, семінарів і тренінгів, що сприяють професійному зростанню членів профспілки.

– Забезпечення діяльності профспілкових структур. З фондів фінансуються адміністративні витрати, утримання офісів, організація зборів, конференцій та протестних акцій.

Формування фінансових ресурсів профспілкових організацій базується на

кількох основних джерелах:

1. Членські внески. Основним і стабільним джерелом наповнення профспілкових фондів є регулярні внески членів організації, що визначаються у вигляді фіксованої суми або встановленого відсотка від заробітної плати. Цей вид надходжень забезпечує автономність та сталість фінансового забезпечення профспілкової діяльності.

2. Державні субсидії. У низці країн держава може надавати фінансову підтримку профспілкам для виконання ними соціальних та захисних функцій. Це може включати фінансування соціальних програм, правового супроводу або освітніх ініціатив.

3. Інвестиційна діяльність та дохід від підприємницької активності. Частина профспілок здійснює інвестиції у прибуткові активи, зокрема у нерухомість або інші економічні проєкти. Отримані прибутки спрямовуються на підтримку основної діяльності профспілки.

4. Добровільні пожертвування. У деяких випадках профспілкові фонди можуть отримувати фінансову допомогу від сторонніх осіб або організацій, зацікавлених у підтримці цілей та завдань профспілкового руху. Ці надходження, як правило, мають епізодичний характер і залежать від соціальної активності профспілки.

Ломбарди як специфічні небанківські фінансові установи

Ломбарди – це спеціалізовані фінансові установи, що надають короткострокові кредити населенню під заставу рухомого майна. Їх діяльність ґрунтується на заставному принципі, який передбачає тимчасову передачу матеріальних цінностей у забезпечення кредитних зобов'язань.

Основні принципи функціонування ломбардів:

– заставне забезпечення: кредит надається під матеріальну заставу, якою можуть виступати ювелірні вироби, побутова техніка, антикваріат та інші цінні предмети. Сума кредиту зазвичай становить 60–80% від ринкової вартості заставленого майна, що знижує ризик для кредитора;

– висока процентна ставка: через відсутність аналізу кредитоспроможності

позичальника (доходів, кредитної історії тощо) та високий ризик неповернення, процентні ставки в ломбардах значно перевищують середньоринкові показники банківського кредитування;

– короткостроковий характер позик: кредити, надані ломбардами, переважно мають строк від кількох днів до кількох місяців. У разі необхідності, за домовленістю, клієнт може продовжити строк користування позикою на умовах додаткової оплати;

– право реалізації застави: у випадку невиконання боржником зобов'язань у встановлений термін, ломбард має законне право реалізувати предмет застави з метою погашення заборгованості.

Основні принципи функціонування ломбардів нами наведено на рис. 8.2.

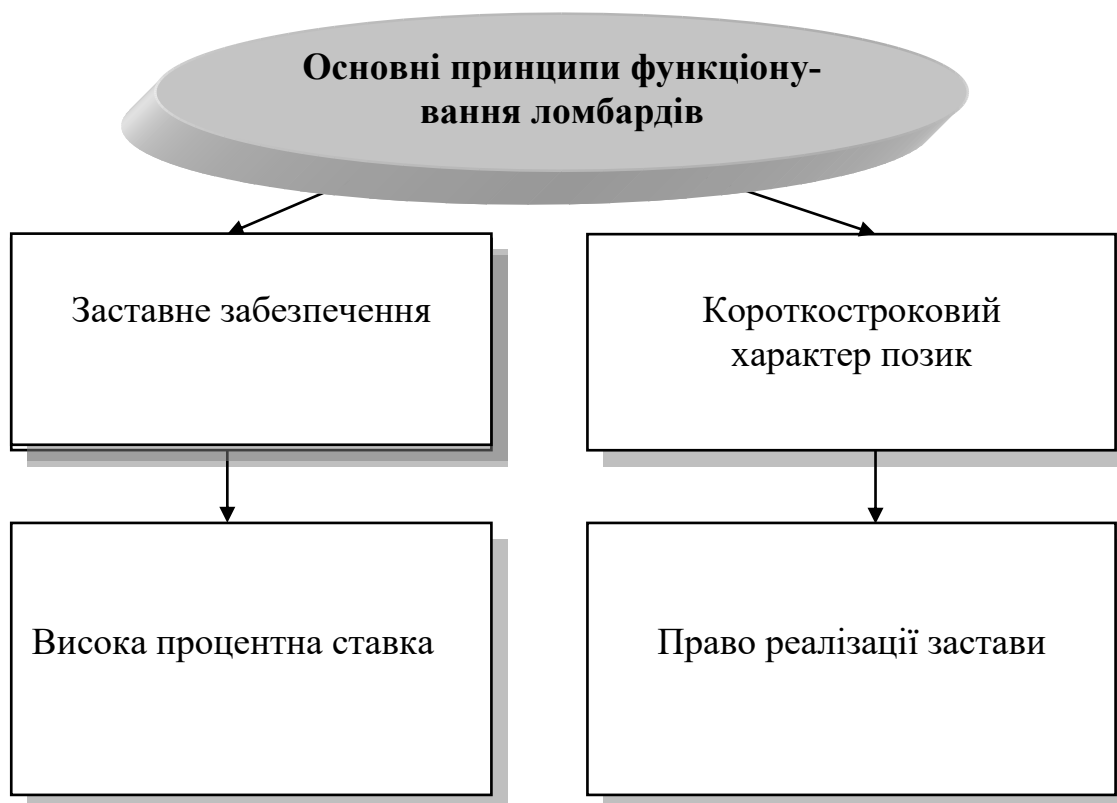

Рис. 8.2. Основні принципи функціонування ломбардів

Таким чином, ломбарди є важливим сегментом ринку споживчого мікрокредитування, що виконує функцію швидкого доступу до фінансових ресурсів, з мінімальними вимогами до позичальника. Водночас їхня діяльність пов'язана з підвищеними ризиками та потребує належного регуляторного контролю.

Тестовий контроль

1. Фінансові посередники:

а) допомагають перенаправити капітал від осіб, які мають заощадження, до тих, хто потребує фінансування;

б) укладають угоди на короткострокове інвестування;

в) укладають угоди на довгострокове інвестування.

2. Діяльність фінансових посередників:

а) зменшує ризик невиплати позик або втрати коштів через неефективні інвестиції, а також здійснює перерозподіл і зниження фінансових ризиків;

б) забезпечує баланс на ринку капіталів шляхом узгодження попиту та пропозиції на фінансові ресурси;

в) усі відповіді є правильними.

3. Основними функціями банків є:

а) посередництво у наданні кредитів і виконанні платіжних операцій;

б) посередництво в платежах та акумулювання вільних коштів з їх подальшим перетворенням на капітал;

в) усі варіанти правильні.

4. Функція посередництва у кредитуванні полягає в:

а) накопиченні банками грошових коштів, які тимчасово вивільнюються в процесі обігу капіталів підприємств і доходів населення, з наступним перетворенням їх на капітал;

б) перерозподілі банками грошових коштів, які тимчасово вивільнюються в процесі обігу капіталів підприємств і доходів населення;

в) організації банками безготівкових розрахунків між суб'єктами ринку через перерахування коштів за їх рахунками або заліком взаємних вимог;

г) усі відповіді правильні.

5. Пакетне обслуговування клієнтів банком включає:

а) надання короткострокових та довгострокових кредитів, операції з цінними паперами, прийом вкладів;

б) валютні операції, консультаційні та інші послуги;

в) всі вищезазначені варіанти.

6. У розвинених країнах найпоширенішими видами спеціалізованих банків є:

а) інвестиційні, інноваційні, ощадні, іпотечні та експортно-імпортні банки;

б) інвестиційні, інноваційні, ощадні, іпотечні та універсальні банки;

в) інвестиційні, інноваційні банки.

7. Інвестиційні банки займаються переважно:

а) кредитуванням та наданням гарантій за операціями, пов'язаними здебільшого із зовнішньою торгівлею та міжнародним рухом капіталів;

б) довгостроковим кредитуванням для реалізації великих науково-технічних проектів;

в) емісійно-засновницькою діяльністю, що включає посередництво та гарантії розміщення цінних паперів на фондовому ринку.

8. Найпоширенішими інститутами спільного інвестування є:

а) FA-компанії (компанії з фіксованими сумами);

б) UIT-компанії (Unit Investment Trust Companies);

в) М-компанії (Management Companies).

9. FA-компанії – це інвестиційні компанії, які:

а) не займаються емісією цінних паперів, але сприяють їх розміщенню іншими емітентами;

б) випускають сертифікат, що вказує на суму коштів, яку інвестор вклав у компанію;

в) надають консультації щодо формування портфеля цінних паперів.

10. М-компанії – це інвестиційні компанії, які:

а) здійснюють представницьку діяльність з довіреним майном для реалізації прав власності довірительів;

б) акумулюють кошти інвесторів шляхом продажу власних цінних паперів;

в) надають поради щодо формування інвестиційного портфеля.

Ситуаційно-аналітичні вправи

Завдання 1. Позика, що надається в кредитному товаристві, має термін погашення шість місяців і процентну ставку за простою обліковою ставкою 15 %. Потрібно визначити суму, яку отримає позичальник, та величину дисконту, якщо загальна сума до повернення становить 25000 грн.

Завдання 2. Необхідно визначити теперішню вартість суми 8000 грн, яка підлягає виплаті через три роки, за умови застосування складної облікової ставки на рівні 23 % річних.

Завдання 3. Банк здійснює нарахування відсотків по депозиту в розмірі 100 000 грн щоквартально, за ставкою 5 % річних, з умовою виплати як процентів, так і основної суми депозиту наприкінці строку дії депозитної угоди. Розрахувати остаточну вартість депозиту при його закритті через два роки.

Завдання 4. Вклад у сумі 500 000 грн був розміщений у кредитній установі на термін 10 місяців під просту процентну ставку 25 % річних. Визначити реальний дохід вкладника з урахуванням очікуваного щомісячного рівня інфляції, який становить 1,5 %.

Завдання 5. Підприємство ЗАО “Укренергосоюз” має потребу у фінансуванні на суму 120 000 грн, яке повинно бути забезпечене до 1 вересня поточного року. Необхідно вибрати найкращий варіант покриття фінансової потреби підприємства, орієнтуючись на мінімізацію витрат на обслуговування позикових коштів, враховуючи такі дані:

– на балансі підприємства знаходиться вексель ТОВ “Укрспецтехнологія” номіналом 170000 грн, виданий 1 травня поточного року із терміном платежу 31 грудня. Складна облікова ставка комерційного банку “Аваль”, що інкасує цей вексель, становить 45 % річних;

– комерційний банк “УКР-СІБ” пропонує кредит на суму 120000 грн на термін 6 місяців під складну процентну ставку 47 % річних.

Завдання 6. Кредитне товариство “Капітал” нараховує відсотки на депозит в розмірі 100000 грн щоквартально за ставкою 5 % річних, з умовою виплати як відсотків, так і основної суми депозиту наприкінці терміну його дії. Потрібно розрахувати загальну вартість депозиту при його закритті через два роки.

Питання для самоперевірки знань

1. Яке визначення терміна “фінансова послуга”? Які саме послуги відносяться до фінансових?
2. Які види послуг надають фінансові посередники на первинному фінансовому ринку?
3. В чому полягає процедура андерайтингу на фінансовому ринку?
4. Опишіть механізм непрямого трансферту з участю фінансового посередника.
5. У чому полягає суть приватного розміщення цінних паперів?
6. Наведіть приклади агентських послуг, що здійснюються фінансовими посередниками.
7. У чому полягає основна різниця між договором доручення та договором комісії?
8. Які види трастових послуг надаються фізичним особам на фінансовому ринку?
9. Які види трастових послуг доступні юридичним особам на фінансовому ринку?
10. Що являють собою лізингові угоди? У чому полягає різниця між прямим і непрямим лізингом?
11. Які фактори сприяли виникненню ринку факторингових послуг? Якими характеристиками вирізняється факторингове кредитування?
12. Яка сутність дилерської діяльності на фінансовому ринку? Чим вона відрізняється від брокерської діяльності?
13. Які основні функції виконують дилери та брокери на ринку цінних паперів?
14. Яким чином банківські платіжні картки класифікуються за схемами розрахунків?
15. Які суб'єкти можуть надавати фінансові послуги?
16. Як визначається поняття “фінансова установа”?

17. Якими є основні відмінності між фінансовими та кредитними установами?

18. Які основні вимоги та обмеження щодо діяльності фінансових посередників встановлені чинним законодавством України?

19. Як відрізняються пайові та корпоративні інститути спільного інвестування?

20. Які особливості створення та функціонування корпоративних інститутів спільного інвестування?

21. Які функції виконують комерційні банки на ринку фінансових послуг?

22. Яке значення мають фінансові посередники на фінансовому ринку? Надайте їх класифікацію.

23. Хто належить до фінансових посередників на грошовому ринку та яку роль вони виконують?

24. Які види фінансових посередників функціонують у сфері грошового ринку?

25. У чому полягає значення банків як ключових посередників у русі грошових ресурсів?

26. Які основні відмінності між банківськими та небанківськими фінансовими посередниками?

27. Яку функціональну роль виконують кредитні спілки й інвестиційні установи на грошовому ринку?

28. Як фінансові посередники впливають на розподіл фінансових ресурсів в економіці?

29. У який спосіб діяльність фінансових посередників забезпечує стабільність грошового ринку?

Тема 9. Центральні банки

Навчальні питання:

- 9.1. Загальна характеристика центральних банків.
- 9.2. Функції центральних банків.

Короткий опорний конспект

9.1. Загальна характеристика центральних банків

У сучасних умовах функціонування ринкової економіки в більшості країн світу центральне місце в грошово-кредитній системі посідає центральний емісійний банк. Ця фінансова інституція виконує низку специфічних функцій, які чітко відрізняють її від інших елементів банківської системи, та відіграє ключову роль у забезпеченні економічної стабільності. Центральний банк виступає органом координації та регулювання монетарної політики держави.

Однією з визначальних характеристик центрального банку є його інституційна незалежність. Ця незалежність закріплюється на законодавчому рівні шляхом встановлення меж державного втручання в грошово-кредитну політику, що відповідає загальноприйнятій міжнародній практиці у сфері банківського регулювання.

У вітчизняному законодавстві, зокрема в законах, що регламентують діяльність Національного банку України, зафіксовано такі положення:

- Національний банк України не входить до системи органів виконавчої влади, очолюваної Кабінетом Міністрів України;
- Національний банк України є підзвітним лише Верховній Раді України, яка щорічно розглядає та затверджує звіт про діяльність банку;
- Національний банк України наділений правом законодавчої ініціативи, що зміцнює його вплив у сфері нормативного регулювання;
- управління діяльністю банку здійснюється двома органами: радою Національного банку (вищий орган управління) та правлінням, яке реалізує щоденне оперативне керівництво і очолюється головою правління.

Згідно з Конституцією України, голова правління Національного банку України призначається на чотирирічний термін Верховною Радою України за поданням Президента України. Такий підхід до процедури призначення, характерний також для ключових посад державного рівня (зокрема Прем'єр-міністра та керівників судової гілки влади), свідчить про високий конституційний статус Національного банку України та про його важливу роль у структурі економічного управління державою.

Джерела формування ресурсної бази та роль Національного банку України в економічній системі

У сучасній фінансовій системі Національний банк України (НБУ) відіграє ключову роль як емісійний, регуляторний і координуючий орган грошово-кредитної сфери.

Таблиця 9.1

Основи ресурсної бази Національного банку України

Ресурсна база	Характеристика
емісія національної валюти	забезпечує від 50 % до 75 % загального обсягу пасивів
внески комерційних банків	обов'язкові резерви
кошти Державного казначейства України	залишки на рахунках уряду, що зберігаються в НБУ
Власні кошти	включають статутний капітал, резервний фонд, нерозподілений прибуток тощо

Основу ресурсної бази НБУ становлять:

- емісія національної валюти, яка забезпечує від 50 % до 75 % загального обсягу пасивів;
- внески комерційних банків, обов'язкові резерви;
- кошти Державного казначейства України;
- власний капітал.

Варто наголосити, що Національний банк не має права здійснювати пряме кредитування уряду з метою покриття видатків державного бюджету, що узгоджується з принципами інституційної незалежності центрального банку. Законодавчо закріплено обмеження щодо його участі в первинному ринку

державних цінних паперів: операції з борговими зобов'язаннями можуть здійснюватися виключно на вторинному ринку, що унеможлиблює пряме фінансування дефіциту бюджету.

У контексті посилення автономії Національного банку України ключовим є прагнення до незалежного визначення та застосування монетарних інструментів в межах затвердженої парламентом фінансової та економічної стратегії. Така незалежність означає, що після визначення базових макроекономічних орієнтирів (зокрема, цільового рівня інфляції) у процесі ухвалення Державного бюджету, НБУ має право самостійно обирати інструменти впливу на грошовий ринок, зокрема:

- рівень монетизації економіки;
- облікову ставку;
- норматив обов'язкового резервування тощо.

Таким чином, мова йде не про абсолютну незалежність центрального банку, а про функціональну автономію в межах визначених макропараметрів, що дозволяє йому забезпечувати досягнення поставлених економічних цілей.

Центральний банк, функціонує як головний координатор діяльності банківської системи, забезпечуючи стабільність фінансового сектору. Він не здійснює операцій з суб'єктами господарювання або фізичними особами напряму, а виконує роль “банку банків” і “банку держави”, обслуговуючи кредитні установи та уряд. У міжнародній практиці центральні банки можуть мати різні найменування – національні, народні, резервні, державні банки, але за змістом їх діяльність об'єднує спільна функціональна мета: емісія грошових знаків, реалізація грошово-кредитної політики та регулювання банківської системи. Попри те, що більшість центральних банків формально перебувають у державній власності, це не означає автоматичного втручання виконавчої влади в їхню операційну діяльність. Уряд визначає загальні економічні пріоритети, тоді як розробка конкретних заходів щодо їх реалізації належить до компетенції самого центрального банку.

Роль, структура та інституційні особливості центрального банку в економічній системі

Центральний банк виступає головною емісійно-касовою установою країни та водночас є державним органом, який здійснює регулювання та нагляд за діяльністю банківської системи. Основним призначенням Центрального банку є реалізація монетарної політики з метою забезпечення макроекономічної стабільності, підтримання низького рівня інфляції та сприяння сталому економічному розвитку.

У більш широкому розумінні *центральный банк* – це інституція (зазвичай державного статусу), яка відповідає за регулювання грошово-кредитної та валютно-курсової політики. У деяких випадках центральні банки можуть діяти на рівні окремої держави (наприклад, федеральна резервна система США), а в інших – представляти інтереси валютного союзу або наднаціонального об'єднання держав (як, наприклад, Європейський центральний банк).

Залежно від форми власності, центральні банки поділяються на кілька *типів*:

– державні – повністю належать державі, що забезпечує прямий контроль над їхнім капіталом (наприклад, Банк Англії, Банк Франції, Німецький федеральний банк);

– змішані – мають капітал, частково сформований за рахунок державного фінансування, а частково – приватними акціонерами (зокрема, Банк Японії, Австрійський національний банк);

– акціонерні – повністю перебувають у власності банків-учасників, як це має місце у Федеральній резервній системі США, де 100 % капіталу федеральних резервних банків належать приватним банкам-членам.

Організаційна структура центрального банку може бути унітарною (єдина установа з мережею регіональних підрозділів) або мати федеративний характер – із розгалуженою системою регіональних резервних банків, як у США.

Досягнення ефективності монетарної політики значною мірою залежить

від інституційної незалежності центрального банку від виконавчої влади.

Водночас важливим є збереження координації дій між центральним банком та урядом у межах реалізації єдиної державної економічної політики.

Такий баланс між автономією у прийнятті рішень і необхідністю взаємодії з іншими органами влади є визначальним для забезпечення фінансової стабільності в країні.

9.2. Функції центральних банків

Функціонування центрального банку в будь-якій державі ґрунтується на чітко визначених завданнях і повноваженнях, які закріплюються у національному законодавстві.

Саме нормативно-правова база формує інституційні рамки діяльності цієї ключової фінансової установи та визначає її місце в системі економічного управління.

У більшості економічно розвинених країн центральні банки реалізують свою діяльність відповідно до трьох базових *целей*:

1. Забезпечення стабільності національної валюти, що передбачає підтримання контрольованого рівня інфляції, зміцнення довіри до грошової одиниці та сприяння ціновій стабільності;
2. Підтримання стабільності та надійності банківської та грошово-кредитної системи, що охоплює функції моніторингу, регулювання та нагляду за діяльністю фінансових установ з метою запобігання системним ризикам;
3. Гарантування безперебійного та ефективного функціонування національної платіжної системи, включаючи забезпечення її інфраструктурної надійності, оперативності розрахунків і безпеки фінансових трансакцій.

Таким чином, центральний банк виконує не лише монетарну функцію, а й забезпечує макрофінансову стабільність, виступаючи гарантом довіри до всієї фінансової системи держави.

Функції центрального банку нами представлено на рис. 9.1.

Рис. 9.1. Функції центрального банку

Основні функції центрального банку

Центральний банк виконує широкий спектр функцій, які забезпечують стабільність фінансової системи та підтримку макроекономічної рівноваги.

До основних функцій центрального банку належать:

– *емісійна функція* – центральному банку зазвичай надається монопольне право на емісію готівкових грошей (банкнот і монет), що є ключовим атрибутом його статусу. У частині депозитних грошей, їх створення здійснюється як центральним банком (через механізми рефінансування комерційних банків, кредитування держави, валютні та відкриті ринкові операції), так і банками другого рівня;

– *регулювання грошового ринку* – ця функція є однією з найважливіших у сучасних умовах. Центральний банк розробляє та реалізує грошово-кредитну (монетарну) політику, спрямовану на досягнення цінової стабільності та забезпечення довгострокового економічного зростання. Основними інструментами виступають: облікова ставка, норми обов'язкового

резервування, операції на відкритому ринку тощо;

– *аналіз і моніторинг економічної активності* - центральний банк здійснює систематичне спостереження за станом реального сектору економіки з метою формування обґрунтованої макроекономічної політики. Застосовується мікроекономічний підхід для виявлення структурних дисбалансів і тенденцій;

– *функція “банку банків”* – центральний банк обслуговує комерційні банки, здійснюючи їх розрахунково-касове та кредитне забезпечення, виступаючи кредитором останньої інстанції. Він також гарантує стабільність та ефективність функціонування платіжної системи;

– *регулювання та банківський нагляд* – ця функція полягає у формуванні нормативного середовища для банківської діяльності та нагляді за фінансовою стійкістю банківських установ. У зв’язку з глобалізацією та зростанням ризиків у банківському секторі, роль центрального банку як регулятора постійно зростає.

– *банк уряду* – центральний банк здійснює фінансове обслуговування органів державної влади, зокрема проведення бюджетних розрахунків, обслуговування державного боргу, а також виконує функції платіжного агента, радника та консультанта уряду;

– *управління міжнародними резервами* – центральний банк формує та управляє золотовалютними резервами держави, які використовуються для покриття дефіциту платіжного балансу, забезпечення стабільності валютного курсу та зміцнення довіри до національної валюти на зовнішніх ринках.

Основні функції Національного банку України

Національний банк України (НБУ) виконує низку ключових функцій, що забезпечують стабільність банківської системи та ефективність грошово-кредитної політики держави:

– емісія грошових знаків та організація їх обігу, що є монопольним правом НБУ в межах країни;

– функція кредитора останньої інстанції для комерційних банків, що полягає у наданні ліквідності у кризових ситуаціях;

- організація розрахунків між банками, спрямована на підтримання надійності та оперативності платіжної системи;
 - обслуговування державного боргу, що включає проведення операцій з державними фінансовими зобов'язаннями;
 - проведення операцій на ринку державних цінних паперів та валютному ринку, що є інструментом монетарного регулювання;
 - видача ліцензій комерційним банкам на здійснення банківської діяльності та операцій з іноземною валютою;
 - контроль та нагляд за діяльністю комерційних банків, що забезпечує стабільність і надійність банківської системи;
 - визначення стратегічних напрямів розвитку електронних банківських технологій, створення, координація та контроль електронних платіжних засобів;
 - складання, аналіз і прогнозування платіжного балансу країни, що сприяє ефективному валютному регулюванню;
 - здійснення валютного регулювання і валютного контролю, а також визначення порядку проведення валютних операцій;
 - накопичення, зберігання та управління золотовалютними резервами держави;
 - організація інкасації та перевезення готівки і цінностей;
- Виконання інших функцій у межах законодавства, зокрема Закону України “Про Національний банк України”.

Рівні наглядових операцій НБУ

Національний банк застосовує диференційований підхід до нагляду за комерційними банками, виділяючи три основні рівні:

- загальний нагляд – застосовується до банків із стабільним фінансовим станом, які дотримуються нормативних вимог і не допускають суттєвих порушень;
- інтенсивний нагляд – вводить для банків, що періодично порушують економічні нормативи та мають окремі проблеми у забезпеченні стабільності

функціонування;

– нагляд високого ступеня – використовується для фінансово нестабільних банків, які систематично порушують нормативні вимоги та створюють ризики для банківської системи.

В Україні Національний банк України (НБУ) надає комерційним банкам позики на емісійній основі, тобто незалежно від власних пасивів. Цей механізм відомий як операційно-технічний кредит, що призводить до збільшення коштів на кореспондентських рахунках комерційних банків. Отримані кошти використовуються банками для міжбанківських розрахунків, забезпечуючи перерозподіл грошових ресурсів у межах банківської системи.

Центральні банки країн із ринковою економікою також виконують функції обслуговування державного боргу. Вони можуть надавати кредити уряду у межах, визначених законодавством. Проте у розвинених ринкових країнах пряме кредитування держави є дуже обмеженим, здебільшого у вигляді короткострокових позик або ж взагалі заборонене. Натомість основним інструментом кредитування уряду є купівля центральним банком державних боргових зобов'язань, які потім перепродаються комерційним банкам, перетворюючи їх на основних кредиторів держави.

Таким чином, центральний банк управляє державним боргом, що виникає у результаті прямого кредитування уряду.

До загальноприйнятих *методів регулювання монетарної політики* центральним банком належать:

- встановлення і коригування норми обов'язкових резервів;
- встановлення і зміна облікової ставки;
- проведення операцій на відкритому ринку.

Крім того, центральний банк застосовує специфічні заходи, спрямовані на розв'язання окремих, часто вузькоспрямованих завдань. Серед них – встановлення межі відсоткових ставок за кредитами, введення обмежень на певні операції, диференційований контроль над діяльністю окремих банків тощо.

Обов'язкові резерви – це кошти комерційних банків, які вони зобов'язані розміщувати у центральному банку, при цьому можливість їх використання банками є суттєво обмеженою або повністю відсутньою. В Україні загальні принципи та порядок формування норми обов'язкових резервів регламентуються відповідним Положенням «Про порядок формування у банківській системі України обов'язкових резервів».

У сучасних умовах формування обов'язкових резервів в Україні має на меті досягнення двох ключових завдань:

- забезпечення надійної ліквідності активів комерційних банків;
- регулювання грошової маси через зміну величини грошового мультиплікатора.

Одним із основних інструментів впливу центрального банку на діяльність комерційних банків і грошовий обіг загалом є встановлення та коригування облікової ставки.

Облікова ставка – це відсоткова норма, що встановлюється центральним банком і визначає вартість кредитних ресурсів, які надаються комерційним банкам під облік векселів. До її різновидів належать ломбардна ставка та ставка за кредитами, забезпеченими заставою цінних паперів. Слід відзначити, що операції центрального банку на відкритому ринку є гнучким та ефективним інструментом грошово-кредитного регулювання. Вони дозволяють оперативно коригувати політику шляхом проведення зворотних операцій у разі необхідності. Однією з поширених форм таких операцій є РЕПО (*repurchase agreement*) – угода з купівлі-продажу цінних паперів із зворотним викупом під заставу.

РЕПО – це вид фінансової транзакції, за якої одна сторона передає іншій цінні папери з умовою, що в обумовлений термін вона зобов'язується викупити їх назад за заздалегідь визначеною ціною.

В Україні вже функціонують три фондові біржі, і поступово формується ринок цінних паперів, хоч і повільними темпами. У цьому контексті здійснення відповідних операцій Національним банком України стає можливим. Крім того,

серед специфічних методів регулювання кредитно-грошових відносин центральним банком застосовуються адміністративні заходи, спрямовані на контроль діяльності комерційних банків. Зокрема, це встановлення прямого нагляду за кредитами, що надаються комерційними банками підприємствам або фірмам. Такий підхід розповсюджений у багатьох країнах, особливо в тих, де ринкова економіка перебуває на стадії розвитку або в умовах економічної кризи.

Тестовий контроль

1. Яку з наведених функцій не виконує центральний банк?
 - а) контроль за грошовою масою;
 - б) випуск грошових знаків;
 - в) надання кредитів фізичним особам.
2. Які структури беруть участь у створенні грошей у кредитній системі?
 - а) небанківські фінансові установи;
 - б) центральний та комерційні банки;
 - в) жоден з варіантів не є правильним.
3. Визначте неправильне твердження про центральний банк у дворівневій банківській системі:
 - а) здійснює емісію грошових банкнот;
 - б) надає послуги клієнтам з метою отримання прибутку;
 - в) реалізує грошово-кредитну політику держави.
4. Яка з наведених функцій є основною для центрального банку?
 - а) контроль лише за грошовою масою;
 - б) контроль лише за кредитуванням;
 - в) контроль за грошовою масою та кредитуванням в економіці.
5. Які джерела формують статутний капітал Національного банку України?
 - а) прибуток НБУ та бюджет держави;
 - б) доходи НБУ та державний бюджет;
 - в) внески банків та державний бюджет.

6. Яка мета НБУ при наданні кредитів комерційним банкам?
- а) отримання прибутку;
 - б) забезпечення стабільності банківської системи та розширення кредитування;
 - в) розвиток окремих банківських послуг.
7. Хто є єдиним власником золотовалютних резервів та дорогоцінних металів в Україні?
- а) валютний ринок;
 - б) Центральна розрахункова палата;
 - в) Національний банк України.
8. Хто виконує роль кредитора останньої інстанції?
- а) Національний банк України;
 - б) комерційний банк;
 - в) фізичні або юридичні особи.
9. На що має монопольне право Національний банк України?
- а) випуск цінних паперів;
 - б) емісія грошових знаків;
 - в) надання кредитів.
10. Який тип власності має статутний капітал НБУ?
- а) приватний;
 - б) державний;
 - в) акціонерний.

Ситуаційно-аналітичні вправи

Завдання 1. Уявімо ситуацію, за якої працівник Національного банку України (НБУ) розробляє заходи монетарної політики з метою зниження рівня інфляції, який за підсумками останнього року становить 15 %, за умови встановленого цільового орієнтиру на рівні 5 %.

Завдання 2. На основі офіційних статистичних даних необхідно здійснити вертикальний та горизонтальний аналіз балансового звіту Національного банку

України за останні три роки. Зробіть порівняння балансів центрального банку та банківської установи другого рівня.

Завдання 3. Центральний банк країни вирішив проводити політику кредитної рестрикції/експансії. Норматив обов'язкового резервування, встановлений Національним банком України, становить 12 % від обсягу залучених коштів (депозитів) (табл. 1).

Таблиця 1

Активи	Сума	Пасиви	Сума
Кошти в касі	120	Депозити фізичних осіб	600
Короткострокове кредитування	200	Залишки коштів підприємств	300
Довгострокові кредити	150	Інші зобов'язання	50
Інвестиції в цінні папери	100
Інші активи	80
<i>Разом активи</i>	650	<i>Разом пасиви</i>	950

Необхідно:

1. Визначити, чи має банк дефіцит чи надлишок ліквідних коштів відповідно до вимог резервування.

2. Запропонувати можливі варіанти управління ліквідністю банку з метою її оптимізації.

Завдання 4. Центральний банк впроваджує політику “дорогих грошей” шляхом розміщення державних облігацій на суму 6 млн грн. Із цієї суми 2 тис. грн профінансовано за рахунок готівкових коштів населення, решта – за рахунок депозитних ресурсів банківської системи.

За умови нормативу обов'язкового резервування на рівні 10 % необхідно обчислити зміну грошової маси.

Завдання 5. За умов, коли облікова ставка НБУ встановлена на рівні 10 % річних, а обсяг пропонованих до продажу ресурсів складає 20 млн грн, отримано 7 заявок на суму 18 млн грн зі ставками в діапазоні від 8 % до 10 %. Найнижчу ставку (8 %) запропоновано лише в одній заявці обсягом 2 млн грн.

Скільки заявок задовольнить кредитний комітет НБУ?

Питання для самоперевірки знань

1. Які історичні передумови та чинники зумовили виникнення центральних банків як ключових інституцій у фінансовій системі?
2. У чому полягають базові функції та основні види операцій, що здійснюються центральними банками у сучасній економіці?
3. Які є стратегічні цілі центрального банку та як організовано систему внутрішнього та зовнішнього контролю за його діяльністю?
4. Які наглядові повноваження та функції реалізує Національний банк України у межах регулювання банківського сектора?
5. Які аргументи обґрунтовують доцільність існування дворівневої моделі банківської системи на макроекономічному рівні?
6. Яким чином облікова ставка та норматив обов'язкового резервування функціонують як основні інструменти монетарної політики центрального банку?
7. У чому полягає економічне значення та роль Європейської системи центральних банків у забезпеченні стабільності єврозони?
8. Яку роль відіграє центральний банк у системі національних фінансів?
9. Які головні завдання покладені на центральний банк?
10. Як центральний банк реалізує свою монетарну політику?
11. Чому емісія грошей, що здійснюється центральним банком, є важливою для економіки?
12. Якими способами центральний банк регулює обсяг грошової маси?
13. Як центральний банк здійснює нагляд за діяльністю комерційних банків?

Тема 10. Комерційні банки

Навчальні питання:

10.1. Поняття комерційного банку, призначення, сутність, класифікація та види комерційних банків.

10.2. Принципи діяльності комерційних банків.

10.3. Поняття банківської стабільності та її значення.

10.4. Регулювання діяльності комерційних банків за допомогою економічних нормативів.

Короткий опорний конспект

10.1. Поняття комерційного банку, призначення, сутність, класифікація та види комерційних банків

Комерційні банки є спеціалізованими кредитно-фінансовими установами, основним призначенням яких є надання кредитів суб'єктам господарювання та фізичним особам за рахунок залучених коштів, здійснення касового і розрахункового обслуговування клієнтів, а також виконання валютних та інших фінансово-банківських операцій. Процедура створення комерційного банку є складним і багаторівневим процесом, що включає підготовку відповідного пакета установчих документів, добір кваліфікованих кадрів, а також забезпечення матеріально-технічної бази. Подальша ефективність функціонування новоствореного банку, його прибутковість та реалізація стратегічних завдань, сформульованих засновниками, значною мірою залежать від якості управління та раціонально вибудованої організаційної структури. Під організаційною структурою банку слід розуміти логічно побудовану систему взаємозв'язків між рівнями управління та функціональними підрозділами, яка оптимально спрямована на досягнення цілей банку. Така структура формується з урахуванням характеру виконуваних операцій, що зумовлює поділ комерційних банків на універсальні та спеціалізовані. У міжнародній банківській практиці переважають універсальні комерційні банки, які виконують майже повний спектр банківських операцій – від кредитування й

розрахунково-касового обслуговування до інвестиційної та біржової діяльності. У зв'язку з цим вивчення організаційної побудови доцільно розпочинати саме зі структури універсального банку. Варто зазначити, що організаційна структура кожного банку є унікальною, відображеною в його Статуті, і залежить від низки індивідуальних чинників. Проте в більшості банківських установ простежуються спільні риси, які можна вважати базовими елементами типової організаційної моделі універсального комерційного банку.

До таких ключових структурних одиниць належать:

1. Підрозділ з прогнозування діяльності банку;
2. Управління маркетингу, розвитку та зв'язків з клієнтами;
3. Кредитне управління;
4. Валютне управління;
5. Управління депозитних та вкладних операцій;
6. Управління операцій з цінними паперами, інвестиційної та біржової діяльності;
7. Управління грошового обігу та розрахунково-касових операцій;
8. Підрозділ посередницьких (комісійних) операцій;
9. Управління взаємодії з філіями банку;
10. Управління аналізу, статистики та звітності;
11. Підрозділ автоматизації банківських технологій і ІТ-систем;
12. Допоміжні служби (відділ кадрів, бухгалтерія, юридичний відділ, адміністративно-господарський підрозділ тощо).

Комерційні банки становлять багатофункціональні фінансово-кредитні установи, що здійснюють широкий спектр банківських операцій, спрямованих на обслуговування господарської діяльності суб'єктів підприємництва, установ, організацій та населення. Основними джерелами фінансування їхньої діяльності є власні, залучені та запозичені кошти. Комерційні банки, як юридичні особи, функціонують на основі економічної самостійності та не підпорядковуються виконавчим чи розпорядчим органам державної влади у процесі здійснення оперативної діяльності, за винятком випадків, передбачених

чинним законодавством. Юридичний статус банку передбачає наявність низки ознак, серед яких – право власності або повного господарського відання на майно, наявність статутного капіталу та самостійний баланс. Законодавство України встановлює низку обмежень щодо діяльності комерційних банків. Зокрема, їм заборонено здійснювати операції у сфері матеріального виробництва, торгівлі, страхування, а також мати у власності нерухомість, за винятком випадків, визначених спеціальними нормативними актами. Важливою правовою нормою є чітке розмежування відповідальності між державою та банківськими установами. Незважаючи на відсутність адміністративних повноважень, у межах делегованих Національним банком України функцій комерційні банки зобов'язані здійснювати нагляд за дотриманням правил касової дисципліни суб'єктами господарювання, а також контролювати валютні операції резидентів та нерезидентів, що здійснюються через уповноважені банки. Основні функції комерційних банків нами наведено на рис. 10.1.

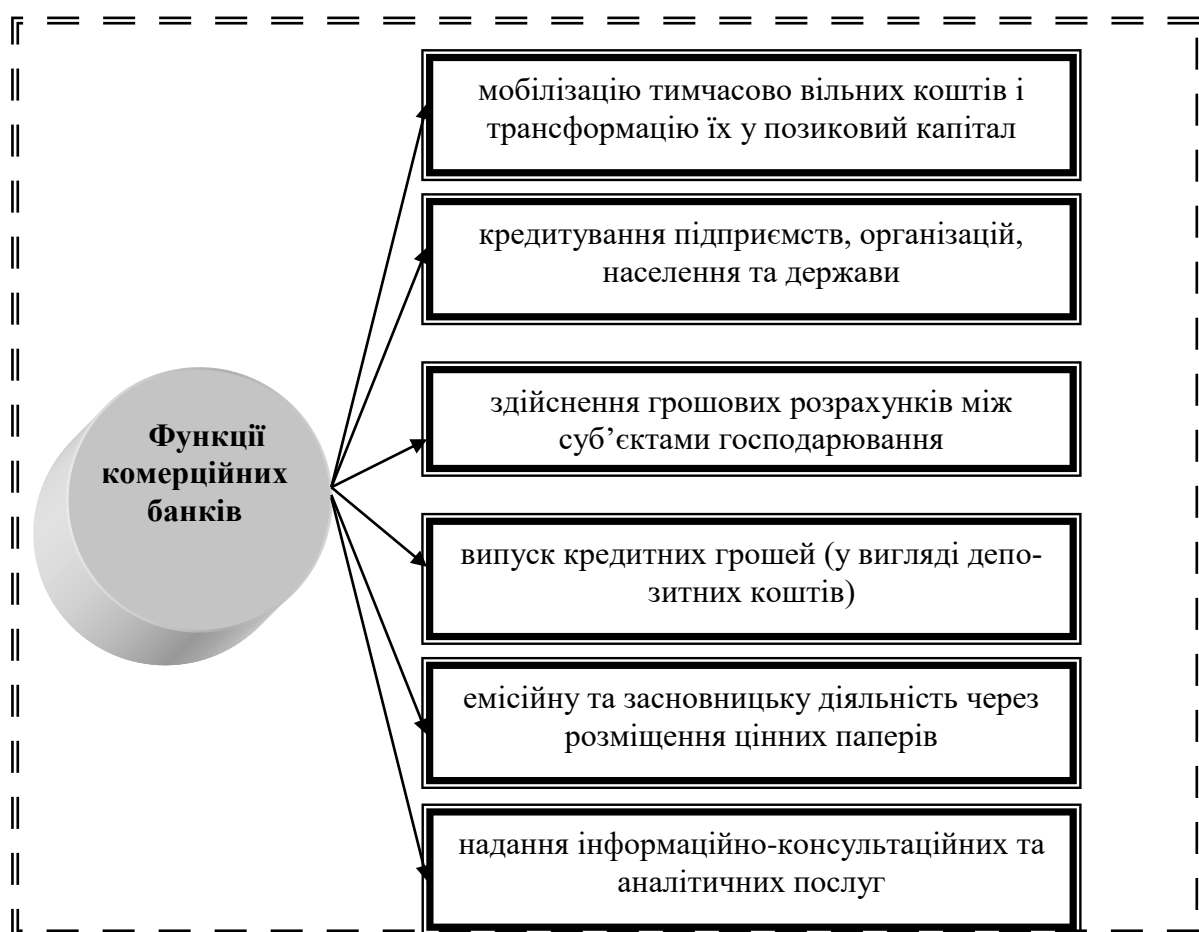

Рис.10.1. Основні функції комерційних банків

Основні функції комерційних банків включають:

- мобілізацію тимчасово вільних коштів і трансформацію їх у позиковий капітал;
- кредитування підприємств, організацій, населення та держави;
- здійснення грошових розрахунків між суб'єктами господарювання;
- випуск кредитних грошей (у вигляді депозитних коштів);
- емісійну та засновницьку діяльність через розміщення цінних паперів;
- надання інформаційно-консультаційних та аналітичних послуг.

Таблиця 10.1

Класифікація комерційних банків

<i>Ознаки класифікації</i>	<i>Основні види</i>
за функціональною спеціалізацією:	-банки реконструкції та розвитку; -інвестиційні; -ощадні; -іпотечні; -трастові; -емісійні; -зовнішньоторговельні.
за формою власності:	-державні; -приватні; -кооперативні; -зі змішаною формою власності.
за організаційно-правовою формою:	-акціонерні товариства (переважно публічні або приватні); -пайові банки; -унітарні підприємства.
за рівнем територіальної присутності:	-міжнародні; -загальнонаціональні; -регіональні; -міжрегіональні (що діють у кількох адміністративних областях).
за іншими критеріями	-за обсягом активів; -за розміром статутного капіталу; -за масштабом міжфілійної мережі; -за рівнем універсалізації чи спеціалізації банківських операцій.

Таким чином, комерційні банки відіграють ключову роль у функціонуванні фінансової системи держави, забезпечуючи стабільність грошового обігу, підтримку кредитної активності та фінансове посередництво.

Подальший розвиток банківської системи потребує структурної диференціації, посилення функціональної спеціалізації установ, удосконалення

фінансових механізмів і впровадження нових інструментів банківського сервісу.

Це сприятиме підвищенню ефективності фінансового посередництва та зміцненню економіки в цілому.

10.2. Принципи діяльності комерційних банків

Основні принципи діяльності комерційних банків нами наведено на (рис. 10.2):

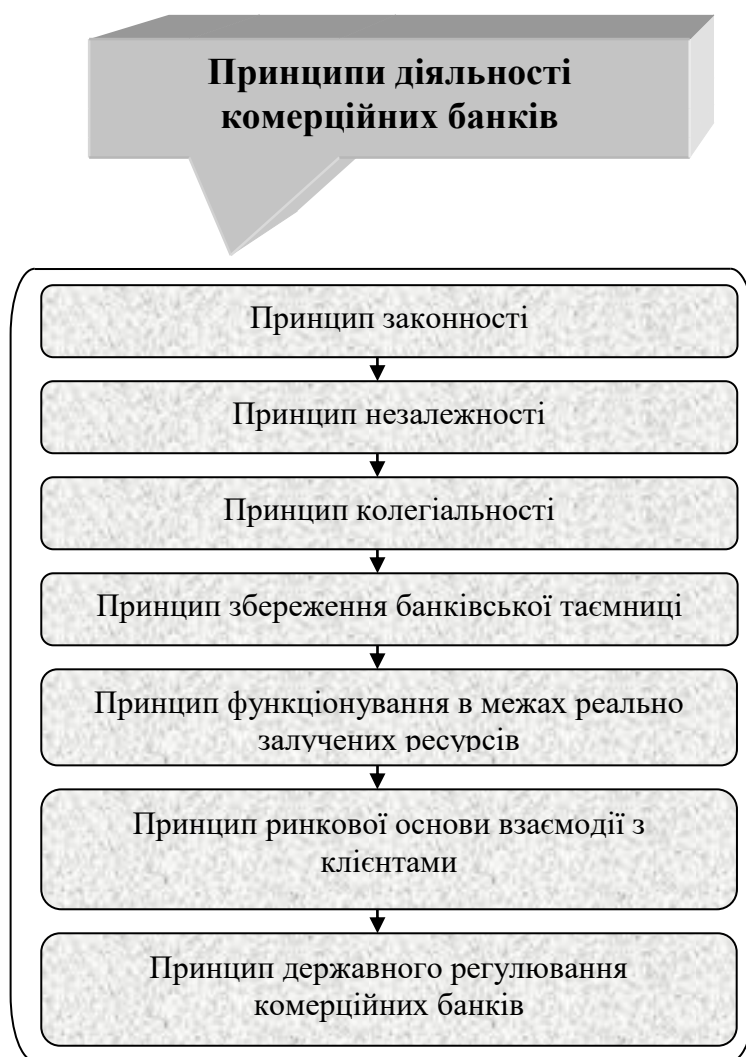

Рис. 10.2. Основні принципи діяльності комерційних банків

У системі принципів функціонування комерційних банків ключове місце займає *принцип законності*, який ґрунтується на загальнонаціональному конституційному принципі верховенства права, закріпленому в статті 8

Конституції України. Відповідно до цього положення, діяльність банківських установ повинна здійснюватися виключно на підставі, в межах повноважень та у спосіб, передбачений Конституцією та законами України.

Дотримання цього принципу забезпечує правову стабільність, передбачуваність функціонування суб'єктів банківської системи та є запорукою захисту прав усіх учасників фінансових правовідносин.

Режим законності в діяльності банків гарантує дотримання прав і законних інтересів як самих банківських установ, так і їхніх клієнтів – юридичних та фізичних осіб. Даний принцип є універсальним і поширюється на всі суб'єкти права, включно з державними й недержавними установами, підприємствами, організаціями та об'єднаннями громадян.

Наступним визначальним принципом функціонування комерційних банків виступає *принцип незалежності*.

Юридичний статус комерційного банку передбачає його організаційну та функціональну автономність від органів державної влади, місцевого самоврядування та інших суб'єктів, які не уповноважені законодавством втручатися в оперативну діяльність банку. Це положення чітко закріплено в статті 5 Закону України «Про банки і банківську діяльність», де зазначено, що будь-яке втручання органів влади у діяльність банку чи його посадових осіб є неприпустимим, а шкода, завдана таким втручанням, підлягає відшкодуванню відповідно до норм цивільного законодавства.

Серед організаційно-правових принципів слід виділити *принцип колегіальності*, який реалізується у функціонуванні органів управління банку: загальних зборів акціонерів, спостережної ради, правління (ради директорів). Ці органи приймають рішення колегіально, шляхом голосування на засіданнях, за умови наявності кворуму. Колегіальність забезпечує демократичність процесу управління та знижує ризики одноособового прийняття неефективних рішень.

Не менш важливим є *принцип збереження банківської таємниці*, що передбачає дотримання конфіденційності щодо інформації про клієнтів банку, їхні рахунки, фінансовий стан, а також зміст взаємовідносин з банківською

установою чи третьою особою. Цей принцип врегульовано розділом VI Закону України «Про банки і банківську діяльність».

Зокрема, частина перша статті 60 визначає банківську таємницю як інформацію, розголошення якої може завдати матеріальної чи моральної шкоди клієнту, і передбачає відповідальність за порушення режиму конфіденційності.

Одним із фундаментальних принципів діяльності комерційних банків є *принцип функціонування в межах реально залучених ресурсів*.

Його суть полягає в необхідності дотримання відповідності між обсягом і структурою мобілізованих ресурсів та напрямками їх розміщення. Це передбачає не лише забезпечення балансової рівноваги між пасивами й активами, а й узгодження за строками та ризиками, з урахуванням особливостей джерел формування ресурсної бази банку.

Зокрема, у випадках, коли ресурси формуються переважно за рахунок короткострокових зобов'язань, банк не має права переважно інвестувати їх у довгострокові активи, оскільки це призводить до порушення ліквідності та ризику втрати платоспроможності.

Крім того, висока частка ризикових кредитів у структурі активів вимагає від банку збільшення питомої ваги власного капіталу, що слугує буфером фінансової стійкості.

Таким чином, дотримання принципу функціонування в межах реально залучених ресурсів забезпечує стабільність, ліквідність і надійність банківської установи.

Наступним важливим принципом є *ринкова основа взаємовідносин з клієнтами*. Згідно з цим принципом, комерційні банки здійснюють посередництво в розміщенні фінансових ресурсів, орієнтуючись на критерії прибутковості, ризику й ліквідності, що притаманні ринковій економіці.

У процесі мобілізації тимчасово вільних коштів фізичних і юридичних осіб банки спрямовують їх туди, де ймовірна максимізація прибутку при прийнятному рівні ризику, забезпечуючи тим самим ефективний перерозподіл фінансових ресурсів в національній економіці.

Ще один принцип, що визначає характер взаємодії банківської системи з державою, – це *принцип державного регулювання комерційних банків* за допомогою переважно економічних, а не адміністративних методів.

Такий підхід відповідає сучасним засадам ринкової економіки та спрямований на створення сприятливого середовища для розвитку конкуренції, інновацій, забезпечення фінансової стабільності та захисту інтересів вкладників і кредиторів.

Економічні методи державного впливу реалізуються, зокрема, через механізми грошово-кредитної політики, нормативи обов'язкового резервування, ліцензування, нагляд і регулювання з боку центрального банку.

10.3. Поняття банківської стабільності та її значення

Комерційні банки є невід'ємною складовою національного економічного простору, забезпечуючи ефективну взаємодію між усіма елементами господарського механізму. Відповідно до визначення Національного банку України, банківська стабільність характеризується як стан банківської системи, за якого вона здатна ефективно виконувати свої основні функції, зокрема фінансове посередництво та забезпечення здійснення платежів, а також протистояти кризовим явищам. Стабільна банківська система забезпечує ефективний перерозподіл ресурсів від власників заощаджень до інвесторів, здійснює ретельну оцінку та адекватне управління фінансовими ризиками, а також володіє здатністю абсорбувати економічні шоки без істотних негативних наслідків. Банківська стабільність виступає фундаментальною передумовою для забезпечення економічного розвитку шляхом сприяння ефективному кредитуванню бізнесу та населення, що, у свою чергу, позитивно впливає на інвестиційний клімат. Вона також є ключовим фактором фінансової безпеки, оскільки знижує ймовірність виникнення банківських криз, здатних призвести до втрат заощаджень громадян та дестабілізації національної економіки. Крім того, стабільність банківської системи сприяє зміцненню довіри до фінансової системи, що забезпечує залучення як внутрішніх, так і зовнішніх інвестицій.

Вона також формує основу системної стійкості, забезпечуючи здатність банківської системи до відновлення після кризових явищ.

Національний банк України реалізує макропруденційну політику, спрямовану на виявлення та оцінку системних ризиків, вжиття заходів для їх мінімізації, підтримку фінансової стійкості банків, зокрема системно важливих, здійснення нагляду за банками та платіжними системами, а також проведення стрес-тестування банківської системи. Такий комплекс заходів сприяє формуванню прозорого і стабільного фінансового середовища, необхідного для сталого розвитку економіки. Через виконання функцій фінансового посередництва банки сприяють перерозподілу тимчасово вільних фінансових ресурсів між суб'єктами, які володіють надлишковими коштами, та тими, хто має потребу в інвестиційних ресурсах.

Завдяки банківському посередництву підприємства отримують змогу залучати додаткові фінансові ресурси, що, у свою чергу, сприяє модернізації виробничої бази, розширенню економічної активності та стимулює загальний економічний розвиток.

Водночас така форма посередництва супроводжується певними ризиками, зокрема ризиком неплатоспроможності позичальників, що може призвести до невиконання зобов'язань перед вкладниками та ініціювати кризові явища як на рівні окремих банків, так і в банківській системі в цілому.

Значущість банківської системи для функціонування економіки обумовлюється її здатністю забезпечувати безперервність грошового обороту, підтримку інвестиційної активності суб'єктів господарювання, акумуляцію заощаджень населення, а також реалізацію грошово-кредитної політики держави.

Зокрема, банки відіграють ключову роль у формуванні інвестиційного потенціалу країни, оскільки виступають одним із головних джерел фінансування економіки. Стан банківської системи має вирішальне значення в умовах динамічної трансформації національної економіки. Від її стійкості залежить здатність фінансового сектору ефективно реагувати на внутрішні й

зовнішні шоки, зберігати платоспроможність, ліквідність та довіру з боку вкладників і кредиторів.

Стабільність банківської системи можна трактувати як сукупність характеристик, що свідчать про її здатність виконувати функції фінансового посередника, підтримувати економічну рівновагу та адаптуватися до змін економічного середовища без суттєвих деструктивних наслідків.

Така стабільність є необхідною умовою забезпечення фінансової безпеки держави, а її підтримка є однією з ключових функцій центрального банку.

Для кількісного оцінювання рівня фінансової стабільності банківської системи застосовуються різні аналітичні підходи. Одним з ефективних методів є використання середньої геометричної відносних показників, нормованих за найкращими значеннями індикаторів. Серед ключових показників, що формують інтегральну оцінку фінансової стійкості, виділяють:

- коефіцієнт надійності;
- коефіцієнт фінансового важеля;
- коефіцієнт захищеності власного капіталу;
- коефіцієнт захищеності дохідних активів;
- мультиплікатор капіталу;
- коефіцієнт концентрації капіталу;
- співвідношення капіталу до депозитної бази;
- поточну та ресурсну ліквідність зобов'язань;
- показники платоспроможності;
- коефіцієнт кредитної активності тощо.

Характеристика основних показників, які формують інтегральну оцінку фінансової стійкості нами представлена на рис. 10.3. Сучасні умови розвитку української економіки актуалізують необхідність посилення функцій Центрального банку не лише у сфері монетарного регулювання та забезпечення цінової стабільності, а й щодо гарантування фінансової стабільності як одного з основних пріоритетів.

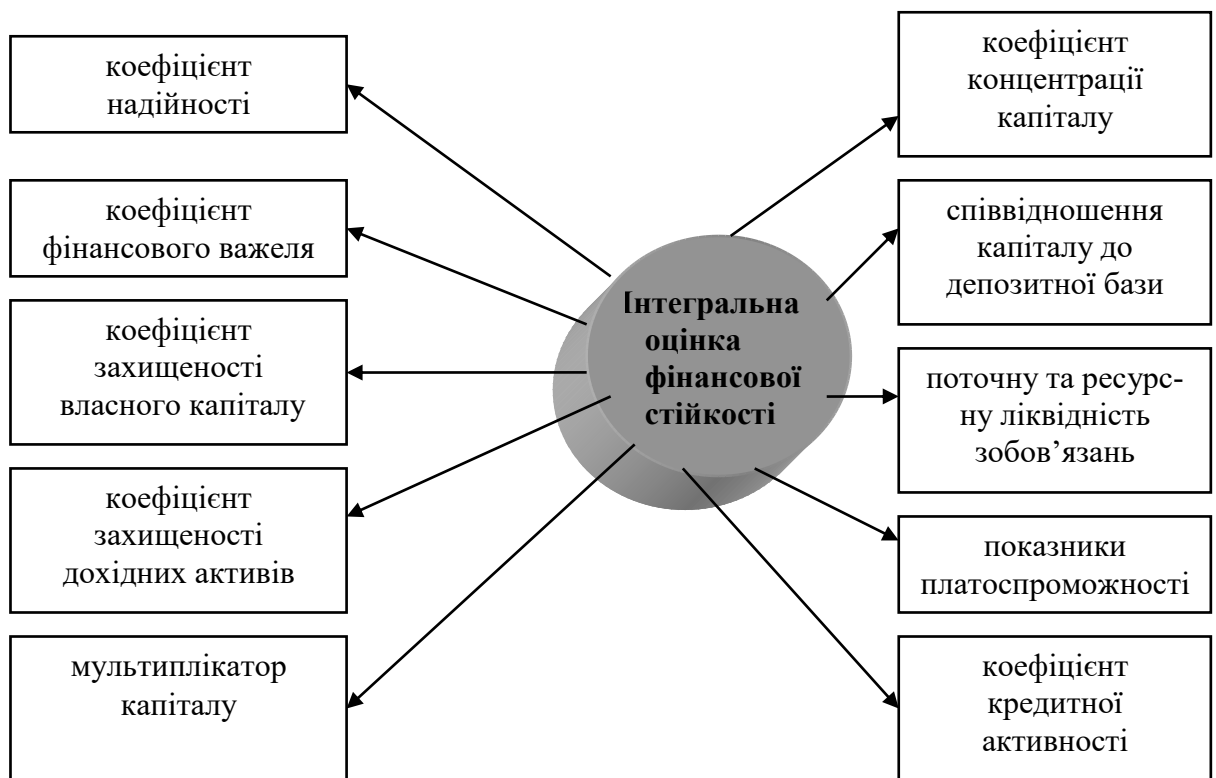

Рис. 10.3. Характеристика основних показників, які формують інтегральну оцінку фінансової стійкості

Це, в свою чергу, потребує впровадження прогностично орієнтованих підходів, здатних виявляти потенційні загрози фінансовій системі ще на ранніх етапах. Отже, аналіз фінансової стабільності не повинен обмежуватися виключно оцінюванням дотримання банками нормативних вимог чи рейтингових показників, а має базуватися на комплексному дослідженні системних ризиків та функціональних характеристик банківської системи в цілому.

10.4. Регулювання діяльності комерційних банків за допомогою економічних нормативів

У світовій банківській практиці спостерігається стійка тенденція до уніфікації системи банківського регулювання та нагляду. Ініціатором і основним координатором цього процесу виступає Міжбанківський комітет з банківського нагляду, відомий як Базельський комітет з банківського нагляду.

На основі накопиченого досвіду він розробляє рекомендації та стандарти регулювання банківської діяльності, які мають рекомендаційний характер, але широко застосовуються центральними банками різних країн для зближення національних регуляторних систем та створення єдиної, уніфікованої моделі банківського нагляду.

Основні складові регулятивного капіталу банку

Основний капітал (капітал першого рівня, *Tier 1 capital*) є найбільш стабільною частиною капіталу банку. Він не підлягає передачі чи перерозподілу та включає такі елементи, як: фактично сплачений і зареєстрований статутний капітал; відкриті резерви (створені за рахунок нерозподіленого прибутку), зокрема: емісійний дохід, реінвестовані дивіденди, кошти резервного фонду, прибутки минулих років.

Додатковий капітал (капітал другого рівня, *Tier 2 capital*) – це менш стабільна частина капіталу, обсяг якої може змінюватися відповідно до операційної діяльності банку.

Формула розрахунку регулятивного капіталу

Розмір регулятивного капіталу (РК) визначається за формулою:

$$PK=OK+DK-KBPK = OK + DK - KBPK=OK+DK-KB \quad (10.1)$$

де: ОК – основний капітал;

ДК – додатковий капітал;

КВ – кошти, вкладені банком в акції інших банків (виключаються для уникнення штучного завищення капіталу).

Особливості регулювання інвестицій у капітал інших установ

Інвестиції у акції інших банків та боргові цінні папери виключаються з регулятивного капіталу, щоб запобігти ризикам подвійного рахування капіталу та ланцюговим банкрутствам. Інвестиції в дочірні та асоційовані компанії, а також істотна участь у капіталі інших організацій визнаються високоризиковими, тому для них встановлюються додаткові капітальні вимоги.

Мінімальний розмір регулятивного капіталу в Україні

Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність»,

мінімальний розмір регулятивного капіталу (позначається як Н1) повинен перевищувати розмір статутного капіталу банку.

НБУ встановлює диференційовані вимоги до мінімального розміру регулятивного капіталу залежно від сегменту банківського ринку: 1 млн євро – для місцевих кооперативних банків; 3 млн євро – для регіональних банків; 5 млн євро – для міжрегіональних банків.

З метою підтримання стабільності банківської системи та забезпечення захисту прав і інтересів вкладників, кредиторів і інвесторів, банки зобов'язані дотримуватись нормативів капіталу, визначених Національним банком України (НБУ) або відповідними міжнародними регуляторами.

Основні нормативи включають:

1. Норматив адекватності регулятивного капіталу (Н2)

Призначення: визначає співвідношення регулятивного капіталу банку до його активів, зважених за рівнем ризику.

Ціль: гарантувати здатність банку покривати можливі фінансові втрати.

Граничне значення: згідно з вимогами Базель III та НБУ – не менше 10%.

2. Норматив достатності основного капіталу (Н3)

Суть: відображає частку основного (ядерного) капіталу в структурі активів, з урахуванням їх ризиковості.

Мінімальний рівень: становить не менше 7 %.

Складові основного капіталу: включають статутний капітал, емісійний дохід і нерозподілений прибуток.

3. Внутрішній процес оцінки достатності капіталу (ІСААР)

Суть: передбачає, що банки самостійно здійснюють оцінку потреби в капіталі з урахуванням характеру власних ризиків і обраної стратегії розвитку.

Мета: забезпечення гнучкого, індивідуального підходу до управління ризиками, доповнюючи регуляторні вимоги.

Ці нормативи узгоджуються з міжнародними стандартами Базель III – системою правил і рекомендацій, спрямованих на зміцнення фінансової стійкості банків, удосконалення управління ризиками та підвищення прозорості

банківської діяльності.

Класифікація банківських активів за рівнем ризику (методика НБУ)

Усі банківські активи поділяються на п'ять груп за ступенем ризику втрати вартості чи несвоєчасного повернення.

Групування активів за ступенем ризику втрати вартості нами представлено в табл. 10.2.

Таблиця 10.2.

Рівні ризику активів та приклади фінансових інструментів

Група активів	Характеристика	Приклади активів	Коефіцієнт ризику (k)
1	Мінімальний ризик (практично відсутній)	Грошові кошти, депозити в НБУ (строкові і до запитання), державні боргові цінні папери	0,0
2	Ризик втрати вартості до 10 %	Кредити центральним органам державного управління	0,1
3	Ризик втрати вартості до 20 %	Боргові цінні папери місцевих органів влади, депозити та короткострокові кредити банкам інвестиційного класу	0,2
4	Ризик втрати вартості до 50 %	Депозити та короткострокові кредити банкам неінвестиційного класу, кредити місцевим органам влади, валюта та банківські метали, куплені але не отримані	0,5
5	Високий ризик (не наведено у фрагменті, але зазвичай включає ризикові кредити фізичним особам, проблемні кредити тощо)	-	-

Коефіцієнти зважування визначають, яку частину активів банк має покрити капіталом з урахуванням їх ризику.

Чим вищий ризик, тим більшу кількість капіталу банк має утримувати для покриття можливих втрат.

Таким чином, нормативи достатності капіталу гарантують платоспроможність банку та знижують ймовірність банкрутства, захищаючи інтереси вкладників і кредиторів.

Тестовий контроль

1. До основних операцій комерційних банків належать:

а) активні, пасивні та комісійні операції;

- б) операції з купівлі-продажу іноземної валюти;
- в) операції з надання соціальної допомоги населенню.

2. Які функції характерні для діяльності комерційних банків?

- а) надання позик промисловим підприємствам;
- б) емісія грошей;
- в) зберігання золотого запасу держави.

3. Загальна грошова маса зростає тоді, коли комерційний банк:

- а) надає позику промисловим підприємствам;
- б) збільшує обсяги позик, які надаються державою;
- в) збільшує вклади у Центральному банку.

4. Які банківські операції належать до активних?

- а) випуск акцій;
- б) залучення коштів населення та підприємств;
- в) надання кредитів підприємствам.

5. Завершіть речення: «Комерційні банки можуть надавати кредити економічним суб'єктам в обсязі, що дорівнює...»

- а) сумі депозитів, прийнятих від клієнтів;
- б) сумі депозитів за вирахуванням обов'язкових резервів і власних коштів банку;
- в) сумі обов'язкових резервів.

6. До банківських послуг належать:

- а) касове обслуговування, інкасація, ведення рахунків;
- б) те саме, що а), плюс: залучення депозитів, видача гарантій, управління коштами та цінними паперами;
- в) лише видача гарантій і поручительств.

7. Основним нормативно-правовим актом, що регулює банківські відносини в Україні, є закон:

- а) Господарський кодекс України;
- б) «Про банки і банківську діяльність»;
- в) «Про кредитно-депозитні операції».

8. Які операції виконує комерційний банк?

- а) приймає депозити;
- б) надає кредити;
- в) приймає депозити, надає кредити, здійснює розрахункові операції.

9. Основна мета функціонування комерційних банків полягає у:

- а) наданні банківських послуг;
- б) наданні кредитів;
- в) отриманні прибутку шляхом здійснення банківської та інвестиційної діяльності.

10. Які з наведених дій здійснює комерційний банк?

- а) залучення внесків (депозитів) і надання кредитів;
- б) лише надання кредитів;
- в) здійснення розрахунків з підприємствами.

Ситуаційно-аналітичні вправи

Завдання 1. Станом на 1 січня комерційний банк мав кошти в розмірі 30,0 млн грн на кореспондентському рахунку в НБУ та 2,0 млн грн готівкою в касах. Сукупний обсяг пасивів становив 120,0 млн грн. За встановленою НБУ нормою обов'язкового резервування на рівні 17 %, необхідно: визначити загальний обсяг резерву банку на початок року; обчислити обов'язковий резерв; розрахувати обсяг вільного резерву.

Завдання 2. На початок року банк зберігав 1,3 млрд грн у вигляді готівки в касах та 25 млрд грн на кореспондентському рахунку в НБУ. Пасиви банку дорівнювали 100 млн грн. За норми обов'язкового резервування 15 %, необхідно: визначити загальний обсяг резерву банку; обчислити обов'язковий резерв; визначити вільний резерв банку.

Завдання 3. Національний банк України здійснює операцію відкритого ринку, купуючи державні облігації у комерційних банків на суму 100 млн грн. Визначити потенційне зростання пропозиції грошей за умови повного використання кредитного потенціалу банків, якщо норма резервування

становить 10 %.

Завдання 4. Норма обов'язкових резервів установлена на рівні 20 %. Додатково банк підтримує надмірні резерви в розмірі 5 % від депозитів. За наявності депозитів у розмірі 10 000 грн, визначити: яку максимальну суму банк може використати для кредитування клієнтів.

Завдання 5. Сумарні резерви банку становлять 220 млн грн, депозити – 950 млн грн. Норма обов'язкового резервування – 20 %.

Необхідно визначити, як зміниться пропозиція грошей, якщо банк ухвалить рішення використати всі надлишкові резерви для надання кредитів.

Питання для самоперевірки знань

1. Які види послуг відносяться до категорії банківських?
2. Які види діяльності, окрім надання фінансових послуг, дозволено здійснювати банківським установам?
3. Які види діяльності заборонено здійснювати комерційним банкам відповідно до чинного законодавства України?
4. Які організаційно-правові форми функціонування банківських установ передбачені в Україні?
5. Якими є основні підходи до класифікації комерційних банків?
6. Якими є основні етапи становлення та розвитку комерційних банків в історичному контексті?
7. У чому полягає суть пасивних операцій комерційного банку та яка їхня характеристика?
8. Що становить собою система банківських ресурсів і які її складові елементи?

Тема 11. Міжнародні валютно-кредитні установи та форми їх співробітництва з Україною

Навчальні питання:

- 11.1. Міжнародні фінансові інституції: класифікація та функціонування основних структур.
- 11.2. Сутність та структура міжнародних фінансів і фінансових відносин.
- 11.3. Міжнародні розрахунки та валютне регулювання в системі глобальних фінансів.

Короткий опорний конспект

11.1. Міжнародні фінансові інституції: класифікація та функціонування основних структур

Міжнародні фінансові інститути поділяються на дві основні *категорії* – глобальні та регіональні. До глобальних (всесвітніх) організацій належать: Міжнародний валютний фонд (МВФ), група Світового банку та Банк міжнародних розрахунків. Регіональні фінансові інституції функціонують на континентальній основі, до них належать: Європейський банк реконструкції та розвитку, Азіатський банк розвитку, Африканський банк розвитку, Міжамериканський банк розвитку та інші.

Міжнародний валютний фонд: роль і завдання

Міжнародний валютний фонд є провідною міжнародною фінансовою організацією, яка має статус спеціалізованої установи Організації Об'єднаних Націй. Заснований у 1944 році на конференції в Бреттон-Вудсі, він розпочав свою діяльність у 1947 році. Основними завданнями Фонду є стимулювання розвитку міжнародної торгівлі, сприяння валютному співробітництву, а також надання фінансової підтримки країнам-членам з метою подолання дисбалансів

у їхніх платіжних балансах.

Фінансові ресурси МВФ формуються шляхом внесків країн-членів, розмір яких залежить від рівня економічного розвитку держави, її участі в міжнародній торгівлі та позиції в світовій економіці.

Діяльність Фонду охоплює три ключові напрями:

- надання кредитних ресурсів;
- регулювання міжнародних валютних відносин;
- моніторинг глобальних економічних процесів.

Механізми кредитування МВФ передбачають фінансування для вирівнювання платіжного балансу, компенсаційне кредитування, а також підтримку найменш розвинених країн. Важливо зазначити, що Фонд здійснює фінансові операції виключно з офіційними органами держав-членів.

Рішення про надання фінансування базуються на трьох *чинниках*:

- наявність потреби у ресурсах;
- розмір квоти держави-члена;
- дотримання валютної дисципліни та згоди з вимогами МВФ.

Країни-члени МВФ зобов'язані утримуватися від запровадження валютних обмежень без погодження з Фондом, зокрема таких як дискримінаційні заходи щодо платежів і трансфертів, багатовалютні курси тощо.

Для забезпечення аналітичної підтримки своїх функцій МВФ регулярно публікує щомісячний збірник фінансової статистики, який містить:

- показники економічного зростання і динаміки цін;
- обсяги грошового обігу;
- зовнішньоторговельні дані (експорт/імпорт);
- стан платіжного балансу;
- інформацію про офіційні запаси золота, валютні резерви, закордонні інвестиції та коливання валютних курсів.

Група Світового банку: структура і функції

Другим за значенням інститутом у системі міжнародних фінансів є група Світового банку, яка об'єднує чотири основні організації:

- Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР);
- міжнародна асоціація розвитку;
- міжнародна фінансова корпорація;
- багатостороннє агентство з гарантування інвестицій.

Метою діяльності групи Світового банку є сприяння сталому економічному розвитку країн-членів, насамперед через надання довгострокового фінансування та стимулювання приватних інвестицій шляхом надання відповідних гарантій.

Фінансові ресурси банку формуються за рахунок:

- статутного капіталу;
- випуску облігацій на міжнародних фінансових ринках;
- створення та використання резервного фонду.

Основні напрями фінансування охоплюють:

- розвиток інфраструктури (енергетика, транспорт, зв'язок);
- сільське господарство;
- системи охорони здоров'я;
- сферу освіти.

Банк міжнародних розрахунків (БМР) є найстарішою міжнародною фінансовою інституцією, заснованою у 1930 році. Його ключовою функцією є сприяння співпраці між центральними банками провідних країн світу, а також здійснення міжбанківських розрахунків. Банк відіграє важливу роль у забезпеченні платіжних операцій між державами – учасницями Європейської валютної системи.

Окрім цього, БМР виконує низку депозитно-кредитних функцій, здійснює операції на валютному ринку, а також бере участь у фінансових операціях на ринку цінних паперів. Його діяльність спрямована на підтримання стабільності міжнародної валютно-фінансової системи та забезпечення технічного сприяння центральним банкам.

Європейський інвестиційний банк (ЄІБ), створений у 1958 році, виконує функцію фінансового інструменту Європейського Союзу. Його основна мета –

фінансування проектів, що мають регіональне, галузеве або загальноєвропейське значення.

Інвестиційна діяльність банку спрямована на стимулювання економічного зростання, розвиток інфраструктури, підвищення конкурентоспроможності, а також забезпечення екологічної та енергетичної сталості на території ЄС та за його межами.

11.2. Сутність та структура міжнародних фінансів і фінансових відносин

Міжнародні фінанси охоплюють процеси переміщення фінансових ресурсів між державами, транснаціональними структурами, міжнародними фінансовими інститутами, кредитними установами, фондовими біржами та міжурядовими організаціями.

Основними формами міжнародних фінансових потоків є: офіційна допомога розвитку, зовнішні кредити, портфельні інвестиції, міжнародні резервні активи та трансфери.

Фінансова діяльність міжнародних організацій пов'язана з формуванням і використанням бюджетних ресурсів та спеціалізованих цільових фондів. Основним джерелом доходів виступають обов'язкові внески держав-членів, обсяг яких, як правило, визначається відповідно до рівня економічного розвитку та частки країни в світовому валовому національному продукті (ВНП). Використання коштів здійснюється згідно із затвердженими бюджетними планами, які відображають пріоритети програмної діяльності організацій.

Фінанси провідних міжнародних організацій: ООН та ЄС

Бюджет Організації Об'єднаних Націй формується за рахунок обов'язкових внесків країн-членів. Розмір внеску кожної держави визначається з урахуванням рівня її економічного розвитку, що відображається через обсяг ВНП, а також затверджується за спеціально розробленим нормативом.

Наразі фінансова стабільність ООН ускладнена через хронічну

заборгованість з боку низки країн щодо сплати членських внесків. Це призводить до скорочення фінансових можливостей організації, обмежує реалізацію затверджених програм та негативно впливає на ефективність її функціонування. Видаткова частина бюджету ООН структурована на:

- адміністративні та накладні витрати;
- програмні видатки, пов'язані з реалізацією статутних завдань організації.

Європейський Союз бере свій початок із створення в 1957 році Європейського економічного співтовариства, яке поклало основу для формування спільного ринку капіталів, товарів і послуг, скасування тарифних бар'єрів, уніфікації податкового законодавства та створення єдиної валютної системи.

Розвиток інтеграційних процесів згодом завершився утворенням Європейського Союзу. Бюджет ЄС формується за рахунок власних ресурсів та внесків країн-членів. Джерела доходів поділяються на:

- національні внески, обчислені відповідно до економічного потенціалу країни;
- доходи бюджету ЄС від податкових надходжень, митних зборів та інших фінансових механізмів.

Міжнародні фінансові відносини: характеристика та напрями

Міжнародні фінансові відносини являють собою складну систему переміщення грошових потоків, що виникають у процесі економічної взаємодії між суб'єктами різних держав.

Залежно від суб'єктної структури та характеру взаємодії їх можна класифікувати за такими *напрямами*:

- відносини між підприємствами різних країн;
- міждержавні фінансові відносини;
- відносини між державами та міжнародними фінансовими організаціями;
- зв'язки між приватним сектором окремої держави та міжнародними інститутами.

На цій підставі доцільно виділяти два взаємопов'язані *блоки*:

1. Міжнародні фінансові відносини, що включають міжсуб'єктні грошові потоки (між підприємствами, урядами, підприємствами та урядами);

2. Міжнародні фінанси – як сукупність механізмів регулювання, мобілізації та розподілу фінансових ресурсів у міжнародному середовищі.

Міжнародні організації взаємодіють із урядами країн у питаннях формування та використання бюджетних коштів.

Отримані ресурси спрямовуються на реалізацію централізованих програм, утримання адміністративного апарату, а також надання фінансової допомоги окремим державам у рамках затверджених мандатів

11.3. Міжнародні розрахунки та валютне регулювання в системі глобальних фінансів

Функціонування валютного ринку та механізми регулювання

В Україні функції валютного ринку виконує Міжбанківська валютна біржа, де щоденно здійснюються торги основними конвертованими валютами (євро, долар США, фунт стерлінгів, а також низка інших валют залежно від попиту й пропозиції). Особливістю валютного ринку є подвійна дія факторів попиту та пропозиції, оскільки в якості товару і платіжного засобу виступають валюти різних країн.

Вплив на валютний курс є головним інструментом валютного регулювання. Країни прагнуть забезпечити стабільність національної валюти, оскільки вона безпосередньо впливає на економічну політику, як внутрішню, так і зовнішню.

Політика курсоутворення має два основні напрями:

– *девальвація* (зниження курсу національної валюти) використовується для стимулювання експорту, оскільки вона забезпечує експортерам вищі доходи в національній валюті;

– *ревальвація* (підвищення курсу) є доцільною при домінуванні імпорту, адже дозволяє імпортерам зменшити витрати на закупівлю іноземної валюти.

Прикладом тривалої політики девальвації є практика Японії у 1980-х

роках, коли курс ієни штучно знижувався щодо долара США з метою підтримки експорту. У відповідь на це США вживали заходів, спрямованих на обмеження імпорту японської продукції.

Міжнародне валютне регулювання виникло як необхідність забезпечення стабільності обмінних курсів після відмови від системи золотого стандарту. У той час як за умов фіксованого обміну паперових грошей на золото не існувало потреби в гнучкому регулюванні валютних операцій, сьогодні діє система узгоджених норм, що регламентують валютні відносини на глобальному рівні.

Сучасні національні та міжнародні системи валютного регулювання, в тому числі політика Міжнародного валютного фонду, спрямовані на утримання макроекономічної стабільності. Водночас вони визнають, що валютний курс повинен відображати реальний стан економіки країни, і не ставлять за мету його підтримання за будь-яку ціну.

Тестовий контроль

1. Як визначаються міжнародні розрахунки?

а) це фінансові операції між юридичними й фізичними особами, банками та установами різних країн, що супроводжують міжнародний обіг товарів і послуг;

б) це використання валютних активів у міжнародному обігу;

в) це будь-які угоди між резидентами та нерезидентами у національній валюті.

2. Які основні способи розрахунків застосовуються в зовнішньоекономічній торгівлі?

а) бартерний обмін;

б) розрахунки готівкою, авансові платежі та відстрочені платежі (у кредит);

в) перекази в безготівковій формі.

3. Що передбачає здійснення авансового платежу?

а) оплата товару через деякий час після його постачання;

б) попереднє внесення коштів покупцем до отримання товару чи

відповідних документів;

в) здійснення платежу банком при передачі документів або товару.

4. У чому полягає суть розрахунків готівкою при міжнародній торгівлі?

а) оплата після отримання товару.

б) передача коштів до отримання товару або товаросупровідних документів;

в) платіж здійснюється через банківську установу після надання документів.

5. Яка суть розрахунків у кредитній формі?

а) оплата відтермінується на визначений у контракті період після поставки продукції;

б) виплата коштів до моменту передачі товару;

в) платіж проводиться банком у момент передачі документів.

6. Які валюти включені до складу СПЗ (спеціальних прав запозичення)?

а) долар США, єна, марка, франк, фунт стерлінгів;

б) долар США, євро, фунт стерлінгів та японська єна;

в) долар США, євро, японська єна.

7. Хто може володіти та використовувати СПЗ (SDR)?

а) країни-учасниці МВФ, які приєдналися до системи СПЗ;

б) країни, що не входять до складу МВФ (за рішенням керівництва);

в) регіональні або національні банки та фінансові інституції.

8. Що розуміється під «ризиком країни» у міжнародних фінансах?

а) це загроза фінансових втрат, пов'язана з політичними чи економічними подіями в країні, що може вплинути на ефективність зовнішньоекономічних операцій;

б) ризик, пов'язаний з ненадійністю банківських установ;

в) небезпека фінансових втрат через коливання валютного курсу.

9. Як охарактеризувати банківський ризик у зовнішньо-економічній діяльності?

а) пов'язаний із політичною або економічною нестабільністю в країні;

б) пов'язаний із ймовірністю фінансових втрат через неефективне

управління банком або його фінансову нестійкість;

в) виникає через коливання валютних курсів.

10. У чому полягає суть валютного ризику?

а) це вплив політичних подій на торгівлю;

б) це ризик, що виникає через нестабільність банків;

в) це можливість втрат, обумовлених коливанням валютних курсів у процесі виконання контракту.

Ситуаційно-аналітичні вправи

Завдання 1. Уявімо ситуацію, за якої, за незмінних інших умов, зростання рівня доходів населення у США спричиняє підвищення попиту на товари японського виробництва. Проаналізуйте наступне:

1. Яким чином така зміна вплине на платіжні баланси обох країн?

2. Яким чином здійснювалося б коригування дисбалансів (дефіциту чи профіциту) платіжного балансу у випадку функціонування:

а) золотого стандарту;

б) Бреттон-Вудської валютної системи;

в) Ямайської валютної системи?

Завдання 2. У вигляді схеми (діаграми) зобразіть основні функції та завдання, які виконує Міжнародний валютний фонд (МВФ) у контексті стабілізації глобальної фінансової системи

Завдання 3. Світова ринкова ціна на канадську пшеницю становить 250 дол. США за тонну. Уряд України (що є значним імпортером пшениці) розглядає можливість запровадження специфічного імпортного тарифу у розмірі 40 дол. за 1 тону з метою поповнення бюджету.

Поточний річний обсяг внутрішнього виробництва становить 200 млн тонн, а обсяг споживання – 280 млн тонн. За оцінками, введення тарифу спричинить падіння світової ціни до 240 дол. США, водночас внутрішнє виробництво зросте до 230 млн тонн, а обсяг споживання скоротиться до 250 млн тонн. Проаналізуйте економічні наслідки введення імпортного тарифу:

- для бюджету держави;
- для національних виробників;
- для внутрішніх споживачів.

Представте результати у вигляді графічного аналізу (наприклад, за допомогою моделей часткової рівноваги).

Завдання 4. Світова ціна на цукор, що постачається з Куби до порту Роттердам, становить 300 дол. США за тонну. У Німеччині (ФРН) на імпорту цукру встановлене мито у розмірі 30%. До введення тарифу обсяги внутрішнього виробництва, споживання й імпорту становили відповідно 5 млн т, 6 млн т і 2 млн т. Після введення тарифу: обсяг виробництва залишився на рівні 4 млн т; споживання скоротилося до 3,9 млн т; імпорту – до 0,6 млн т.

ФРН, як країна-споживач, не має значного впливу на світовий ринок цукру. Здійсніть розрахунок та подайте графічне зображення загального економічного ефекту від скасування тарифного обмеження для країни.

Завдання 5. Компанія «Microsoft» (США) реалізує нову версію програмного забезпечення шляхом укладання ліцензійних угод. Проаналізуйте, яка форма оплати ліцензії (роялті, паушальний платіж, участь у прибутках чи у капіталі) буде найбільш доцільною у кожному з наведених випадків:

- а) реалізація продукту для кінцевих індивідуальних користувачів;
- б) передача ліцензії компаніям-розробникам прикладного програмного забезпечення, що використовує відповідну платформу;
- в) передача ліцензії компанії, яка претендує на статус генерального дистриб'ютора продукції корпорації «Microsoft» у конкретному регіоні.

Питання для самоперевірки знань

1. Які основні напрями охоплюють міжнародні фінансові відносини в сучасній економіці?
2. У чому полягає сутність міжнародних фінансів як економічної категорії?
3. Як визначаються міжнародні фінансові інститути, і яку роль вони відіграють у світовій фінансовій системі?

4. Які основні форми застосовуються в системі міжнародних розрахунків?
5. Що таке валютний курс, якими є принципи його формування та фактори впливу?
6. Що являють собою спеціальні права запозичення (SDR), та з якою метою вони використовуються?
7. Яке економічне значення мало створення Європейської валютної одиниці, та в яких сферах вона застосовувалась?
8. Які були ключові передумови запровадження спільної європейської валюти – євро, та як реалізувався процес її впровадження?
9. Які методи застосовуються для визначення валютного курсу в міжнародній практиці?
10. У чому полягає механізм валютного регулювання та які його цілі?
11. Яким чином формується та на що спрямовується бюджет ООН?
12. Як формується доходна частина бюджету Європейського Союзу та як здійснюється його використання?
13. Які основні функції виконує Міжнародний валютний фонд у системі глобального фінансового регулювання?
14. За рахунок яких джерел формується капітал МВФ?
15. У яких формах та за якими принципами здійснюється кредитна діяльність МВФ?
16. Які інструменти валютного регулювання використовує МВФ для забезпечення стабільності світової фінансової системи?
17. Які установи входять до складу групи Світового банку, і як розмежовуються їхні функції?
18. Якими є основні напрями діяльності та функції Міжнародного банку реконструкції та розвитку (МБРР)?
19. Як формуються фінансові ресурси та капітал МБРР?
20. Які завдання виконує Європейський банк реконструкції та розвитку, та в яких сферах реалізується його діяльність?

Тема 12. Спеціалізовані кредитно-фінансові установи

Навчальні питання:

12.1. Загальна характеристика спеціалізованих кредитно-фінансових установ.

12.2. Функції спеціалізованих кредитно-фінансових установ.

Короткий опорний конспект

12.1. Загальна характеристика спеціалізованих кредитно-фінансових установ

Спеціалізовані кредитно-фінансові установи (СКФУ) представляють собою небанківські фінансові інституції, що виконують окремі, вузькоспеціалізовані функції у межах фінансової системи. Вони не мають права здійснювати емісію грошових коштів або залучати депозити на умовах відкритого доступу, проте забезпечують широкий спектр фінансових послуг, включаючи страхування, пенсійне накопичення, кредитування окремих категорій клієнтів, управління активами тощо.

Основні *характеристики* спеціалізованих кредитно-фінансових установ:

- спеціалізація – кожна установа зосереджена на виконанні чітко визначеного набору функцій, на відміну від універсальних банківських установ;
- обмеженість фінансових інструментів – діяльність регламентується відповідними ліцензіями та нормативно-правовими актами;
- підвищений рівень регулювання та контролю – такі установи перебувають під наглядом Національного банку України або Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку;
- соціальна спрямованість – частина установ (зокрема кредитні спілки та недержавні пенсійні фонди) мають кооперативний чи неприбутковий статус.

Класифікація спеціалізованих кредитно-фінансових установ за видами

діяльності включає такі основні *категорії*:

1. Кредитні спілки – кооперативні фінансові організації, які об'єднують фізичних осіб на засадах добровільності, взаємодопомоги та самоврядування з метою задоволення їхніх потреб у кредитах та інших фінансових послугах. Основною функцією є надання споживчих кредитів своїм членам.

2. Страхові компанії – фінансові інституції, які здійснюють страхову діяльність через укладання страхових договорів, акумуляцію страхових премій та формування страхових резервів для відшкодування збитків або здійснення страхових виплат.

3. Недержавні пенсійні фонди (НПФ) – неприбуткові організації, які забезпечують формування накопичувальних пенсійних активів учасників на індивідуальних рахунках з подальшою виплатою пенсійних коштів. Організаційна структура може бути відкритою, корпоративною або професійною.

4. Інвестиційні фонди та компанії – суб'єкти, що акумулюють кошти інвесторів для колективного інвестування у цінні папери, нерухомість та інші фінансові інструменти з метою диверсифікації ризиків і забезпечення прибутковості.

5. Лізингові компанії – установи, які надають послуги з довгострокової оренди майна (лізинг) із можливістю подальшого викупу, спрямовані на фінансування придбання основних засобів підприємствами.

6. Факторингові компанії – спеціалізовані організації, що здійснюють купівлю права вимоги дебіторської заборгованості, надаючи клієнтам дострокове фінансування.

7. Ломбарди – установи, які надають короткострокові кредити під заставу рухомого майна, здійснюючи його негайне прийняття із мінімальними вимогами до позичальника.

8. Фінансові компанії – юридичні особи, які виконують одну або декілька видів фінансових послуг (споживче кредитування, фінансовий лізинг, факторинг тощо) на підставі відповідної ліцензії.

Характеристика основних категорій спеціалізованих кредитно-фінансових установ:

Кредитні спілки базуються на принципі взаємодопомоги та самоуправління; надають споживчі кредити і ощадні послуги; мають некомерційний статус і функціонують на основі членських внесків.

Страхові компанії формують страхові резерви за рахунок премій; здійснюють різні види страхування (життя, майнове, медичне, відповідальність); інвестують кошти для забезпечення платоспроможності.

Недержавні пенсійні фонди спрямовані на довгострокове пенсійне накопичення; поділяються на відкриті, корпоративні та професійні; регламентуються законом України “Про недержавне пенсійне забезпечення”.

Лізингові компанії забезпечують альтернативу банківському кредитуванню шляхом передачі в оренду обладнання, техніки, транспорту чи нерухомості; існують різні види лізингу (фінансовий, оперативний, міжнародний). *Інвестиційні фонди та компанії* спеціалізуються на колективному інвестуванні; включають пайові, корпоративні та венчурні фонди; прибуток інвесторів залежить від капіталізації активів фонду. *Факторингові компанії* покращують ліквідність клієнтів, купуючи дебіторську заборгованість; можуть надавати послуги фінансування, інкасації та страхування ризиків неплатежів. *Ломбарди* пропонують швидкі кредити під заставу цінностей; відрізняються простими умовами, високими ставками та короткими строками кредитування.

Фінансові компанії можуть одночасно здійснювати кілька видів фінансових послуг. Основна діяльність здійснюється лише за наявності відповідної ліцензії.

Роль спеціалізованих кредитно-фінансових установ у розвитку економіки:

- забезпечення диверсифікації фінансової системи через заповнення ніш, не охоплених традиційним банківським сектором;
- підвищення соціальної інклюзії шляхом надання доступу до фінансових ресурсів малозабезпеченим верствам населення;
- сприяння розвитку малого та середнього бізнесу через факторингові,

лізингові та мікрокредитні послуги;

– залучення довгострокових інвестицій завдяки пенсійним та страхувальним накопиченням.

Таким чином, спеціалізовані кредитно-фінансові установи виконують важливу функцію доповнення банківської системи, обслуговуючи специфічні сегменти фінансового ринку, акумулюючи ресурси, що не залучаються традиційними банками, та стимулюючи інвестування в економіку і соціально значущі сфери.

12.2. Функції спеціалізованих кредитно-фінансових установ

Спеціалізовані кредитно-фінансові установи (СКФУ) виконують комплекс функцій, які визначають їхню роль і місце в структурі фінансової системи держави. Ці установи відрізняються вузькою спеціалізацією діяльності та мають конкретні завдання, що відокремлюють їх від універсальних банківських інститутів. Нами наведено основні функції спеціалізованих кредитно-фінансових установ (рис. 12.1):

Рис. 12.1. Основні функції спеціалізованих кредитно-фінансових установ

Основні функції СКФУ включають:

1. *Функція фінансового посередництва.* СКФУ виступають посередниками між джерелами капіталу (інвесторами, вкладниками) та їхніми отримувачами (підприємствами, фізичними особами). Вони акумулюють вільні грошові ресурси, що знаходяться у розпорядженні фізичних та юридичних осіб, і спрямовують їх на цільові потреби, такі як кредитування, інвестування чи страхування. Завдяки цій функції забезпечується ефективний розподіл фінансових ресурсів, що сприяє зростанню виробничої діяльності та розвитку ринкової інфраструктури.

Наприклад, кредитні спілки акумулюють внески своїх членів для подальшого кредитування, тоді як недержавні пенсійні фонди накопичують внески учасників для інвестиційної діяльності.

2. *Функція управління ризиками (ризик-менеджменту).* Одна з основних функцій СКФУ полягає у здійсненні розподілу, мінімізації та контролю фінансових ризиків, що супроводжують господарську діяльність. Страхові компанії, факторингові підприємства та інші спеціалізовані структури розробляють механізми захисту бізнесу і населення від потенційних фінансових втрат – від пошкодження майна до неплатоспроможності контрагентів. Зокрема, страхові компанії формують страхові резерви для покриття збитків, а факторингові організації сприяють покращенню ліквідності підприємств через дострокове викуплення дебіторської заборгованості.

3. *Функція фінансування специфічних секторів економіки.* СКФУ забезпечують фінансову підтримку тих сегментів клієнтів і галузей, які традиційні банки обслуговують не в повному обсязі. До таких категорій належать малий та середній бізнес, соціально вразливі верстви населення, професійні об'єднання.

Наприклад, кредитні спілки, працюючи за принципами взаємодопомоги, надають доступні кредити членам, які часто представляють малий бізнес або мають обмежений доступ до банківських продуктів.

4. *Функція накопичення і капіталізації.* Недержавні пенсійні фонди,

інвестиційні компанії та інвестиційні фонди реалізують функцію довгострокового накопичення коштів із подальшим їх інвестуванням і приростом вартості. Вони акумулюють внески учасників, вкладають їх у фінансові інструменти (цінні папери, нерухомість та інші активи) і сприяють збільшенню капіталу, що є підґрунтям для майбутніх пенсійних виплат або отримання інвестиційного доходу.

Цей процес забезпечує стабільне джерело фінансування для економіки та підвищує фінансову безпеку громадян.

5. *Функція контролю і нагляду.* СКФУ виконують функції контролю за дотриманням фінансової дисципліни у межах власної діяльності. Вони здійснюють оцінку платоспроможності клієнтів, аналіз кредитних ризиків, моніторинг виконання договірних зобов'язань і дотримання регуляторних норм. Окрім того, діяльність цих установ підлягає нагляду з боку державних органів (наприклад, Національного банку України або Національної комісії з цінних паперів), що забезпечує прозорість та стабільність фінансової системи.

6. *Соціальна функція.* Багато СКФУ мають виражену соціальну спрямованість, сприяючи фінансовій інклюзії та підтримці соціально вразливих верств населення. Це, насамперед, стосується кредитних спілок, які працюють на засадах взаємодопомоги, а також недержавних пенсійних фондів, що формують додаткові пенсійні накопичення громадян.

Така діяльність покращує добробут населення, створює додаткові джерела доходу та знижує соціальну напругу.

7. *Функція інноваційного розвитку.* СКФУ виступають активними учасниками впровадження новітніх фінансових технологій і продуктів, адаптуючи їх до специфічних потреб певних ринкових сегментів. Це сприяє розвитку мікрокредитування, електронних платіжних систем, інвестиційних платформ і розширює доступ до фінансових послуг.

8. *Функція підтримки малого та середнього бізнесу.* За рахунок надання спеціалізованих фінансових послуг (лізинг, факторинг, мікрокредитування) СКФУ забезпечують сприятливі умови для розвитку малого і середнього

бізнесу – одного з ключових секторів економіки, що генерує робочі місця і стимулює інновації. Таким чином, спеціалізовані кредитно-фінансові установи виконують комплекс функцій, що доповнюють і розширюють можливості банківського сектору. Вони забезпечують цілеспрямоване фінансування, ефективне управління ризиками, накопичення капіталу, соціальну підтримку і сприяють стабільному розвитку національної економіки.

Завдяки своїй спеціалізації СКФУ здатні гнучко реагувати на потреби конкретних груп клієнтів і сегментів ринку, підвищуючи загальну ефективність фінансової системи.

Тестовий контроль

1. Який із наведених суб'єктів належить до спеціалізованих кредитно-фінансових установ?

- а) Міністерство фінансів України;
- б) Пенсійний фонд України;
- в) ломбард.

2. Яка з функцій є основною у діяльності ломбардів як спеціалізованих фінансових установ?

- а) надання довгострокових інвестиційних кредитів;
- б) кредитування фізичних осіб під заставу рухомого майна;
- в) формування дохідної частини державного бюджету.

3. Яка з наведених фінансових установ здійснює професійну діяльність у сфері страхування ризиків?

- а) іпотечна компанія;
- б) страхова компанія;
- в) пенсійний фонд.

4. Обслуговування яких категорій клієнтів є пріоритетним напрямом діяльності кредитних спілок?

- а) великі корпоративні клієнти;
- б) фізичні особи та малі суб'єкти підприємницької діяльності;

в) центральні органи виконавчої влади.

5. Яке основне завдання виконує факторингова компанія в контексті фінансово-кредитної діяльності?

а) забезпечення страхування банківських вкладів;

б) викуп дебіторської заборгованості з метою її подальшого стягнення;

в) кредитування нерухомості.

6. Який із перелічених суб'єктів не відноситься до категорії спеціалізованих кредитно-фінансових установ?

а) кредитна спілка;

б) іпотечна компанія;

в) комерційний банк.

7. Який вид фінансових послуг є ключовим у діяльності лізингових компаній?

а) організація купівлі-продажу цінних паперів;

б) надання майна у користування на умовах фінансового лізингу з можливістю подальшого викупу;

в) прийом депозитних вкладів.

8. Яка основна функція притаманна недержавним пенсійним фондам у фінансовій системі?

а) здійснення банківського нагляду;

б) формування та управління пенсійними резервами для забезпечення майбутніх виплат;

в) надання мікрофінансових послуг.

9. Який орган державного регулювання здійснює нагляд за діяльністю спеціалізованих кредитно-фінансових установ в Україні?

а) Міністерство економіки України;

б) Верховна Рада України;

в) Національний банк України.

10. Який фінансовий інструмент є основним у діяльності іпотечних компаній?

- а) кредитування населення під заставу нерухомого майна;
- б) операції з фінансовим лізингом;
- в) надання страхових послуг.

Ситуаційно-аналітичні вправи

Завдання 1. Підприємство планує здійснити придбання виробничого обладнання вартістю 700 000 грн шляхом укладання договору фінансового лізингу строком на 4 роки. Лізингова компанія встановлює умови, що передбачають авансовий платіж у розмірі 25 % від вартості об'єкта, річну процентну ставку 13 %, а також рівномірне погашення зобов'язань (аннуїтетні платежі).

Необхідно:

1. Визначити розмір авансового платежу.
2. Розрахувати суму фінансування, що підлягає покриттю лізинговою компанією.
3. Обчислити величину щорічного лізингового платежу за умов рівномірного погашення протягом 5 років.

Завдання 2. Підприємство уклало договір страхування виробничої будівлі від ризику пожежі на суму 4 000 000 грн. Страхова премія нараховується за ставкою 0,9 % річних.

Необхідно: розрахувати розмір страхової премії.

У разі настання страхового випадку, внаслідок якого було завдано збитків на суму 1 500 000 грн, визначити суму страхової виплати у двох варіантах:

- при повному страхуванні;
- за наявності франшизи у розмірі 8% від суми збитку.

Завдання 3. Працівник бере участь у програмі добровільного пенсійного страхування, здійснюючи щомісячні внески у розмірі 1 500 грн до недержавного пенсійного фонду. Очікувана середньорічна дохідність фонду становить 7 %, а загальний строк накопичення – 25 років.

Необхідно:

1. Розрахувати сумарну величину пенсійних внесків за весь період накопичення.

2. Визначити майбутню вартість накопиченого капіталу із застосуванням механізму складного відсотка за умови щорічної капіталізації.

Завдання 4. Учасник кредитної спілки отримав позику в розмірі 90 000 грн строком на 4 роки за фіксованою річною ставкою 19 %, з умовою щомісячного погашення ануїтетними платежами.

Необхідно:

1. Розрахувати розмір щомісячного платежу за ануїтетною схемою.
2. Визначити загальну суму виплат за весь період дії кредитного договору.
3. Обчислити загальний обсяг переплати за користування кредитом.

Завдання 5. Фізична особа інвестувала 500 000 грн у пайовий інвестиційний фонд із прогнозованою середньорічною дохідністю 10 %. Інвестор планує залишити інвестицію на строк 6 років.

Необхідно:

1. Розрахувати очікувану суму інвестиційного капіталу через 6 років за умови щорічної капіталізації доходу (складний відсоток).
2. Визначити абсолютну величину прибутку, отриманого інвестором.
3. Якщо щорічна комісія фонду становить 1,8 % від поточної вартості активів, розрахувати скоригований прибуток з урахуванням витрат на обслуговування.

Питання для самоперевірки знань

1. Надайте визначення страхування як економічної категорії та охарактеризуйте основні його види.

2. Які функції виконує страхування у фінансово-економічній системі?

3. Як здійснюється класифікація страхових компаній та які нормативні вимоги висуваються до їх статутного капіталу?

4. Що становить собою недержавний пенсійний фонд та які існують типи таких фондів згідно з чинним законодавством?

5. Дайте визначення поняттям «вкладник» і «учасник» недержавного пенсійного фонду. У чому полягає їх роль у пенсійній системі?
6. Які засадничі принципи лежать в основі функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні?
7. Які законодавчі обмеження передбачені для інвестиційної діяльності, що здійснюється з використанням пенсійних активів недержавних пенсійних фондів?
8. Що таке інвестиційний фонд та яким є встановлений мінімальний розмір його статутного капіталу?
9. Охарактеризуйте основні види інвестиційних фондів, що функціонують в Україні.
10. У чому полягає механізм функціонування інвестиційної компанії як фінансового посередника?
11. Які вимоги та обмеження регламентують діяльність кредитних спілок в Україні?
12. Які фінансові послуги можуть надаватися ломбардами відповідно до законодавства?
13. Як визначається поняття спеціалізованих кредитно-фінансових установ у сучасній фінансовій теорії?
14. Які класифікації спеціалізованих кредитно-фінансових установ існують у науковій літературі?
15. У чому полягає специфіка функціонування іпотечних фінансових установ?
16. Які особливості діяльності лізингових компаній та їх роль у структурі фінансового ринку?
17. Які основні функції виконують факторингові організації в системі фінансового посередництва?
18. Чим відрізняються кредитні спілки від традиційних комерційних банків з позицій правового статусу та функціонального призначення?

Ключ до тестового контролю

Порядковий номер теми	Номер тестового завдання									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Тема 1	в	в	б	б	в	б	г	в	в	а
Тема 2	а	б	а	а	а	в	в	а	а	в
Тема 3	а	в	б	а	б	б	в	в	б	б
Тема 4	в	в	в	в	в	а	в	в	а	а
Тема 5	в	а	в	б	а	б	а	в	а	а
Тема 6	в	в	в	в	в	б	в	в	в	б
Тема 7	в	в	б	б	б	б	в	б	в	б
Тема 8	а	в	в	б	в	а	в	б	б	а
Тема 9	в	б	б	в	б	б	в	а	б	б
Тема 10	а	а	а	в	б	б	б	в	в	а
Тема 11	а	б	б	б	а	б	а	а	б	в
Тема 12	в	б	б	б	б	в	б	б	в	а

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Аранчій В. І., Бойко Л. М., Черненко Л. В. Гроші та кредит : навч. посіб. Київ : Магнолія, 2025. 364 с.
2. Артус М. М. Формування механізму ціноутворення в умовах ринкової економіки. Тернопіль : Економічна думка, 2002. 354 с.
3. Банківська енциклопедія / [під ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Мороза]. Київ : ЕЛЬ-ТОН, 1992. 330 с.
4. Вишивана Б. М. Гроші і кредит: Методичні вказівки та плани семінарських занять для студентів освітнього ступеня бакалавр спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок». Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2023. 30 с.
5. Волкова В. В., Волкова Н. І. Гроші і кредит : навч. посіб. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2021. 300 с.
6. Демківський А. В. Гроші та кредит : навч. посіб. Київ : Дакор, 2005. 528 с.
7. Дзюблюк О. В., Чайковський Я. І. Методичні вказівки з вивчення навчальної дисципліни «Гроші та кредит». Тернопіль : ЗУНУ, 2022. 34 с.
8. Дорогань В. К., Томілін О. О., Гаврилова О. А. Основи фінансової діяльності підприємства : підруч. Київ : Вид-во Європ. ун-ту, 2008. 259 с.
9. Економіка від А до Я : Понятійно-термінологічний словник / О. В. Куроченко, М. А. Копнов, В. П. Сладкевич та ін. Київ : ДП «Видавничий дім Персонал». 2008. 368 с.
10. Економічний енциклопедичний словник : у 2 т. [С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, Устенко О. А., С. І. Юрій]; за ред. С. В. Мочерного. Львів : Світ, 2005. Т. 1. 616 с.
11. Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. [С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. А. Устенко, С. І. Юрій]; за ред. С. В. Мочерного. Львів : Світ, 2005. Т. 2. 568 с.

12. Електронні гроші в Україні : що, де, як? Гроші в кредит : веб-сайт. URL: <http://groshi-vkredit.org.ua/elektronni-hroshi-v-ukrajini-scho-de-yak.html>
13. Загородній А. Г., Вознюк Г. Л., Смовженко Т. С. Фінансовий словник. 3-тє вид., випр. та доп. Київ : Т-во «Знання», КОО, 2000. 587 с.
14. Іванчук Н. В. Гроші і кредит : навч. посіб. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2021. 332 с.
15. Калініченко Л. Л., Коковіхіна О. О., Бойко Д. І., Войтов І. М. Гроші і кредит : навч. посіб. Харків : УкрДУЗТ, 2016. 249 с.
16. Кабінет Міністрів України : веб-сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua>.
17. Коваленко Д. І. Гроші та кредит: теорія і практика : навч. посіб. 3-тє вид. допов. та перероб. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 352 с.
18. Колесніченко В. Ф. Гроші та кредит : навч. посіб. Харків : Вид. ХНЕУ, 2008. 370 с.
20. Колодізєв О. М., Колесніченко В. Ф. Гроші і кредит : підручник. Київ : Знання, 2010. 615 с.
21. Колотуха С. М., Власюк С. А. Гроші та кредит : навч. посіб. Київ : Знання, 2012. 495 с.
22. Крупка М., Андрущак Є., Пайтра Н. та ін. : підручник / за ред. М. І. Крупки. 2-ге вид., переробл. і доповн. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2023. 524 с.
23. Митяй О. В. Гроші і кредит : навч. посіб. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2015. 492 с.
24. Міністерство Фінансів України : веб-сайт. URL: <https://mof.gov.ua/uk>.
25. Національний банк України : веб-сайт. URL: <https://www.bank.gov.ua/>.
26. Осовська Г. В., Юшкевич О. О., Завадський Й. С. Економічний словник. Київ : Кондор, 2005. 358 с.
27. Політило М. П., Хома І. Б., Чубка О. М., Ярошевич Н. Б., Якимів А. І. Фінанси, гроші та кредит : навч. посіб. Львів : Новий Світ-2000, 2025. 234 с.
28. Положення про випуск електронних грошей та здійснення платіжних операцій з ними. Затверджене Постановою Правління НБУ від 29 вересня 2022

року № 210. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0210500-22#Text> .

29. П'ятак Т. В., Сітак І. Л. Гроші та кредит: методичні вказівки щодо виконання розрахункового завдання для студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спец. 072 "Фінанси, банківська справа та страхування". Харків: Іванченко І. С., 2021. 30 с. URL : <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/53815>.

30. Сайт періодичних видань : «Фінанси України». URL : <http://finukr.org.ua>

31. Світлична В. Ю. Гроші і кредит : підруч. Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2020. 191 с.

32. Слободянюк О. В., Котлубай В. О., Лазарева Г. Ю. Метод. реком. та завдання для роботи в аудиторний час, самостійної та індивідуальної роботи студентів. Одеса : НУ «Одеська юридична академія», 2021. 106 с.

33. Стеценко С. П., Титок В. В., Лисиця Н. В. та ін. Гроші та кредит : навч. посіб. Київ : КНУБА, 2024. 227 с.

34. Суздальєва О. С. Гроші та кредит : навч. посіб. Київ : МДУ, 2024. 169 с.

35. Томілін О. О. Вдосконалення управління грошовими потоками. *Економіка: проблеми теорії та практики*. Вип. № 237. Т. IV. Дніпропетровськ : ДНУ, 2008. С. 907–916.

36. Томілін О. О. Організація господарської діяльності підприємства: монографія. Полтава : „Оріяна”, 2009. 176 с.

37. Томілін О. О. Особливості регулювання міжгалузевих відносин в системі ціноутворення. *Вісник Донецького університету економіки та права*. Донецьк, 2012. Вип. 2. С. 53–57.

38. Томілін О. О. Регулювання міжгалузевих відносин у сільському господарстві : монографія. Київ : ННЦ “ІАЕ”, 2014. 320 с.

39. Томілін О. О. Управління грошовими надходженнями підприємств. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства*. Вип. № 72. Харків : ХНТУСГ, 2008. С. 392–395.

40. Томілін О. О., Дорогань-Писаренко Л. О. Банківське кредитування аграрного сектору економіки в ринкових умовах господарювання. *Інтелект*

XXI століття. Серія «Економічні науки». Київ : Національний університет харчових технологій. 2020. № 3. С. 112–116.

41. Томілін О. О., Дорошенко А. П., Безкровний О. В. Джерела фінансового забезпечення в організації кредитного процесу сектору економіки. *Економічний простір*. 2025. № 198. С. 130-136.

42. Томілін О. О., Дорошенко О. О., Крамаренко А. О., Книш С. І., Грек Г. В. Сучасні тенденції фінансово-кредитного забезпечення у банківській системі України. *Ефективна економіка*. 2025. № 6. URL : <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2025.6.34%20>

43. Томілін О. О., Дорошенко О. О., Тютюнник С. В., Тютюнник Ю. М. Безпековий вимір формування системи управління фінансами в банківських структурах. *Ефективна економіка*. 2025. № 7. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2025.7.17%20>

44. Томілін О. О., Лоза С. С. Стан лізингового кредиту в Україні. *Економіка: проблеми теорії та практики: Збірник наукових праць*. 2010. Вип. № 265. Т. VII. С. 2468–2472.

45. Томілін О. О., Гаврилова О. А., Демчук Г. С. Гроші та кредит: навч. посіб. Полтава : ПОКППІТ «Освітаінфоком», 2009. 172 с.

46. Томілін О. О., Гаврилова О. А., Демчук Г. С. Грошово-кредитні системи зарубіжних країн : навч. посіб. Полтава : «Оріяна», 2009. 284 с.

47. Томілін О. О., Тютюнник Ю. М., Бражник Л. В., Дроботя Я. А. Фінансово-економічний словник – довідник / за наук. ред. проф. О.О. Томіліна / Полтава : ПДАУ. 2023. 108 с.

48. Фінанси: підруч. / С. І. Юрій, В.М. Федосова; за ред. С. І. Юрія. Київ : Знання, 2008. 611 с.

49. Щетинін А. І. Гроші та кредит : підруч. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 432 с.

50. Щетинін А. І. Гроші та кредит : підручник. 4-те вид., переробл. і доповн. Київ : Центр учбової літератури, 2024. 440 с.

51. Як працюють інвестиційні компанії в Україні? Cronvest : веб-сайт.

URL : <https://cronvest.com/uk/news/yak-praczyuyut-investiczijni-kompani%D1%97-v-ukra%D1%97ni/>

52. Ярошевич Н. Б. Фінанси, гроші та кредит : підручник. Львів : «Новий Світ-2000», 2023. 414 с.

53. Ярошевич Н. Б., Кондрат І. Ю. Money and Credit. Tutorial : навч. посіб. «Кондрат – Львів» : Новий Світ-2000, 2025. 146 с.

Глосарій

А

АВІЗО – офіційне сповіщення, яке одне банк надсилає іншому щодо виконання розрахункових операцій.

АГРЕГАТ М1 – це грошова маса в найвужчому сенсі. Він включає найбільш ліквідні форми грошей, такі як готівка та банківські депозити до запитання (трансакційні депозити).

АГРЕГАТ М2 включає всі елементи агрегату М1, а також термінові депозити та ощадні вклади, які зберігаються на визначений період.

АГРЕГАТ М3 включає всі елементи М2, депозитні сертифікати, ощадні внески в спеціалізованих кредитних установах та деякі інші фінансові активи.

АГРЕГАТ М4 відображає вартість усіх валютних і ліквідних грошових активів, які знаходяться в обігу серед населення.

АКТИВИ – ресурси, контрольовані підприємством в результаті минулих подій, використання яких, як очікується, призведе до отримання економічних вигод у майбутньому.

АКТИВИ ГРОШОВІ – це сума коштів, які перебувають у розпорядженні підприємства на певну дату і є його активами у формі готових засобів оплати (тобто у формі абсолютної ліквідності).

АКРЕДИТИВ – це договір між банком-емітентом і покупцем, який регулює купівлю-продаж та здійснює безготівкові платежі.

Б

БЕЗВІДКЛАДНИЙ АКРЕДИТИВ є таким, що не може бути скасований платником без погодження з позичальником і покупцем.

БЕЗГОТІВКОВИЙ ОБІГ є організацією розрахунків між учасниками економічного процесу, де кошти перераховуються з одного рахунка на інший без залучення готівки.

БЮДЖЕТ – це фінансовий документ, що стосується конкретного напрямку діяльності, в якому узгоджуються та фіксуються за обсягами та розподілом у

часі надходження й витрати грошових коштів, доходи та витрати структурного підрозділу чи підприємства в цілому.

В

ВАЛЮТНА ІНТЕРВЕНЦІЯ – цілеспрямоване втручання центрального банку у валютний ринок шляхом купівлі або продажу іноземної валюти з метою впливу на обмінний курс національної валюти.

ВАЛЮТНА ПОЛІТИКА – це сукупність заходів державного регулювання міжнародних валютно-фінансових відносин, яка реалізується відповідно до стратегічних і тактичних економічних цілей.

ВАЛЮТНА СИСТЕМА – це державна та міжнародно-правова форма організації валютно-грошових відносин між країнами, яка забезпечує функціонування механізмів валютного обміну та координацію економічної взаємодії.

ВАЛЮТНЕ РЕГУЛЮВАННЯ – це система державних заходів, спрямованих на нормування діяльності економічних суб'єктів у сфері валютних операцій, що базується на положеннях внутрішнього законодавства та міжнародних домовленостей.

ВАЛЮТНІ ВІДНОСИНИ – це система економічних зв'язків, що формуються у процесі обміну валюти між країнами або суб'єктами світового господарства. Вони охоплюють процеси формування валютного курсу, організацію торгівлі, рух капіталу, регулювання валютного ринку і забезпечення фінансової стабільності.

ВАЛЮТНІ ОПЕРАЦІЇ – це трансакції, які передбачають перехід права власності на валютні цінності, включаючи обмін, купівлю-продаж чи переказ іноземної валюти.

ВАЛЮТНИЙ ДЕМПІНГ – навмисне заниження курсу національної валюти з метою експансії на зовнішні ринки.

ВАЛЮТНИЙ КУРС – це співвідношення між грошовими одиницями двох держав, що використовується під час обміну валют у процесі зовнішньоекономічних, розрахункових та фінансових операцій.

ВАЛЮТНИЙ РИНОК – це організований фінансовий простір, на якому здійснюється обмін іноземних валют відповідно до попиту й пропозиції.

ВАРТІСТЬ – виражена в грошах цінність будь-чого або величина витрат на будь-що.

ВЕКСЕЛЬ – документ, який є письмовим зобов'язанням однієї особи сплатити певну суму грошей іншій особі в обумовлений термін.

ВЕНЧУРНИЙ КАПІТАЛ – це інвестиції у вигляді випуску нових акцій у нових сферах діяльності, які пов'язані з високим ступенем ризику.

ВИРОБНИЦТВО – це процес взаємодії сфер виробництва, переробки, галузей ринкової інфраструктури, зберігання, гуртової та роздрібною торгівлі.

ВИТРАТИ – це втрачена на що-небудь якась сума, витрати, а також зменшення засобів підприємства або збільшення його зобов'язань, що виникають у процесі господарської діяльності з метою отримання прибутку, яке призводить до зменшення розміру власного капіталу.

ВЛАСНИЙ КАПІТАЛ – це грошові кошти і матеріальні засоби, які самостійно формуються підприємством для забезпечення свого розвитку.

Г

ГАЛОПУЮЧА ІНФЛЯЦІЯ – зростання цін у межах 10–200 % на рік, що може дестабілізувати економічні процеси.

ГІПЕРІНФЛЯЦІЯ – надзвичайно високі темпи зростання цін (понад 1000 % на рік), що можуть призвести до краху грошової системи та глибокої економічної кризи.

ГРОШІ – це складна економічна категорія, яка поєднує в собі властивості товару, міри вартості, засобу обміну, збереження вартості, платежу тощо.

ГРОШОВА МАСА являє собою загальну суму платіжних, купівельних і накопичувальних коштів, що обслуговують економічні відносини та належать як фізичним, так і юридичним особам, а також державі.

ГРОШОВА (МОНЕТАРНА) ТЕОРІЯ ІНФЛЯЦІЇ – зростання цін є наслідком перевищення обсягів грошової маси над потребами реального сектору економіки.

ГРОШОВА СИСТЕМА – це сукупність правил та інститутів, що забезпечують організацію грошового обігу в країні і встановлені державою.

ГРОШОВИЙ АГРЕГАТ – це специфічна група ліквідних активів, яка визначена законодавчо згідно з їх рівнем ліквідності.

ГРОШОВИЙ ОБІГ – це процес безперервного руху грошей між учасниками економічних відносин у процесі суспільного відтворення.

ГРОШОВИЙ ПОТІК – сукупність платежів, які обслуговують окремий етап (чи його частину) процесу простого і розширеного відтворення.

ГРОШОВИЙ РИНОК представляє собою сукупність усіх грошових ресурсів країни, які постійно рухаються під впливом попиту та пропозиції різних економічних агентів.

ГРОШОВІ АКТИВИ – сукупна сума грошових коштів підприємства, що знаходяться в його розпорядженні на певну дату і представляють собою його активи у формі готових засобів платежу (тобто у формі абсолютної ліквідності).

ГРОШОВІ КОШТИ – це доходи і надходження, що акумулюються в грошовій формі на рахунках підприємств, організацій, установ і домашніх господарств у банках і використовуються для забезпечення їхніх власних потреб або розміщення у вигляді ресурсів банків.

ГРОШОВО-КРЕДИТНА ПОЛІТИКА – це сукупність заходів, які держава вживає для контролю грошового обігу та кредитних відносин.

Д

ДЕВАЛЬВАЦІЯ – цілеспрямоване зниження офіційного курсу національної валюти відносно іноземної, що підвищує конкурентоспроможність експорту, але одночасно може провокувати імпортовану інфляцію.

ДЕНОМІНАЦІЯ – це обмін старих грошей на нові за певним співвідношенням, а також коригування цін, заробітних плат та тарифів.

ДЕФЛЯЦІЯ – це процес, спрямований на обмеження швидкості зростання грошової маси в обігу.

ДЖЕРЕЛА ФІНАНСУВАННЯ – наявні та очікувані джерела залучення

фінансових ресурсів, а також економічні суб'єкти, спроможні надати ці ресурси.

ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА – це сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій.

ДИВІДЕНДИ являють собою доходи, які одержують власники цінних паперів з розподілу чистого прибутку відповідно до їх частки в статутному капіталі товариства.

ДИСКОНТНА ПОЛІТИКА – зміна облікової ставки центрального банку, яка впливає на рух капіталів і валютний курс через зміну дохідності національних та іноземних активів.

ДИСКОНТУВАННЯ – це процедура, за допомогою якої обчислюється нинішній аналог суми, оплачуваної через певний строк за діючої норми відсотка.

ДИСКРЕКЦІЙНА ФІСКАЛЬНО-БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА передбачає активне регулювання рівня податків та державних витрат урядом для впливу на обсяг виробництва, рівень зайнятості, контроль інфляції та сприяння економічному зростанню.

ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА – це сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій.

ДОХОДИ БЮДЖЕТУ – це грошові кошти, що надходять в безоплатному і безповоротному порядку відповідно законодавством у розпорядження органів державної влади відповідного рівня.

3

ЗАЛУЧЕНИЙ ФІНАНСОВИЙ КАПІТАЛ – являє собою частину власних коштів підприємства, призначену для погашення своїх короткострокових зобов'язань, але тимчасово використовувану в господарському обороті.

ЗАОЩАДЖЕННЯ – це частина доходів, яка не використовується на придбання товарів і послуг, сплату податків або боргових зобов'язань.

ЗАСІБ НАГРОМАДЖЕННЯ ТА ЗАОЩАДЖЕННЯ – накопичення

вартості для майбутнього використання.

ЗАСІБ ОБІГУ – посередництво у процесі купівлі-продажу товарів.

ЗАСІБ ПЛАТЕЖУ – виконання грошових зобов'язань без негайного товарного обміну.

ЗБАЛАНСОВАНА ІНФЛЯЦІЯ – зростання цін на всі товари відбувається відносно рівномірно.

ЗБИТКИ – перевищення витрат підприємства над його доходами.

ЗМІНА ОБЛІКОВОЇ СТАВКИ – це ставка, під яку центральний банк надає кредити комерційним банкам.

I

ІНВЕСТИЦІЇ – це вкладення в майно або інтелектуальні цінності, які призводять до створення прибутку або досягнення соціального ефекту.

ІНВЕСТИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ – це сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб та держави, спрямованих на реалізацію інвестиційних програм з метою отримання доходу або прибутку.

ІНВЕСТИЦІЙНА ПОЛІТИКА – це загальнодержавні принципові рішення та заходи, що визначають напрями капітальних вкладень у сферах і галузях національної економіки з метою забезпечення ефективності та пропорційності її розвитку, усунення міжгалузевих і внутрішньогалузевих диспропорцій, досягнення оптимальних співвідношень між розвитком матеріального виробництва і невиробничої сфери тощо.

ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ПРОЄКТ – це економічний проєкт, який базується на обґрунтуванні економічної доцільності щодо прямих інвестиційних вкладень в певний об'єкт, який включає в себе проєктно-кошторисну документацію, розроблену відповідно діючих міжнародних стандартів ISO з метою отримання прибутку.

ІНВЕСТИЦІЙНІ КОМПАНІЇ ТА ФОНДИ – установи, що спеціалізуються на управлінні інвестиційними активами, фінансовому консультуванні, аналітичній підтримці та реалізації стратегій з розміщення капіталу на ринку цінних паперів.

ІНОЗЕМНА ВАЮТА – грошові знаки інших держав, що не є національною валютою для певної країни (усі валюти, крім гривні – для України).

ІНКАСОВЕ ДОРУЧЕННЯ – документ, за яким банк уповноважений отримувати від платника суму за товар чи послугу та переказувати її на рахунок одержувача.

ІНФЛЯЦІЙНІ ОЧІКУВАННЯ – підвищення цін, яке провокується очікуванням учасниками ринку подальшого їх зростання.

ІНОЗЕМНА ВАЛЮТА – грошові знаки інших держав, що не є національною валютою для певної країни (усі валюти, крім гривні – для України).

ІНФЛЯЦІЯ – це процес знецінення національної валюти, що проявляється у стійкому зростанні загального рівня цін на товари та послуги в економіці протягом певного періоду часу.

ІНФЛЯЦІЯ ВИТРАТ – спричинена зростанням витрат виробництва (на сировину, енергоносії, оплату праці тощо), що призводить до підвищення кінцевих цін.

ІНФОРМАЦІЙНА СИСТЕМА це – сукупність засобів для збереження, пошуку та отримання, видачі за запитом потрібної інформації.

К

КАПІТАЛ – загальна вартість засобів у грошовій, матеріальній і нематеріальній формах, авансованих у формування активів підприємства.

КАПІТАЛ ПІДПРИЄМСТВА – це засвідчені в пасивній стороні балансу вимоги на майно, яке відображено в активах, який показує джерела фінансування та придбання активів підприємства.

КОНВЕРТОВАНІСТЬ валюти означає її здатність до обміну на інші валюти без обмежень.

КОНВЕРТОВАНІСТЬ ЗА ПОТОЧНИМИ ОПЕРАЦІЯМИ – дозвіл на обмін валюти виключно для операцій, пов'язаних із зовнішньоекономічною діяльністю.

КОМПАУНДИНГ – це принцип переходу від сьогоднішньої (поточної) вартості капіталу до його майбутньої вартості.

КОНВЕРТОВАНІСТЬ ВАЛЮТИ означає її здатність до обміну на інші валюти без обмежень.

КОНТРОЛІНГ ГРОШОВИХ ПОТОКІВ являє собою контролюючу систему, що забезпечує концентрацію контрольних дій на найбільш пріоритетних напрямках їхнього розвитку, своєчасне виявлення відхилень фактично досягнутих результатів їхнього формування від передбачених і прийняття оперативних управлінських рішень, що забезпечують їхню нормалізацію.

КОН'ЮНКТУРА ФІНАНСОВОГО РИНКУ – система факторів (умов), що характеризують поточний стан попиту, пропозиції, цін і рівня конкуренції на фінансовому ринку в цілому або окремих його сегментах.

КОТИРУВАННЯ ВАЛЮТИ – це процес встановлення курсу іноземної валюти щодо національної.

КУШВЕЛЬНА СПРОМОЖНІСТЬ ВАЛЮТИ – це обсяг товарів і послуг, який можна придбати за певну суму грошей.

КОРЕСПОНДЕНТСЬКИЙ РАХУНОК – це рахунок, на якому відображаються операції одного банку, виконані за дорученням та за рахунок іншого банку.

КРЕДИТ – це економічні відносини між суб'єктами ринку з приводу перерозподілу вартості на засадах поверненості, строковості і платності.

КРЕДИТНІ СПІЛКИ – кооперативні фінансові установи, які об'єднують фізичних осіб на добровільних засадах з метою задоволення їхніх фінансових потреб, насамперед через надання взаємного кредитування на пільгових умовах.

КРЕДИТОР – це сторона, яка надає кошти або матеріальні цінності позичальнику на умовах повернення, строковості та платності.

КРОС-КУРС – визначається через співвідношення курсів двох валют до третьої (наприклад, обрахунок курсу євро до єни через долар США).

КРИЗА – це рішення, поворотний пункт: різкий крутий перелом в будь-чому, тяжке перехідне становище; утруднення з будь-чим; тяжкий стан.

КРИЗА ЛІКВІДНОСТІ – криза, спричинена неплатоспроможністю або реальною загрозою втрати платоспроможності підприємства.

Л

ЛІЗИНГ – форма довгострокової оренди, яка пов'язана з передаванням у користування обладнання, транспортних засобів, споруд виробничого призначення та іншого нерухомого майна.

ЛІЗИНГОВІ КОМПАНІЇ – спеціалізовані фінансові установи, що здійснюють надання майна у фінансовий або оперативний лізинг.

ЛОМБАРДИ – установи, що надають короткострокові кредити під заставу рухомого майна (ювелірні вироби, побутова техніка тощо).

М

МАРЖА – це різниця між процентною ставкою, за якою банк надає кредит, і ставкою, яку він сплачує за залучені ресурси.

МАЙБУТНЯ ВАРТІСТЬ ГРОШЕЙ – це та сума, на яку мають змінитись через визначений час кошти, вкладені сьогодні під відповідний відсоток.

МІЖНАРОДНИЙ КРЕДИТ – це позики, що надаються країнами одна одній на умовах повернення, строковості та платності.

МІНОВА ВАРТІСТЬ – це властивість товару, яка дозволяє обмінювати один товар на інший. З посиленням ролі держави в формуванні та розвитку грошей зростають вимоги до них з боку товарного ринку.

МІРА ВАРТОСТІ – забезпечення кількісного вимірювання цінності товарів і послуг.

Н

НАЦІОНАЛЬНА ВАЛЮТНА СИСТЕМА – структурний компонент внутрішньої фінансово-кредитної системи держави, що регулюється національним законодавством з урахуванням міжнародних норм.

НЕДЕРЖАВНІ ПЕНСІЙНІ ФОНДИ (НПФ) – неприбуткові організації, які забезпечують формування накопичувальних пенсійних активів учасників на

індивідуальних рахунках з подальшою виплатою пенсійних коштів. Організаційна структура може бути відкритою, корпоративною або професійною.

НЕДИСКРЕКЦІЙНА ФІСКАЛЬНО-БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА є пасивною, передбачаючи автоматичне коригування рівня державних витрат і податків залежно від економічної ситуації.

НЕЗБАЛАНСОВАНА ІНФЛЯЦІЯ – зростання цін є нерівномірним і охоплює окремі групи товарів.

НЕПРЯМЕ КОТИРУВАННЯ – одиниця національної валюти виражається в іноземній валюті (використовується рідше).

НУЛІФІКАЦІЯ – це оголошення старих грошей недійсними, що зазвичай відбувається в умовах надзвичайно високої інфляції, коли обмін старих грошей на нові стає неефективним.

О

ОБ'ЄКТИ КРЕДИТУ – це гроші чи інші матеріальні цінності, що надаються за кредитною угодою.

ОБІГ – це процес обміну різних об'єктів, таких як гроші, товарно-матеріальні цінності та продукти праці, що формує цілісну систему сфер відтворення: виробництва, обміну, розподілу (перерозподілу) і споживання.

ОБЛІКОВА СТАВКА – це відсоткова норма, що встановлюється центральним банком і визначає вартість кредитних ресурсів, які надаються комерційним банкам під облік векселів.

ОБОВ'ЯЗКОВІ РЕЗЕРВИ – це кошти комерційних банків, які вони зобов'язані розміщувати у центральному банку, при цьому можливість їх використання банками є суттєво обмеженою або повністю відсутньою.

ОПЕРАЦІЇ НА ВІДКРИТОМУ РИНКУ – купівля та продаж державних цінних паперів комерційними банками.

ОПЦІОН – це стандартний документ, що засвідчує право придбати чи продати цінні папери (базовий актив) на визначених умовах у майбутньому, із фіксацією ціни на момент укладання учасників контракту.

П

ПЕНСІЙНІ ФОНДИ – це інститути накопичувального типу, що акумулюють фінансові ресурси з метою забезпечення пенсійного забезпечення громадян після завершення трудової діяльності.

ПЛАТІЖНА ВИМОГА-ДОРУЧЕННЯ – це фінансовий документ, який поєднує платіжне доручення та вимогу до платника.

ПЛАТІЖНА ІНСТРУКЦІЯ – озпорядження ініціатора надавачу платіжних послуг щодо виконання платіжної операції.

ПЛАТІЖНИЙ БАЛАНС – це макроекономічний показник, який відображає сукупність усіх економічних операцій країни з рештою світу за певний період.

ПЛАТОСПРОМОЖНІСТЬ – здатність підприємства своєчасно розраховуватися за своїми фінансовими зобов'язаннями за рахунок достатніх наявних готових засобів платежу (залишку грошових коштів) та інших ліквідних активів.

ПОЗИЧАЛЬНИК – це сторона, що отримує позику.

ПОМІРНА ІНФЛЯЦІЯ – характеризується повільним підвищенням цін (до 10 % на рік).

ПОПИТОВА ІНФЛЯЦІЯ – виникає у разі перевищення сукупного попиту над наявною пропозицією товарів і послуг.

ПРОФСПІЛКОВІ ФОНДИ – організації, що здійснюють управління коштами, залученими від членів профспілок, з метою фінансування соціальних, оздоровчих чи страхових програм.

ПРОЦЕНТ ЗА КРЕДИТ – це плата, яку кредитор отримує від позичальника за користування позиченими коштами, і він є ціною капіталу, взятого в кредит.

ПРЯМЕ КОТИРУВАННЯ – курс одиниці іноземної валюти виражається у національній валюті.

ПРЯМІ ІНВЕСТИЦІЇ – вкладення в статутний капітал господарюючого суб'єкта з метою отримання доходу та отримання прав на участь в управлінні

даним суб'єктом господарювання.

Р

РЕАЛЬНІ ІНВЕСТИЦІЇ – це вкладення капіталу з метою досягнення його інвестиційних цілей шляхом збільшення основних фондів підприємства.

РЕВАЛЬВАЦІЯ – підвищення курсу національної валюти, що сприяє зниженню цін на імпорт, стабілізації внутрішнього ринку, проте створює загрози для експортерів.

РЕГІОНАЛЬНА ВАЛЮТНА СИСТЕМА – правовий механізм організації валютних взаємовідносин між обмеженим колом держав, що базується на спільних угодах.

РЕГУЛЮВАННЯ ГРОШОВОГО ОБІГУ – це комплекс заходів, що реалізуються в сфері грошового обігу з метою забезпечення його стабільності, контролю за інфляцією та оперативного забезпечення грошима потреб обігу.

РЕГУЛЮВАННЯ РЕЗЕРВНОЇ НОРМИ – зміна норми обов'язкових резервів, які комерційні банки повинні зберігати на рахунках у центральному банку.

РЕПО – це вид фінансової транзакції, за якої одна сторона передає іншій цінні папери з умовою, що в обумовлений термін вона зобов'язується викупити їх назад за заздалегідь визначеною ціною.

РИЗИК – це непередбачуваність і можливість настання подій з негативними наслідками (зазнати збитків, втратити вигоду тощо), зумовлених певними діями або рішеннями, які матимуть місце в майбутньому.

РИНОК ГРОШЕЙ (монетарний ринок) є мережею інститутів, що забезпечують взаємодію попиту та пропозиції на гроші як товар.

РИНОК КАПІТАЛУ – сегмент фінансового ринку, на якому продаються-купуються довгострокові кредитні ресурси, а також цінні папери з періодом обігу більше одного року.

РОЗРАХУНКОВИЙ ЧЕК – це документ, який містить доручення платника банку про перерахунок певної суми грошей на рахунок одержувача при подачі чека в банківську установу.

РУХ ТОВАРУ – це фізичне переміщення продукції від місця її виробництва до кінцевого споживача з метою задоволення потреб як виробників, так і покупців.

С

САМОФІНАНСУВАННЯ – фінансування розвитку підприємства (інвестиційної діяльності) виключно за рахунок сформованих власних фінансових ресурсів.

СЕНЬЙОРАЖ – це дохід, який уряд отримує завдяки монопольному праву на випуск грошей.

СВІТОВА ВАЛЮТНА СИСТЕМА – сукупність міжнародних норм і механізмів регулювання валютних відносин, яка функціонує на основі міждержавних угод та діяльності міжнародних валютно-фінансових інституцій (МВФ, Світовий банк тощо).

СВІТОВІ ГРОШІ – це, насамперед, кредитно-паперові валюти розвинених країн, які застосовуються для забезпечення міжнародних розрахунків.

СПЕКУЛЯТИВНІ ІНВЕСТИЦІЇ – являють собою вкладення капіталу в найбільш ризикові активи (наприклад, в акції молодих компаній, де очікується одержання максимального доходу).

СПЕЦІАЛІЗОВАНІ НЕБАНКІВСЬКІ КРЕДИТНО-ФІНАНСОВІ УСТАНОВИ – являють собою фінансові організації, що здійснюють окремі види фінансових послуг, зокрема кредитування, однак не мають статусу банківських установ.

СПЗ (спеціальні права запозичення) – це штучна резервна валюта, створена МВФ.

СТАГФЛЯЦІЯ поєднує в собі інфляційне зростання цін з економічним спадом і високим рівнем безробіття.

СТАТУТНИЙ КАПІТАЛ – це початкова сума капіталу підприємства, яка визначена його статутом і формується в основному за рахунок виручки від продажу акцій.

СТРАХОВІ КОМПАНІЇ – фінансові організації, що здійснюють страхову діяльність, укладаючи договори страхування з фізичними та юридичними особами.

СТРАХУВАННЯ є механізмом перерозподілу фінансових ризиків, що передбачає передачу потенційних фінансових втрат від однієї сторони – страхувальника – до іншої – страхової компанії – в обмін на регулярні страхові внески (премії).

СТРУКТУРА КАПІТАЛУ – один з найважливіших показників оцінки фінансового стану підприємства, характеризує співвідношення суми власного і позикового капіталу, що використовується.

Т

ТЕЗАВРАЦІЯ – це економічний процес акумулювання фінансових ресурсів або інших матеріальних цінностей (зокрема, дорогоцінних металів) з метою їх заощадження, інвестування чи збереження купівельної спроможності.

Ф

ФАКТОРИНГ (ФАКТОРИНГОВА ОПЕРАЦІЯ) – фінансова операція, яка полягає в тому, що підприємство поступається банку або спеціалізованій компанії право отримання грошових коштів за платіжними документами за поставлену продукцію.

ФІНАНСИ – це сукупність економічних відносин в процесі створення і використання централізованих та децентралізованих фондів грошових коштів.

ФІНАНСОВА ДІЯЛЬНІСТЬ – це сукупність відносин щодо забезпечення фінансовими ресурсами функціонування підприємства для досягнення намічених завдань економічного і соціального розвитку.

ФІНАНСОВА КРИЗА – це фаза розбалансованої діяльності підприємства, порушення його фінансової рівноваги, обмежених можливостей для своєчасних розрахунків з постачальниками та впливу керівництва підприємства на фінансові відносини.

ФІНАНСОВА СИСТЕМА – це сукупність різних сфер фінансових відносин в рамках даної країни.

ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ – це цілеспрямована діяльність щодо забезпечення виконання суб'єктами господарювання встановлених форм і методів реалізації фінансових відносин, аналізу їхньої ефективності і розробки пропозиції їх удосконалення.

ФІНАНСОВИЙ ЛІЗИНГ – це договір оренди, по закінченню якого об'єкт лізингу, переданий у платне користування лізингоотримувачу, переходить у його власність або викуповується ним по залишковій вартості.

ФІНАНСОВИЙ СТАН – рівень збалансованості окремих структурних елементів активів і капіталу підприємства, а також рівень ефективності їх використання.

ФІНАНСОВИЙ РИНОК – ринок, на якому об'єктом купівлі-продажу виступають різноманітні фінансові інструменти і фінансові послуги.

ФІНАНСОВІ РИЗИКИ – це ризики підприємницької діяльності, що характеризуються імовірністю втрат фінансових ресурсів (коштів).

ФІНАНСУВАННЯ – це забезпечення фінансовими ресурсами національної економіки держави, соціальних потреб і програм, виробництва продукції, науково-технічних досліджень, будівництва й переобладнання підприємств, а також утримання бюджетних організацій тощо.

ФІСКАЛЬНО-БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА – це набір заходів у сфері оподаткування та державних витрат, спрямованих на вплив на економічну ситуацію в країні.

Х

ХЕДЖУВАННЯ – система укладання термінових контрактів і угод, що враховує ймовірні в майбутньому зміни обмінних валютних курсів і має на меті уникнути несприятливих наслідків цих змін.

Ц

ЦІНА ВИРОБНИЦТВА – перетворення, більш розвинена форма вартості товару, яка формується на нижчій стадії розвитку капіталізму і дорівнює витратам виробництва та середньому прибутку на авансований капітал.

ЦЕНТРАЛЬНИЙ БАНК – це інституція (зазвичай державного статусу),

яка відповідає за регулювання грошово-кредитної та валютно-курсової політики.

Ч

ЧЕК – документ, що містить інформацію про доручення платника банку здійснити перерахування певної суми коштів на рахунок одержувача при здачі чека в банк.

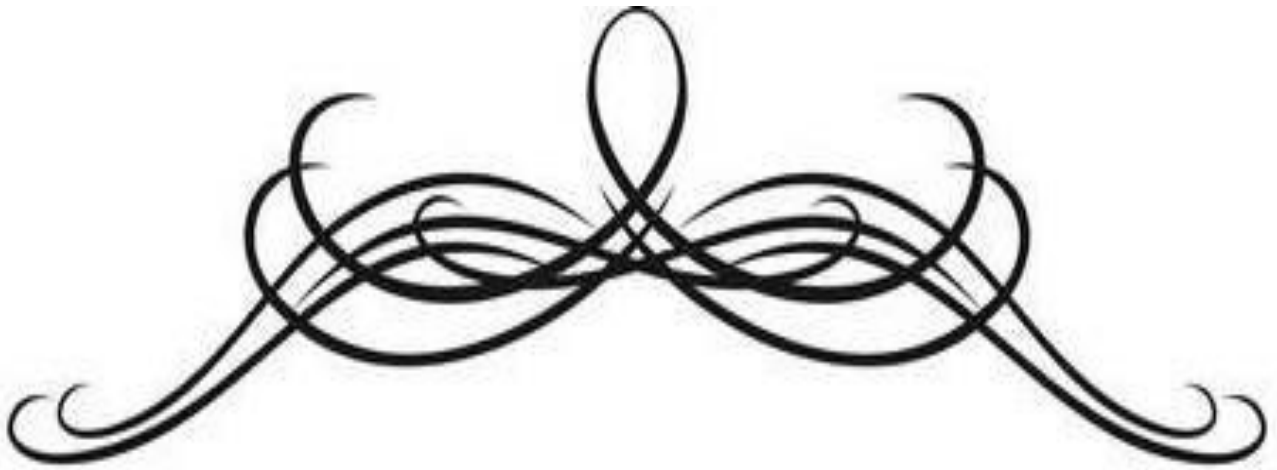
ЧЕКОВИЙ КРЕДИТ – є однією з форм кредиту, що надається комерційними банками своїм клієнтам на умовах відстрочки платежу.

ЧИСТІ ІНВЕСТИЦІЇ – сума фінансових ресурсів, спрямованих на приріст активів підприємства, що представляє собою різницю між обсягом валових інвестицій підприємства в аналізованому періоді і сумою амортизаційних відрахувань в тому ж періоді.

Ш

ШВИДКІСТЬ ОБІГУ ГРОШЕЙ – це показник того, наскільки швидко відбувається перехід грошей від одного суб'єкта грошових відносин до іншого в обслуговуванні економічних операцій за певний період.

Навчальний посібник

ГРОШІ ТА КРЕДИТ

Олексій Олександрович Томілін

Дорошенко Андрій Петрович

Краснікова Оксана Миколаївна

Підп. до друку 23.02.2026. Формат 60x90 1/16. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 18,8. Тираж 50 пр. Зам. 54. Гарнітура Times New Roman Cyr.

Друк – Редакційно-видавничий відділ Полтавського державного аграрного університету.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №2174 від 26.04.2005 р.
Адреса: 36003, м. Полтава, вул. Сковороди, 1/3